ISSN 0235—07771

AKADEEMIA

14. AASTAKÄIK 2002 NUMBER 5

Euroopa suvi . . . . . Lennart Meri
1950. aasta 9. mai deklaratsioon . . . . . Robert Schuman
Rahvuslikud huvid ja Euroopa Liit . . . . . Siim Kallas
Euroopa Tuleviku Konvendi avakõne . . . Valéry Giscard d'Estaing
Ikka Euroopast mõeldes . . . . . Kalev Kesküla
Esialgsuse märgi all . . . . . Perry Anderson
Kas Euroopa saab Euroopaks? . . . . . Timothy Garton Ash
Lääs ja süntetismi väljakutsed . . . . . Jüri Talvet
Maailm tuhat aastat tagasi . . . . . Wolf Schneider
Alalhoidlikkus kui parim strateegia . . . . . Igor Gräzin
Euroõigus ja Eesti õigusloome . . . . . Julia Laffranque
Rahu konsolideerimise probleemist . . . . . Aleksander Varma
Genoom . . . . . Matt Ridley

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Madis Kõiv, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Uno Mereste, Peeter Olesk, Juhan Peegel, Rein Raud, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Peeter Tulviste, Richard Villems

Toimetus:

peatoimetaja . . Toomas Kiho – toomas.kiho@akad.ee
tegevtoimetaja . . Indrek Ude – indrek.ude@akad.ee
universalia / *naturalia* } Jaan Kangilaski – jaan.kangilaski@akad.ee
humaniora . . . . Mart Orav – mart.orav@akad.ee
socialia . . . Jaan Isotamm – jaan.isotamm@akad.ee
keeletoimetaja . . Triin Kaalep – triin.kaalep@akad.ee
korrektor . . . . Kristin Sarv – kristin.sarv@akad.ee
sekretär . . . . . Tiiu Jõgi – tiiu.jogi@akad.ee

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, Tartu, Eesti

Telefonid: 423146, 423050

Fax: 423146

E-post: akadeemia@akad.ee

Kodulehekülg: www.akad.ee

Arveldusarve nr 221011384196 Hansapangas

© AKADEEMIA 2002
Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda, Tiigi 78. Trükiarv 2650

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

14. AASTAKÄIK 2002 NUMBER 5 (158)

Euroopa suvi
Lennart Meri 899

1950. aasta 9. mai deklaratsioon
Robert Schuman 904
Tõlkinud Liis Sillaste, Tanel Treufeldt

Rahvuslikud huvid ja Euroopa Liit
Siim Kallas 908

Euroopa Tuleviku Konvendi avakõne
Valéry Giscard d'Estaing . 919
Tõlkinud Anneli Külaots

Ikka Euroopast mõeldes
Kalev Kesküla 931

Esialgsuse märgi all
Perry Anderson 937
Tõlkinud Ene-Reet Soovik

Kas Euroopa saab Euroopaks?
Timothy Garton Ash 963
Tõlkinud Aet Varik

Lääs ja süntetismi väljakutsed
Jüri Talvet 986

Maailm tuhat aastat tagasi

Wolf Schneider 1005
Tõlkinud Jaan Isotamm

Alalhoidlikkus kui parim strateegia Eestile Euroopa Liitu astumiseks

Igor Gräzin 1028

Euroõigus ja Eesti õigusloome

Julia Laffranque 1043

Rahu konsolideerimise probleemist pärastsõjaaegses Euroopas

Aleksander Varma 1065

Arvustus: Järjekordne suurteos eesti rahva kannatustest. *Küüditamine Eestist Venemaale. Juunikküüditamine 1941 & küüditamised 1940–1953.* Koostanud Leo Õispuu. (Represseeritud isikute registrid (RIR). Raamat 6.) Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB) jt, 2001. 895 lk.

Vello Helk 1075

Abstracts

..... 1085

Genoom: Ühe liigi autobiograafia kahekümne kolmes peatükis. II

Matt Ridley 1097
Tõlkinud Kalle Hein

Akadeemia honorar Eesti Kultuurkapitalilt.

Lk 930, 936, 985, 1027, 1064: Annela Raud-Selge illustratsioonid

EUROOPA SUVI

Lennart Meri

Üks mu esimesi ettekandeid Eesti Vabariigi presidendina kandis pealkirja "Das Baltikum — Prüfstein für die Union Europas". See oli Stuttgartis. Aasta tagasi riigivisiidil oli mu ettekanne Saksa Välispoliitika Ühingus (*Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik*) pealkirjastatud üllatavalt sarnaselt, nimelt: "Estland als Prüfstein der europäischen Integration?". Lisandus, nagu te mu hääletoonist märkasite, üksnes küsimärk. Eile hommikul tekkis mul mõistetav kahtlus, millest on tingitud sõna *Prüfstein* metuusalalik surematus. Niisiis pöördusin etümoloogia poole. Minu sõjaeelses ja ka sõjajärgses Brockhausis *Prüfstein* puudus. Kuid Leipzigis 1911 välja antud kuulsast Pawlowsky saksa—vene sõnaraamatust leidsin selle Euroopa saatust määrava sõna üles. Tema vaste vene keeles on tähendusrikas ja meenutab alkeemiat. Lubage, ma tsiteerin: "Prüfstein — probirny kamen". *Kamen* on vene keeles 'kivi' ja on seda olnud ka tuhat aastat enne sakslaste esimest kontakti slaavlastega. Kuid *probirny*! See on tõeline smaragd. See sõna on tuntud kõigile vene poistele ja tüdrukutele, kes keemiatunnist ei ole ära jooksnud. Kuid mida õpilased ega nende õpetajad Venemaal ehk Ida-Euroopas teada ei võinud, on sõna päritolu. *Probirny* tuleb sõnast *proben* 'katsetada'. Ja äkki nägin ma iseennast, oma viimase kümne aasta tööd, eestlaste uskumatult sihikindlat tööd, ning teisalt Euroopa keemiaõpetajat, kes kümme aastat on katseklaasis raputanud väikest kivi, mille nimi on Eesti Vabariik.

Ma arvan, et see on halb õpetaja.

President Lennart Meri sõnavõtt 25. oktoobril 2001 Frankfurti Kommertspangas.

Ta uurib kivi nimega Eesti ega ole märganud, et tema õpilased on ammu klassist lahkunud. Millest see Euroopa keemiaõpetaja enesekindlus? On tal liialt palju aega?

Enne Manhattanit oleks mu suurim mure olnud NATO laienemine. Täna on mu suurim mure Euroopa Liidu laienemine. Saksa kõrgemate riigiametnike hulgas käib jutt, et Poola ei pruugi tingimata esimeses ringis olla. See on risti vastupidine senisele jutule. Igaüks mõistab, et ilma Poolata ei ole Saksamaa Euroopa Liitu nõus laiendama. On see katse ümber kujundada avalikku arvamust? On selle kampaania eesmärgiks kinnitada, et Saksamaa on küll valmis olnud Euroopa Liitu kiiresti laiendama, kuid teised liikmesriigid polnud nõus, sest Poola polnud valmis?

Möödunud nädalal lugesin *Frankfurter Allgemeine*'st, et kõik 35 000 Saksamaa kooli on liitunud Internetiga. Ma õnnitlen teid. Oleme viinud kõigepealt oma lapsed ja seejärel ka iseenda uude maailma, mis on ühtaegu suurem ja sügavam senisest ja samal ajal väiksem, lähedasem ja solidaarsem senisest. See on Euroopa, kes teab, kuidas Euroopa mõtleb. See on pööre, mille tagajärgi me alles hakkame aimama. Olen õnnelik. Ma oleksin veelgi õnnelikum, kui *FAZ* oleks teatanud, et selle aasta alul on ka Eesti kõik koolid liitunud Internetiga. Et 1,4 miljoni eestlase kohta on meil kasutusel 665 000 mobiiltelefoni, teiste sõnadega igal teisel. Ja et iga kolmas eestlane ei hoia oma portmonees raha, vaid Internetipanga kaarti, millega me ostame oma igapäevast leiba, pargime autot ning tasume üüri, kütet ja elektrit. Kümme aastat tagasi Stuttgartis ennustasin, mille poolest väikeriik on paremas olukorras suurriigist. Võrdlesin väikeriiki eskimo kajakiga, mis kohapeal, ühe mõlalöögiga võib asuda diametraalselt uuele kursile. Võrdlesin suurriiki supertankeriga, kellel kulub uuele kursile asumiseks 16 meremiili. See ei ole hea ja see ei ole halb, see on lihtsalt meie erinevus. Kuid selle taga peitub midagi olulist, mis on Kesk-Euroopas uus: kodaniku usaldus oma pangasüsteemi vastu, järelikult usaldus demokraatliku riigi majandussuuna vastu. Ning selleks on kiire liitumine Euroopa Liiduga ning kiire liitumine NATOga. Võib-olla peaksin teile meenutama, et me ronisime Hitleri—Stalini keldrist välja alles 1991 ja paljud teist võisid arvata, et me jääme päikesepaistest pimedaks. Ei, me mõtlesime oma tulevikule juba siis, kui valitses sovetlik pimedus.

Sellest on möödunud kümme aastat.

See, mis oli teile *Wende*, oli meile revolutsioon.

Eesti on kümne aastaga enam muutunud kui Liitvabariik kümne aastaga.

Ainus, mis muutunud ei ole, on Euroopa aeglane tagasitulek Balti riikidesse, kust Euroopa enam kui 60 aasta eest sunniti põgenema, ja Euroopa Liidu liialt aeglane integratsioon Eestiga, Lätiga, Leeduga.

Tõsi, iga tippkohtumine on andnud uut lootust. Luksemburg ühtedele, Helsingi teistele, Nizza kõigile.

Kuid viimased signaalid on olnud segased. Euroopa Liidu liikmesriikide meelestatust ei ole lihtne tajuda. Retoorika on tugev, kuid mitte üheselt mõistetav. Näiteks: millise hoiaku võtab Poola uus valitsus? Mida parem Poolale, seda parem kõigile ülejäänud kandidaatriikidele; vastukäivad signaalid Gentist: Belgia peaminister Guy Verhofstadt lubas pärast Laekeni tippkohtumist, et Euroopa Liit teeb teatavaks esimeste liitujate nimed. Järgmisel päeval võttis Belgia välisminister Louis Michel tema sõnad tagasi. Kas see viitab segadusele Euroopa Liidu sees?

Lubage mul sel juhul retooriliselt küsida: kes on Euroopa Liidu laienemisel suurim võitja? Me kõik teame ühiselt, et see on Saksamaa, ja ma ei hakka koormama teid *Deutsche Bank*'i statistikaga, iseäranis siin, *Commerzbank*'i altariruumis. Ometi kiusab mind tunne, et Saksamaad vaevab endist viisi tehniline, rahalugemisest tulenev ebakindlus. Ning vahest ka ebakindlus, mis on teinud raskeks maailmamajanduse prognoosimise laiemalt ning eriti selle prognoosimise pärast Manhattani terrorirünnakut ja Afganistanis taas süttinud sõda. Ma ei taha kõrvale kalduda terrorismiteemasse, võin teile üksnes kinnitada, et kolm tundi pärast rünnakut saatsin president George Bushile kinnituse, et Eesti Vabariik, nii väike nagu ta on, seisab kindlalt oma partnerite kõrval võitluses terrorismi vastu. Mul ei ole kahtlust, et Euroopa ühisväärtused pannakse raskelt proovile. Aga ka rasketel aegadel, ma toonitan: eriti just rasketel aegadel on ausal asjaajamisel eriline väärtus. See on veendumus, mis on Eestis praegu tugevam kui vanades heaolumaades. Tekib kiusatus tsiteerida Caesari enesekriitilisi sõnu "ad effeminanos animos", kui ta veendus, et

ühisväärtused barbaarses Gallias olid enesestmõistetavamad kui Roomas. Eesti majandussüsteem, äsja välja kujunenud ja välja kujundatud, on paindlikum ja paneb kriisidele paremini vastu. Saksa *IG Metall* arutas ulatuslikke koondamisi või üleminekut neljapäevasele töönädalale. Eesti, nagu te teate, on palju saavutanud, kuid me pole unustanud oma rasket stardijoont. Seda ei ole unustanud ka Eesti ametiühingud, kelle vaade tegelikkusele on seetõttu realistlikum kui Saksamaal.

Ja siit läheksin üle Eesti teisele välispoliitilisele prioriteedile, milleks on liikmelisus NATOs. Esimene külm sõda võideti diplomaatiliste ja majanduslike vahenditega. Ka teine külm sõda, võitlus terrorismi vastu, võidetakse diplomaatiliste ja majanduslike vahenditega. Tõsi, Ühendriikide liitlased kipuvad meenutama Noa laeva, kus on läbisegi pantrid, gasellid ja kaelkirjakud, ning praegu ei tea keegi, kui kaugel on Ararat ja kas teda üldse on. Kuid oht ühisväärtustele on globaalne, ja globaalne peab olema ka selle ohu tõrjumine. Sündmused on Eesti partnerid silmitsi seadnud ajaloolise võimalusega "to do the right thing", ning ma ei kahtle, et president Haveli ja eriti president Bushi Varssavis öeldud sõnad NATO laiendamisest ka Eesti, Läti ja Leedu osas on praegu tegelikkusele palju lähemal kui siis, kui nad oma ajaloolisi kõnesid pidasid. Osa Venemaa liidreid on pehmendanud oma hoiakut laienemise suhtes just Balti riikidesse. Lääne printsipiaalne seisukoht, et kellelgi pole vetoõigust laienemise suhtes, on kandnud vilja. See protsess tuleb nüüd lõpuni viia aastal 2002 Prahas.

Kuid siin, pangahoones, lubage mul peatuda transatlantilise kaitseorganisatsiooni laienemise majanduslikel aspektidel. NATO on paralleelselt põhiülesandega ka majanduse kasvutegur. Mida stabiilsem on riik, mida kindlam on kasvukliima, seda rohkem tuleb põllult vilja. NATO peasekretär lord Robertson väljendas seda seost 15. märtsil 2001 Brüsselis järgmiste sõnadega: "Under the protective umbrella of NATO, trade and commerce could florish, and so could our common values."*

---

*"NATO kaitsva vihmavarju all õitseksid nii kaubandus ja äri kui ka meie ühised väärtused."

*

Eesti kevad on kestnud kümme aastat. See oli raske kevad, kuid me suutsime oma riigi käsumajanduse umbrohust puhastada ja külvata. Külvata endale ja Euroopale, sest siin ei ole ju piiri. Nüüd on aeg hoolitseda selle eest, et Euroopa vili Euroopa aita saaks, varjule sügisvihmade ja talvepakaste eest, nagu me omas kauges Põhjalas kõneleme ja ka tegutseme.

LENNART MERI (sünd. 1929) oli aastail 1992–2001 Eesti Vabariigi president. *Akadeemias* on ilmunud tema esseed "Genscher Eestis" (1997, nr 7, lk 1450–1461) ja "Kas väikesed jäävad ellu?" (1999, nr 12, lk 2516–2525).

1950. AASTA 9. MAI DEKLARATSIOON

Robert Schuman

Tõlkinud Liis Sillaste, Tanel Treufeldt

AVAKÕNE

Mu härrad,

enam ei ole meil tegemist tühjade sõnadega, vaid tegudega, julge ja konstruktiivse tegutsemisega. Prantsusmaa tegutses ja tema teo tagajärjed võivad olla tohutu tähtsusega.

Loodetavasti nad on seda.

Prantsusmaa tegutses eelkõige rahu nimel. Et rahu oleks võimalik, peab meil kõigepealt olema ühtne Euroopa. Peaaegu täpselt viis aastat pärast Saksamaa tingimusteta kapituleerumist astub Prantsusmaa esimese otsustava sammu Euroopa ülesehitamise poole, kaasates ka Saksamaa. Euroopa kontekst peab seetõttu täielikult muutuma. See muutus teeb võimalikuks ka kõik muu ühistegevuse, mis siiani on olnud mõeldamatu. Kõigest sellest sünnib Euroopa, tihedalt liidetud ja tugevalt struktureeritud Euroopa. Euroopa, mille elatustase tõuseb tänu tootmise ühendamisele ja turu avardumisele, mis toob kaasa hindade languse.

Euroopa, kus Ruhr, Saarimaa ja Prantsuse tööstuspiirkonnad töötavad koos, tuues selle rahumeelse koostööga, mida jälgivad

---

La Declaration du 9 Mai 1950.

Ühinenud Rahvaste vaatlejad, kasu kõigile eurooplastele, olgu idast või läänest, ning kõigile piirkondadele, mille areng ja heaolu sõltub Vanast Mandrist, eelkõige aga Aafrikale.

Siin on see otsus, koos seda inspireerinud kaalutlustega.

Maailmarahu ei ole võimalik säilitada, tegemata loovaid pingutusi, mis on vastavuses ähvardavate ohtudega.

Panus, mille hästiorganiseeritud ja aktiivne Euroopa võib tsivilisatsioonile anda, on hädavajalik rahumeelsete suhete hoidmiseks. Olles juba üle kahekümne aasta olnud ühinenud Euroopa eestvõitlejaks, on Prantsusmaa esmane eesmärk alati olnud rahu tagamine. Euroopa ei ühinenud, tuli sõda.

Euroopat ei looda üleöö ega üldjoontes: Euroopa sünnib konkreetsete tegude kaudu, mis loovad kõigepealt reaalse ühtekuuluvuse. Euroopa riikide ühinemise eelduseks on Prantsusmaa ja Saksamaa vahelise sajandivanuse vastuolu kadumine: esmane samm peab haarama eelkõige Prantsusmaad ja Saksamaad.

Sel eesmärgil paneb Prantsuse valitsus ette asuda viivitamatult tegutsema ühes piiratud, ent seda olulisema tähtsusega punktis:

Prantsuse valitsus teeb ettepaneku seada kogu Prantsuse-Saksa söe- ja terasetootmine ühise Ülemameti alla organisatsiooni raames, mis oleks avatud ka teiste Euroopa maade osalusele.

Söe- ja terasetootmise ühendamine tagab viivitamatult majandusliku arengu ühiste aluste tekke, mis oleks Euroopa föderatsiooni esimeseks etapiks, ning pöörab uue ajaloolehekülje regioonides, kus on pikka aega tegeldud relvade tootmisega ning mis on ühtlasi olnud nende relvade pidevaks ohvriks.

Selliselt seatud tootmise ühendamine kuulutab, et igasugune sõda Prantsusmaa ja Saksamaa vahel ei ole mitte ainult mõeldamatu, vaid praktilisel tasandil võimatu. Selle võimsa, kõigile osaleda soovivatele riikidele avatud, kõigile ühinenud riikidele võrdsetel tingimustel tööstusliku tootmise alused tagava ühenduse ellukutsumine loob reaalse baasi riikide majanduslikuks ühinemiseks.

Toodang aga suunatakse kogu maailma hüvanguks, eranditeta ja väljaarvamisteta, et tõsta elatustaset ning aidata kaasa rahu võidukäigule. Tänu kasvanud vahenditele saab Euroopa jätkata üht oma põhilist ülesannet — Aafrika mandri arendamist.

Nii saab lihtsalt ja kiiresti teoks huvide sulandumine, mis on majandusliku ühenduse loomise tingimuseks, ning pannakse alus laiema ja sügavama ühenduse tekkimiseks riikide vahel, mida on pikka aega lahutanud verised konfliktid.

Baastootmise ühendamisega ja uue Ülemameti rajamisega, mille otsused seovad Prantsusmaad, Saksamaad ja teisi liituvaid maid, paneb käesolev ettepanek paika rahu säilitamiseks hädavajaliku Euroopa föderatsiooni esimesed konkreetsed alustalad.

Et saavutada sääraselt püstitatud eesmärke, on Prantsuse valitsus valmis alustama läbirääkimisi järgmistel põhimõtetel:

Ülemameti ülesanne on võimalikult kiiresti kindlustada järgmist: tootmise moderniseerimine ja kvaliteedi parandamine; Prantsusmaa, Saksamaa ja teiste liituvate maade turu varustamine söe ja terasega võrdsetel tingimustel; ühise ekspordi arendamine teistesse riikidesse; ettevõtete tööjõu elatustaseme võrdsustamine ja parandamine.

Et saavutada neid eesmärke praeguses situatsioonis, kus liituvate maade tootmistingimused on ajutiselt vägagi erinevad, tuleb kasutusele võtta teatud abinõud, sealhulgas tootmis- ja investeerimisplaan, sisse tuleb seada hindade ühtlustamise mehhanismid, luua ümberkorraldusfond, mis lihtsustaks tootmise ratsionaliseerimist. Söe ja terase liikumine liitunud riikide vahel vabastatakse igasugustest tollimaksudest ning seda ei tohi mõjutada diferentseeritud transporditariifid. Nii tekivad järk-järgult tingimused, mis iseenesest tagavad tootmise ratsionaalseima jagunemise kõrgeimal tootlikkuse astmel.

Erinevalt rahvusvahelistest kartellidest, mille eesmärk on jagada ja ekspluateerida rahvusturgusid, toetudes piirangutele ja suure kasumi taotlemisele, tagab loodav organisatsioon turgude kokkusulamise ja toodangu suurenemise.

Eespool välja öeldud põhilised printsiibid ja kohustused fikseeritakse riikide poolt allakirjutatava lepinguga. Rakendusmeetmete täpsustamiseks vältimatud nõupidamised toimuvad ühehäälselt nimetatud vahekohtuniku kaasabil, kelle ülesandeks on jälgida, et kokkulepped vastaksid põhimõtetele, lahendamatu vastuolu korral määrab vahekohtunik edasise tegutsemise. Ühine Ülemamet, mis vastutab kogu süsteemi toimimise eest, koosneb sõltumatutest

isikutest, kes määratakse valitsuste poolt võrdsel arvul. Presidendi valivad riigid ühiselt. Asjakohased sätted tagavad edasikaebamismenetluse Ülemameti otsuste puhul. ÜRO esindaja ameti juures koostab kaks korda aastas avaliku aruande ÜROle, pöörates erilist tähelepanu just uue organisatsiooni tegevusele rahumeelsete eesmärkide saavutamisel.

Ülemameti rajamine ei mõjuta otseselt ettevõtete omandisuhteid. Oma ülesande täitmisel arvestab Ülemamet Ruhri rahvusvahelisele juhtorganile antud volitusi ning Saksamaale määratud kohustusi, seni kui need kehtivad.

9. mail 1950, Quai d'Orsay
Salons de l'Horloge, Pariis

ROBERT SCHUMAN (1886–1963), Prantsuse riigitegelane. Oli peaminister (1947–1948), välisminister (1948–1953), rahandusminister (1946–1947), justiitsminister (1955–1956) ning Euroopa Parlamendi esimees (1958–1960).

RAHVUSLIKUD HUVID JA EUROOPA LIIT

Siim Kallas

Peaministrina on mul au ja kohustus kõneleda täna suurimast ja julgeimast ettevõtmisest taasiseseisvunud Eesti Vabariigi ajaloos. Projektist, millele ulatuse, haarde ning olulisuse poolest on raske kõrvale leida võrdväärset näidet. Mõistagi on selleks Eesti ühinemine Euroopa Liiduga, pürgimus, mis sündis aastaid tagasi meie veendumustest ja eneseusust ning mis on täna tõesti teostumas.

Üheksa aastat tagasi Kopenhaagenis otsustas Euroopa Liit, et Euroopa ei ole veel lõplikult valmis, et ELi edasine laienemine võib toimuda. Minu tänaseks ülikooli lõpetanud ja iseseisvat elu elavad lapsed õppisid sel ajal veel keskkoolis, Eestis olid alles Vene väed.

Vaid kaks aastat hiljem, 1995. aasta augustis tõstsid Eesti parlamendisaadikud siinsamas saalis nagu üks mees käe, et kiita heaks Euroopa leping, mis nägi ette Eesti liitumist Euroopa Liiduga.

1997. aastal otsustas Euroopa Komisjon läbirääkimistele kutsuda kuus riiki, nende seas ka Eesti. Paljud meist mäletavad kindlasti, millise võidujoovastusega Eesti avalikkus seda uudist tervitas.

Euroopa Liit on jõudnud veendumusele, et 2002. aasta lõpuks peavad liitumisläbirääkimised järgmiste uute liikmetega olema lõpetatud. See tähendab, et keeruka protsessi lõpp läheneb ning me seisame valiku hetke ees — midagi pole enam võimalik edasi lükata, on vaja otsustada. Otsustada, kas me tahame läbirääkimisi

---

Artikli aluseks on kõne olulise tähtsusega riikliku küsimuse "Ettevalmistused Eesti liitumiseks Euroopa Liiduga" arutelul Riigikogus 11. aprillil 2002. aastal.

lõpetada. Otsustada, kas me endiselt tahame Euroopa Liitu astuda. Otsustada, milline on Eesti tulevik.

Niisiis on Eestil valida, kas lõpetada liitumisläbirääkimised koos enamusega kümnest kandidaatriigist tänavu ning olla valmis liitumiseks 2004. aastal. Teisisõnu: meil on valida, kas liituda 2004. aastal tõenäoliselt koos Läti ja Leeduga või jätkata läbirääkimisi ning liituda umbes 2008. aastal koos Bulgaaria ja Rumeeniaga.

Läbirääkimised on rasked. Loomulikult. Läbirääkimised Euroopa Liiduga ei lõpe aga tulemusega, kus üks pool võidab ja teine kaotab. Lõppude lõpuks võidavad mõlemad, kompromisse peavad tegema mõlemad, ning kompromiss nagu alati tähendab mõistuse võitu.

Oletagem siiski, et läbirääkimiste tulemus on Eestile halb. Oletagem, et läbirääkimiste lõppfaasis kuhjub nii palju meile ebasoodsaid lahendusi, et ühiskonnal tekib küsimus: miks me sinna liitu nii hirmsasti pressime, kui me ei saa sealt kohe seda, teist ja kolmandat.

Loomulikult peavad meil selleks puhuks valmis olema kõik võimalikud käitumisvariandid.

Selleks, et põhjendatult kujundada oma lõplik otsus liitumisprotsessi tähenduse ja tulemuste kohta, peaksime otsima vastuseid mitmele küsimusele. Mida on senine Eesti teekond Euroopa Liidu suunas meile näidanud? Kuidas hinnata Eesti elukvaliteedi paranemist seoses Euroopa Liidu poolt nõutud muudatustega meie igapäevases elus?

ÜHINEMISPROTSESS — EESTI ELANIKE HEAOLU SUURENDAMISE KONKREETNE PROGRAMM

Ettevalmistused liitumiseks on tähendanud meie riigi, meie majanduse, meie demokraatia arengu ning moderniseerumise eesmärgistamist.

See on tähendanud meie tervise- ning elukeskkonna parandamist. Mullu ehitati 90 miljoni krooni Euroopa maksumaksja raha eest Rakveres, Paides ja Raplas vee- ja kanalisatsioonitorustikke. Praegu juba käivad Kuressaares ehitustööd 30 km uue vee-

ja kanalisatsioonitorustiku ehitamiseks, milleks kulub 31 miljonit krooni EL maksumaksja raha. Väga edukas on suhteliselt hiljuti käivitunud EL abiprogrammist ISPA raha taotlemisel Tartu Veevärk, mis kulutab lähiaastail 85 miljonit krooni liikmesriikide maksumaksja raha linna heitvee puhastamiseks ning 190 miljonit krooni peaaegu 100 kilomeetri vee- ja kanalisatsioonitorustike ehitamiseks.

Liitumisettevalmistused on tähendanud ka meie seaduste täiustamist ja kaasajastamist. Eurovastased käsitlevad seadusloome ühitamist võõraste normide sunnitud ülevõtmisena. Tegelikult on euroopalike normide ülevõtmine andnud meile hindamatu väärtusega oskusteavet oma elu paremaks korraldamiseks. Seejuures peaksime enamiku neist seadusandlikest aktidest vastu võtma nagunii, ainult et see võtaks palju rohkem aega, kui meil poleks seoses läbirääkimistega olnud nii eesmärgistatud tegevust.

See on tähendanud meie oma ettevõtete toodangu kvaliteedi tõusu. Kelle huvides on olnud näiteks karmimad nõuded toiduainete valmistajaile? Loomulikult Eesti tarbija huvides.

Tähtis asi, mida on andnud Euroopa Liiduga liitumise projekt, on meie rahvusvahelise usaldusväärsuse tõus. See puudutab nii majandust kui ka riiklust, õigussüsteemi. Euroopa Liidu kandidaatriigi staatus parandas oluliselt meie rahvusvahelisi usaldushinnanguid, mis on teinud palju odavamaks investeerimise ettevõtteile ning laenu noorele perele.

Kodaniku jaoks väljendub meie rahvusvahelise usaldusväärsuse kasv lihtsas asjas — meie kodanikelt ei nõuta enam Euroopas reisimiseks viisat. See on olnud nii muide alles viis aastat. Kuid kas kellelgi on praegu veel meeles, kuidas üks pikast viisajärjekorrast tüdinud kodanik purustas Soome saatkonna akna?

Meie infrastruktuurid on arenenud kiiremini, kui me üksi oleksime suutnud neid arendada. Euroopa Liidu abiga oleme olnud võimelised parandama rohkem maanteid. Näiteks Ikla–Tallinn–Narva maantee äärde kerkivad tahvlid Euroopa Liidu tähelipuga, kuna ISPA programmi raames remonditakse sel maanteel tänavu 120 kilomeetrit kokku 220 miljoni krooni eest. Phare programmi raames on valminud aga näiteks uus politsei kohtuekspertiisi

keskus, mille maksumusest 39 miljonit krooni tuli Euroopa Liidu eelarvest.

Kokkuvõttes võib öelda, et Phare projektide maht on 2002. aastal suurenenud rohkem kui poole miljardi Eesti kroonini, ISPA poolt rahastatavate projektide maht küünib käesoleval aastal 460 miljoni Eesti kroonini.

LÄBIRÄÄKIMISTE SÕLMKÜSIMUSED

Jah, me võime öelda, et liitumisprotsess ise on andnud meile juba nii mõndagi. Kuid kas me oleme ka läbirääkimistel suutnud oma huvide eest piisavalt seista? Kas pole senine kasu Euroopa Liidust mitte nagu klaashelmed, mida võtame vastu suurte järeleandmiste eest, nagu küsis minult paar päeva tagasi üks lugeja *Eesti Päevalehe online*-intervjuus?

Kirjeldasin alguses Eesti teed Euroopa Liitu kui suurt projekti. Kui me vaatame laienemisprotsessi Euroopa Liidu poolt, näeme, et tegemist on veel hiiglaslikuma projektiga. 15 Euroopa Liidu liikmesriigi parlamendid ja valijad on Euroopa Liidu laienemise põhimõtteliselt heaks kiitnud ja alustanud läbirääkimisi liidu liikmeks pürgijatega.

Meie oleme vaid üks neist pürgijatest ja meiegi peame oma liikmeks saamisele saama heakskiidu 15 liikmesmaa parlamentidelt, kes nagu meiegi lähtuvad oma kodanike ja valijate huvidest. Piltlikult öeldes peab Mulgimaa talumees läbi rääkima Hispaania oliivikasvataja, Prantsuse kartulikasvataja ning Hollandi tulbiaretajaga. Veel enam, nad peavad omavahel kokkuleppele jõudma. Ning siin me räägime vaid ühest valdkonnast. Euroopa liidu läbirääkimised käivad aga 31 väga mahuka ühisseadusandluse peatüki üle.

Minu hinnangul me oleme olnud läbirääkimistel head. Aga mitte liiga head. Oleme Euroopa Liiduga ka vaielnud pikemalt kui keegi teine, näiteks töötajate vaba liikumise üle. Ärgem laskem ennast eksiteele viia rahvusvaheliselt levinud kiidusõnadel. Sest paraku ei märka me pahatihti, et neidsamu kiidusõnu kuulevad nii sloveenid kui ka näiteks tšehhid. Kui panna tähele näiteks naabrite ajakirjanduses ilmuvaid rahvusvahelisi hinnanguid, siis sealt

paistab olukord hoopis teistsugune ning mõistagi kohalikele hoopis soodsam. Seega olgem enda üle uhkustamisega ettevaatlikud. Olgem realistlikud ja ajagem oma asju — meie läbirääkimiste tulemus ei sõltu teistest, vaid meist endist.

Ärgem seejuures unustagem, et meie läbirääkijad ei tegutse tühjuses. Ka parimatel läbirääkijatel pole võimalik midagi saavutada, kui neil pole kodust tagalat. Läbirääkijad sõltuvad Eestis tehtavast seadusloomest ning riigi arendamisest, sisepoliitilistest probleemidest, hoiakutest ja otsustest. Pole kahtlust, et valitsuse vahetusel Eestis tekkis paratamatu paus seadusloomes, mis omakorda on aeglustanud mõnegi kavandatud seaduseelnõu ja valitsuse määruse menetlemist.

Siseriiklikus tegevuses euroopaliku õigusruumi kujundamisel Eestis on jäänud teha veel viimased pingutused. Valitsuse ülesanne on aasta jooksul tuua Riigikokku ligemale 80 seaduseelnõu, Riigikogu peab neid vaagima ja tegema neist Eestile vajalikud ning elu edendavad seadused. Ilmselt viimaseks jäävas aruandes annab Euroopa Komisjon sel aastal hinnangu Eesti ja teiste kandidaatide valmidusele toimida Euroopa Liidu liikmesriigina. Ning seda valmidust hinnatakse juba suvise seisu põhjal.

Läbirääkimiste lõpetamiseks on lähikuudel ülimalt oluline, et valitsus ja parlament teeksid vajalikud poliitilised valikud ega lükkaks edasi ebamugavaid otsuseid.

Praegu on meie ees läbirääkimistel järgmised sõlmküsimused.

Energeetika. Me oleme loobunud soovist oma elektriturgu konkurentide eest täielikult sulgeda. Seda on tervitatud. See on tulevikus ennekõike meie endi tarbijate huvides. Me taotleme mõistlikke üleminekuperioode turu täielikule avamisele, et meie põlevkivienergeetika saavutaks õigeks ajaks vajaliku konkurentsivõime.

Maksustamine. Selles valdkonnas on kaks sõlmküsimust. Üks on maksuvaba kaubanduse säilimine laevadel, mida oleme taotlenud. Teine on küsimus, kas Eesti otsese maksustamise poliitikat käsitletakse liitumisläbirääkimiste käigus. Maksuvaba kaubanduse säilimine laevadel on teema, mille suhtes liikmesriigid on paindumatult eitaval seisukohal. See on maksupoliitiliselt mõistetav ja loogiline. Kui on ühisturg, siis ei saa lubada, et ühes turu

osas kaubeldakse erinevate maksustamisreeglite alusel. Tulen maksustamisküsimuste juurde veel tagasi.

Põllumajandus. Ma ei lähe selles valdkonnas liiga üksikasjalikuks. Rõhutan vaid ühte eesmärki, mida tahame saavutada läbirääkimiste käigus. See on õiglane juurdepääs Euroopa Liidu turule, küsimus tootmiskvootidest. Meile pakutakse tootmiskvoote, mis peaksid meid sundima oma tootmist piirama. See ei ole vastuvõetav. Meie põllumajandus on võrdsete tingimuste korral täiesti konkurentsivõimeline Euroopa turul. Järelikult on põhimõtte küsimus, et meid ei piirataks ebaõiglaste tootmiskvootidega. Kavatseme põllumajanduspeatüki läbirääkimistel selle küsimuse seada enda jaoks esmatähtsaks.

Rahandus. Läbirääkimised finantsküsimuste üle Euroopa Liiduga on äärmiselt rasked — eelarveraha jagamine on alati raskemaid teemasid nii riikides kui riikide vahel. Usun siiski, et praegusi ja tulevasi liikmesriike rahuldav kompromiss on võimalik Euroopa Liidu Berliini tippkohtumisel sündinud kokkuleppe alusel, mis paneb paika eelarve raamid kuni 2006. aastani.

Euroopa Komisjoni esialgse ettepaneku kohaselt hakkaks Eesti alates liitumisest saama maaelu arengu ja põllumajanduse arendamiseks märkimisväärseid summasid: 1,2 miljardist kroonist 2,3 miljardi kroonini aastatel 2004–2006. Alates 2005. aastast hakkaksid Eesti põllumehed järk-järgult saama ka otsetoetusi.

Samas peab tõdema, et liitumisjärgse finantspaketi puhul on Eesti avalikkuses seni keskendutud liialt ühekülgselt põllumajandustoetuste määrale. Pakkumise teine pool ehk regionaalarengusummad on ometi märksa suurem osa paketist ning teenib laiemat riiklikku huvi: ühtlast ja stabiilset arengut kogu Eestis. Regionaalarengu toetamiseks on komisjon välja pakkunud Eestile summa 9,5 miljardit krooni aastateks 2004–2006 ehk ligi 3,2 miljardit krooni aastas.

Euroopa Komisjoni poolt tehtud ettepanek arvestab teatud määral kandidaatriikide huvidega, jätab aga ka veel ruumi läbirääkimisteks. Lähtekoht on mõistetav. Aga mõistetav on ka see, et tulevased liikmesriigid tahavad, et neid võrdselt koheldaks.

Meie seisukohast on olulisim, et meid ei sunnitaks võtma siduvaid kohustusi järgmise, 2007–2013 aasta eelarveraamistiku koh-

ta. Nendeks eelarveläbirääkimisteks on Eesti juba täieõiguslik liikmesriik, kellel peaksid olema teiste riikidega võrdsed võimalused Euroopa Liidu põhiküsimuste otsustamisel. See on minu kindel veendumus.

RAHVUSLIKUD HUVID TULEVIKU EUROOPAS

Meie lõppeesmärk ei ole liitumisläbirääkimiste lõpetamine. Meie lõppeesmärk ei ole isegi mitte Euroopa Liidu liikmestaatus. Need on vaid vahendid eesmärgi saavutamiseks. Seniste vaesemate liitujariikide kogemus kinnitab, et Eesti ja meie saatusekaaslaste jaoks tähendab Euroopa Liiduga ühinemine elanike heaolu ning sotsiaalse turvalisuse kiiremat kasvu. Meie lõppeesmärk ongi kogu ühiskonna ja iga Eesti elaniku heaolu kasv ning Euroopa Liiduga ühinemine on üks kõige olulisem vahend selle eesmärgini jõudmiseks.

Läbirääkimised lõpevad kord. Aga ei meie ega Euroopa Liidu muutumine ei lõpe läbirääkimistega, nagu abielu ei lõpe pulmadega. Mina näen liitumisläbirääkimisi ning meie edasist tegutsemist Euroopa Liidu liikmena kui ühte tervikut. Seetõttu peame nägema ka seda, kuidas käitume tulevase Euroopa Liidu liikmena. Milline on meie strateegia seal? Millist arengut toetame? Kuhupoole soovime meie suunata Euroopa Liidu arengut?

Minu kindlaks veendumuseks on, et Eesti peab Euroopa Liitu viima oma tugevused ning katsuma vabaneda oma nõrkustest. Ma usun ka seda, et mida kiiremini me Euroopa Liiduga liitume, seda tugevamad me oleme. Jah, me taotleme läbirääkimistel mitmeid erisusi, mitmeid üleminekuperioode, mitmeid vastutulekuid Euroopa Liidult. Osa nendest taotlustest on kahjuks meie nõrkuse väljendus, kuid palju on ka asju, kus Eesti seisukohtade kaitsmine tähendab meie senise arengu kaitsmist, meie soovi võtta Euroopa Liitu kaasa meie tugevus.

Euroopa Liiduga liitumise valguses räägime palju meie rahvuslikest huvidest. Tahaksin rõhutada, et just meie tugevad küljed majanduses ja kultuuris ongi need rahvuslikud huvid, mida me iseäranis peame kaitsma. Teisalt on need just sellised asjad,

mis peaksid tugevamaks tegema ka Euroopa Liitu, juhul kui meie sinna hakkame kuuluma.

Lubage mul rääkida mõnest meie tugevusest lähemalt.

Üheks Euroopa Liidu edasise arengu võtmeküsimuseks on põllumajanduse arengustrateegia. Põllumajandusküsimused tõusevad peatselt ka meie läbirääkimiste keskseks küsimuseks.

Me saaksime suurepäraselt hakkama kogu Euroopa toiduaineturul, kui sellel turul eksisteeriks aus konkurents ja kui teisi tootjaid ei turgutataks üleloomulike toetustega Euroopa maksumaksjate arvel. Aga isegi sellele turule, kus teised tootjad on eelisseisundis, ei taheta meid hästi lasta. Meile tahetakse kehtestada tootmiskvoodid, mis on täiesti ebaõiglased, mistõttu peab Vabariigi Valitsus läbirääkimistel Euroopa Liiduga põllumajanduse tootmiskvootide küsimust üheks kõige tähtsamaks.

Mina ei tähtsustaks liigselt küsimust meile osaks saavast Euroopa põllumajandustoetusest. 25% on kopsakas summa ja ega me tänagi SAPARDi süsteemi kaudu vähe tuge ei saa. Me peame mõistma teiste riikide maksumaksjate pahurust, sest see kõik tuleb ju nende taskust. Küll aga pean ma vajalikuks kujundada meie seisukoht Euroopa põllumajandustoetuste ja tootmiskvootide süsteemi suhtes tervikuna. See on süsteem, mis pole meile kasulik ei lähtudes meie tänasest toiduainetööstuse konkurentsivõimest ega tulevasest olukorrast, kus me hakkame maksma kinni toetusi teiste riikide mahajäänud põllumajandusele.

Euroopa Liidu sees peame hakkama võitlema moodsa ja turumajandusliku põllumajanduse eest. Me leiame selles lähenemises mõttekaaslasi, aga samas on ka neid riike, kes arvavad vastupidist.

Kas põlevkivienergeetika on meie tugevus või meie nõrkus? Olen veendunud, et põlevkivienergeetika olemasolu on meie kindel eelis. Ja me peame kujundama selge poliitika, kuidas seda eelist uuenevas olukorras ära kasutada. Euroopa Liit on teinud otsuse, et elektriturg avaneb. Mis tähendab seda, et kunagi tulevikus saab Eesti tarbija ise otsustada, kas ta ostab elektrit Eesti Energialt või Preussen Elektralt või Imatran Voimalt. Mis tähendab seda, et tarbija saab valida endale hinnalt ja kvaliteedilt soodsaima elektri. Keegi ei sõltu enam ühestki riiklikust monopolist. Selleks hetkeks, mis ei tule veel homme, on meil kõik võimalused

konkurentsivõimeliseks elektritootmiseks, mis võib edukalt konkureerida ka naaberriikide turgudel. Muidugi tuleb selleks tööd teha ja tootmine ette teada oleva aja jooksul moderniseerida, aga vastavad kavad on ju olemas ja need tuleb ellu viia.

Maksupoliitika üle peetavad läbirääkimised on meie jaoks olnud küllaltki keerulised. Keskseks on olnud taotlus säilitada maksuvaba kaubandus laevadel.

Tervikuna aga on otseste maksude süsteem, mis kehtib Eestis, soodne nii kodanikule kui ka ettevõtjale. Meie maksud on madalad, meie ettevõtjad saavad loodud kasumi maksuvabalt oma ettevõttesse investeerida. Meie maksukoormus 2002. aastal on 34,1 protsenti.

Kogu Euroopa liigub maksukoormuse alandamise suunas. Samas tekitavad need maad, kus maksukoormus on madalam, rahulolematust teistes, kes näevad madalaid makse selge konkurentsieelisena. Niisiis on soov maksupoliitilisi eeliseid mitte lubada. Ees seisab raske võitlus.

Minu arvates on otseste maksude üle otsustamine vaja vältimatult jätta iseseisvate riikide pädevusse. Kui me tahame vähendada oma mahajäämust arenenud naaberriikidest, siis mis on need vahendid, millega riik saab oma majandust ergutada, oma ettevõtlusele soodsamaid tingimusi luua, kui need ei ole otsesed maksud. Otseste maksude vaheliste erinevuste tõkestamine tähendab ka riikide erinevate arengutasemete ühtlustumise olulist aeglustumist. Meil on selles lähenemises ka mõttekaaslasi. Nagu Suurbritannia, Iirimaa, Luksemburg.

Me läheme Euroopa Liitu tugeva rahandusega. Meie eelarve on tasakaalus. See on tänapäeva maailma jaoks ülitähtis küsimus. Paljud Euroopa Liidu liikmesmaad võitlevad tänagi eelarve puudujäägiga. Loomulikult on meiegi jaoks tulevases Euroopas tähtis eelarvedistsipliin. Täna on Euroopa riikide laenukoormus vägagi erinev. Meie avalik sektor on võlgu väga vähe. Me soovime, et iga riik tegeleks oma riiklike võlgadega ise ega kasutaks selleks teiste ressursse, samuti ei tohiks teiste riikide võlgadest tulenev ebastabiilsus kahjustada usaldusväärse rahandusega riike.

Meie rahasüsteem on usaldusväärne, meil ei ole riigi osalusega kommertspanku, mis pole kaugeltki veel üldine Euroopa Liidu

liikmesmaades. Loomulikult ootame meie, kes me oleme nii palju vaeva näinud erastamisega, et ka mujal Euroopas vähendataks sellist riskitegurit nagu riigi osalusega kommertspangandus.

EUROOPA LIIDU TULEVIK ON EESTI TULEVIK

Me tahame Euroopa arendamisel kaasa rääkida. Me tahame, et Euroopa oleks suur, võimas, moodne ja paindlik. Me tahame, et Euroopal oleks arvestatav mõju kogu maailmas — niihästi maailma majanduses kui ka poliitikas. Tugev Euroopa on meile kasulik ja vajalik. Me tahame osaleda Euroopa juhtimises. Kui me selles ei osale, siis pole meil ka võimalik tõhusalt kaitsta oma talunike, laevnike, autovedajate, tööliste, lühidalt meie elanike huve. Pidagem meeles, et kui me jääme mingil põhjusel Euroopa Liidust väljapoole, siis pole meil sootuks mingit võimalust oma huvisid Euroopas ja mujal maailmas kaitsta.

Me taotleme, et meie osalus Euroopa juhtimisel oleks adekvaatne. See tähendab, et me saame loomulikult aru, et Saksamaa on 55 korda suurem kui Eesti ja tal on õigus suuremale otsustamisõigusele. Aga me tahame, et meie väikeses osas oleks meil selged reeglid, mida me otsustada saame ja kuidas me Euroopa asjades kaasa räägime. Peaasi, et meie osalus ei kujuneks sümboolseks, näiliseks — küll väike, olgu ta siiski täpne ja asjalik. Euroopa asjade üle otsustamise tulevase mehhanismi kujundamisel on väga suur roll Euroopa tuleviku konvendil, kuhu meid juba on kaasatud.

Euroopa tulevik on peatselt sama mis Eesti tulevik. Oleme viimastel kuudel tihti rõhutanud, et osalemine EL tuleviku konvendis on Eestile reaalne võimalus mõjutada Euroopa tulevikku. Selle võimalusega kaasneb mõistagi ka vastutus. Me peame aru saama, et kaugemas perspektiivis saab Eesti riigil hästi minna vaid siis, kui Euroopal läheb hästi.

Selleks et Euroopal läheks hästi, on vajalik muuta otsusetegemise süsteemi tõhusamaks. Alustada tuleks pädevuse jaotusest Euroopa Liidu ja liikmesriikide vahel — senisest täpsemalt peaks olema määratletud, kes mille eest vastutab. Valdkondades, kus on otsustatud teha otsuseid ühiselt, tuleb efektiivse otsusetegemise

huvides aktsepteerida üldreeglina kvalifitseeritud enamushäälte kasutamist. Sellegipoolest pean ma oluliseks ka konsensusliku läbirääkimiste stiili jätkumist, et vastu võetud otsused peegeldaksid võimalikult paljude liikmesriikide arvamusi.

Kõigi liikmesriikide huvides on see, et vastu võetud otsuseid ka võrdsetel alustel järgitaks. Seda aitab kõige paremini tagada tugev Euroopa Komisjon. Ma leian, et komisjoni tugevuse ja legitiimsuse tagamiseks peaks kõigil liikmesriikidel olema komisjonis oma volinik. Piisavate tööriistadega varustatud ja laiapõhjaline komisjon suudaks edendada riikide ühishuvi ja olla integratsiooni mootoriks.

Lisaks tõhususele peab osalemine EL otsusetegemise protsessis olema Eesti elanikele legitiimne ja arusaadav. Rahva osalemist on kõige parem ka tuleviku Euroopas tagada nii, nagu seda on tehtud viimase poole sajandi jooksul — rahvusparlamendi kaudu. Seetõttu pean oluliseks tagada Riigikogu aktiivne kaasatus Eesti seisukohtade kujundamisse Euroopa Liiduga liitumise järel.

*

Praegu on väitlus Euroopa Liiduga liitumise üle meie sisemine asi. Ühed ütlevad — liitume, ja nii kiiresti kui võimalik. Teised ütlevad — liitume, aga läbirääkimised on nii kehvasti läinud, et tuleb veel aega võtta, pole selle liitumisega kiiret kusagile. Kolmandad — tõsi, neid on vähe — on sootumaks Euroopa Liiduga liitumise vastu. See kõik saab mööda, kui rahvaküsitlus, valitsus ja Riigikogu on lõpliku otsuse langetanud. Siis, pärast seda otsust, oleme hoopis teises olukorras. Ja see juhtub muide üsna varsti. Täna mõtleme — nendel seal Pariisis, Londonis, Berliinis. Homme mõtleme — meil Berliinis, Pariisis, Londonis. Ja meie rahvuslike huvide kaitsmine sõltub sellest, kuidas suudame anda oma panuse nii Euroopa majandusse, kultuuri kui ka juhtimisse.

SIIM KALLAS (sünd. 1948) on lõpetanud TRÜ majandusteaduskonna. Oli 1991–1994 Eesti Panga president, 1995–1996 EV välisminister, 1999–2002 rahandusminister. Alates jaanuarist 2002 Eesti Vabariigi peaminister.

EUROOPA TULEVIKU KONVENDI AVAKÕNE

Valéry Giscard d'Estaing

Tõlkinud Anneli Külaots

Mu daamid ja härrad,* teie olete Euroopa tuleviku konvendi liikmed. Teie olete Euroopa konvent.

Seeläbi on teile antud volitused, mis antakse igale poliitilisele kehamile: saavutada edu või kukkuda läbi. Ühel pool läbikukkumise haigutav sügavik. Teisel pool edu kitsas värav.

Kui me läbi kukume, suurendame segadust praeguses Euroopa mudelis, mille kohta me teame, et ta ei ole käesoleva laienemisringi järel võimeline pakkuma Euroopa tarbeks tõhusat ja avalikkusele arusaadavat juhtimissüsteemi. Süsteem, mis rajati viiskümmend aastat tagasi, on ammendumas ning teda ähvardab laialilagunemine.

Kui me saavutame edu, see tähendab, kui me suudame jõuda kokkuleppele ja panna lauale niisuguse Euroopa Liidu kontseptsiooni, mis vastab ühtaegu Euroopa ühismõõtmele ning 21. sajandi nõudmistele, kontseptsiooni, mis kannab endas meie maailmajao ühtsust ning lugupidamist tema mitmepalgelisuse vastu, võite

---

Discours introductif du Président V. Giscard d'Estaing à la Convention sur l'avenir de l'Europe. Kõne Brüsselis 28. veebruaril 2002.

*Kõneleja lausus need sõnad 12 keeles: *Mesdames, Messieurs, Ladies and Gentlemen, Meine Damen und Herren, Signore e Signori, Señoras y Señores, Dames en heren, Mine damer og herrer,* Κυρίες και Κύριοι, *Minhas Senhoras e Meus Senhores, Hyvät naiset ja herrat, Mina damer och herrar, Szanowni Państwo. Toim.*

laiali minna ning koju naasta, olge te siis italoeurooplased, angloeurooplased, poolaeurooplased — või kes iganes, tundega, et te olete andnud oma tagasihoidliku, kuid tõhusa panuse Euroopa ajaloo uue peatüki kirjutamisse.

Ma tahaksin käesoleva konvendi sissejuhatamiseks teile öelda, kuivõrd oluline on meie töö Euroopa, isegi maailma jaoks; öelda teile, kui keeruline on meie missioon, sest peame kombineerima riike ja inimesi siduva liikumise dünaamilisuse mõtteranguse ja metoodilisusega; lõpetuseks kutsun entusiasmile üles teid, konvendi liikmed, liikmesriikide ja kandidaatriikide juhte, kõiki kodanikke alates vanimatest, kes kannatasid mineviku julmade lahkhelide läbi, kuni noorimateni, kes unistavad vabaduste ja võimaluste avanemisest avaras Euroopas.

Nõukogu ei oleks saanud meie töö tähtsust alla kriipsutada jõulisemalt kui luues konvendi võimsa meeskonna, kuhu kuulute teiegi. See 105-liikmeline meeskond on tugev küllalt, et olla meile esitatud ülesande kõrgusel:

— konvent toetub kahele esmajärgulisele asepresidendile, härradele Giuliano Amatole ja Jean Luc Dehaene'le, kes on oma kodumaal, kahes asutajariigis olnud kõrgetes ametites;
— Euroopa debati lähtepunktide üle mõtisklenud lugupeetud isikute viibimine Euroopa Parlamendi, rahvusparlamentide ja valitsuste liikmete hulgas tagab kvaliteedi dialoogile, mida need peavad oma rahvuslike institutsioonidega ning mille suhtes neil on asendamatu vahendaja roll;
— siinkohal edastan soojad tänusõnad neile institutsioonidele, kes reageerisid positiivselt minu üleskutsele **saata end esindama naisi**;
— kaks Komisjoni liiget annavad meile võimaluse kasutada nende suurt asjatundlikkust ning praktilisi teadmisi Euroopa Ühendusest;
— kandidaatriikide tugev 39-liikmeline esindus võimaldab konvendil teadvustada kandidaatide püüdlusi ning rolli, mida nad endale Euroopas soovivad;

— konvendi peasekretär on kõrgetasemeline Euroopa institutsioonides tegutsemise kogemusega diplomaat; ma tänan Suurbritannia valitsust tema ametissemääramisele kaasa aitamise eest.

Ning lõpuks sekretariaadi väiksearvuline, kuid noor ja talendikas meeskond, kes on valitud vaid oma väärtuse põhjal, moodustab, ma olen selles veendunud, suure "Euroopa avantüüri" säravaima ajutrusti ning on meie töö järjekindluse ja metoodilisuse instrumendiks.

Konvent on osa Euroopa saamisloo rikkalikust ja viljakast järjepidevusest. Jean Monnet', Konrad Adenaueri, Paul-Henri Spaaki ja Alcide de Gasperi aegadest saadik läbi käidud teekond on erakordne, peaaegu uskumatu.

Juba teie viibimine koos selles saalis oleks tundunud kujuteldamatu ja unenäoline brittidele, sakslastele, prantslastele, hollandlastele vähem kui kuuskümmend aastat tagasi, tšehhidele, ungarlastele ja rumeenlastele vähem kui viisteist aastat tagasi.

Euroopa on edasi pürginud sammhaaval, lepingust lepinguni. See tee on ääristatud osaliste kokkulepete ja kiiresti lahendatud kriisidega. Kõige vapustavam on tõdemus, et kuigi Euroopa on teatud ajajärkudel olnud blokeeritud, ei ole ta kunagi taganenud.

Märkimisväärse kohanemisvõime ja omamoodi üldrahvaliku rõõmsameelsusega oma raha välja vahetades raputasid 302 miljonit eurooplast endalt etteheited "euroskleroosi" põdemise teemadel ning tõendasid, et oskavad heaks kiita ja hinnata lihtsaid ja kasulikke ettepanekuid.

Kogu teekonna vältel on Euroopa institutsioonid — Nõukogu, Euroopa Parlament, Komisjon, Kohus — Euroopat tõeliselt teeninud, mille eest tuleb neile au anda.

Kuid samal ajal tuleb nentida, et kõik need meetmed on ammendumas. Euroopa Liidu arenguprotsess näitab aeglustumise märke, nagu rõhutab ka Laekeni deklaratsioon.

Otsustamismehhanismid on sedavõrd komplitseerunud, et nad pole enam üldsusele arusaadavad. Maastrichtist alates on viimaste lepingute üle läbirääkimine osutunud keeruliseks, lepingud ise ei vasta oma algsele eesmärgile; institutsioonide raames peetavad

arutelud on võimaldanud rahvuslikel huvidel prevaleerida ühise Euroopa heaolu kaalutluste üle. Euroopa valimistel mitteosalejate hulk on saavutanud murettekitava taseme ja ületanud 1999. aastal esmakordselt tugevalt sümboolse 50% läve.

Vajakajäämised mõjutavad Euroopa praegust konfiguratsiooni. Laienenud Euroopas kujuneb olukord veelgi kriitilisemaks. Me peame neid vajakajäämisi Euroopa, ent ka kogu maailma huvides siluma. Kaasaja maailmal on tarvis tugevat, ühinenud ja rahumeelset Euroopat.

Maailm tunneks end kindlamini, kui võiks arvestada Euroopaga, sellise Euroopaga, kes väljendab end ühel häälel, kinnitab lugupidamist oma liitlastele, kuid laseb alati, kui selle järele vajadus tekib, kõlada ka tolerantsi ja mõõdukuse, erinevustele avatuse ja inimõiguste austamise sõnumil. Ärgem unustagem, et Euroopa on inimkonnale alates antiigist, Vana-Kreeka ja Vana-Rooma ajast kuni valgustusajastuni kinkinud kolm olulist andi: mõistuse, humanismi ja vabaduse.

Tõepoolest, kõik tunneksid end meie planeedil paremini, kuuldes Euroopa jõulist häält. Kui me hakkama saame, siis 25 või 50 aasta pärast — ajavahemik, mis meid lahutab Rooma lepingust — muutub Euroopa roll maailmas. Teda kuulatakse ja austatakse, mitte ainult kui majanduslikku jõudu, mida ta juba on, vaid kui poliitilist jõudu, kes kõneleb kui võrdne võrdsega maailma suurimate olemasolevate või tekkivate jõududega ning kellel on vahendid astuda samme rõhutamaks oma väärtusi, tagamaks oma julgeolekut ning mängimaks aktiivset rolli rahvusvahelise rahu säilitamisel.

Meie töö, daamid ja härrad konvendi liikmed, moodustab vaid ühe etapi uuest Euroopast, kuid on vältimatult vajalik meie paljurahvuselisele tulevikule uue hoo andmiseks.

Euroopa praegune paigaltammumine on tingitud mitmest asjaolust, iseäranis pädevuste läbipõimumisest, protseduuride keerukusest, võib-olla ka poliitilise tahte nõrgenemisest, kuid eelkõige, ma arvan, ühest kesksest põhjusest: on raske ühitada tugevat kuuluvustunnet Euroopa Liitu ning rahvusliku identiteedi säilitamissoovi.

Raskus on juba täna tuntav. Kuid homses Euroopa Liidus tegutsevate riikide erinäolisus ainult rõhutab seda.

See nõue on tekkinud hiljuti. Euroopa liitumise esimeste kümnendite jooksul, mil rahvuslik identiteet säilis tugevana, toites ja lämmatades enda kaitsmisest tulenevaid veriseid konflikte, mil Euroopa idee hõlmas vaid väikese, võrdlemisi homogeense osa Euroopast, oli ainus mure see, kuidas arendada edasi Euroopa integratsiooni.

Alates 1990. aastatest on paisunud üks teinegi nõudlus: otsida viisi sobitada omavahel soov kuuluda tugevasse liitu ning säilitada kindel pide rahvusliku poliitilise, sotsiaalse ja kultuurieluga.

Me peame tegema nii, et valitsustel ja kodanikel areneks Euroopa suhtes välja tugev ja tunnustatud *affectio societatis*, aga säiliks loomupärane seotus rahvusliku identiteediga.

Kõiki neid eeldusi arvesse võttes otsustas Laekenisse kokku kutsutud Euroopa Ülemkogu luua Euroopa tuleviku konvendi, mille liikmed te olete, ning anda konvendile ülesandeks valmistada ette Euroopa struktuuride reform ning seada sammud — kui me selleks valmis oleme — Euroopa konstitutsiooni suunas.

Milline siis peaks olema meie programm? Ning mil viisil me oma tööd teeme?

Hetkeseis Euroopas sunnib meid pöörduma tagasi lätete poole ning endalt küsima, mis on Euroopa idee lõppeesmärk. Meie töö esimeses faasis tuleb järelikult kuulata, avatult ja tähelepanelikult.

Meie, konvendi liikmed, peame üksteiselt ning kõigilt partnereilt küsima: **"Mida ootavad eurooplased Euroopalt 21. sajandi hakul?"**

Me peame alustama ilma ette valmis mõeldud ideedeta ning sõnastama uue visiooni Euroopast, olles eelnevalt ära kuulanud kõik oma partnerid, valitsejad ja valitsetavad, majanduslikud ja sotsiaalsed partnerid, kohalike omavalitsuste esindajad — kes siin kohal viibivad —, foorumil osalevate ühenduste ning kodanikeühiskonna liikmed, ent ka need, kelle ainus identiteet on kuulumine Euroopasse.

Kuulates peame oma tähelepanu keskendama kahele grupile: noortele, kelle jaoks tahaksin olla võimeline organiseerima

"Euroopa noortekonvendi", mille istungjärk sarnaneks meie omaga; ning **kandidaatriikide kodanikele**, kes Euroopa Liitu ühtaegu avastavad ja tema toimimist tundma õpivad.

Kasutagem kaasaegseid, interaktiivseid kuulamismeetodeid, eriti internetti. Igaühel peab olema võimalus end kuuldavaks teha, mis omakorda iseenesestmõistetavalt eeldab efektiivset ja detsentraliseeritud organisatsiooni, mis lubab pidada dialoogi ilma ideoloogiate ja kildkondlikkuse seatud piirideta. Niisamuti eksisteerib soov esitada interaktiivselt küsimusi, mis võimaldaks kodanikeühiskonnal reageerida mõningatele meie ettepanekutele. Asepresident Jean-Luc Dehaene on andnud oma nõusoleku konvendi tegevust selles vallas koordineerida.

Meie esimesed kohtumised ongi pühendatud Euroopa soovide kuulamisele. Meie küsimused on ennekõike seatud sihiga saada teada, **millisena kujutlevad eurooplased Euroopat 50 aasta pärast**. Kas nad ootavad pigem homogeensusele kalduvat Euroopat — ühetaolisemat Euroopat —, mida viib edasi harmoneerimisprotsessi dünaamika? Või eelistaksid nad Euroopat, mis säilitab oma mitmepalgelisuse ning hoiab au sees ajaloolisi ja kultuurilisi identiteete? Need kaks eesmärki viivad iseenesestmõistetavalt erinevatele sammudele.

Nõndasamuti peame tähelepanelikumalt suhtuma küsimusse, mille lahendamist Nice'i deklaratsioon meilt ennekõike ootab ning mille tähtsust Laekeni deklaratsioon alla kriipsutab: liidu ja liikmesriikide pädevuse määratlemine. Me vajame vastust kuulsaks saanud küsimusele: **kes millega Euroopas tegeleb**? Mis peab olema liidu ja mis liikmesriikide pädevuses? Kas peaks eelistama ainupädevust või hoopis laiaulatuslikku jagatud pädevust? Millised peavad olema nende pädevuste teostamise laiale avalikkusele arusaadavad vahendid?

Ärakuulamise järgus on meil võimalus kasutada Euroopa Parlamendis tehtud sisuka töö tulemusi. Võib-olla peaksime oma kodanikeühiskonda esindavate partnerite jaoks protsessi lihtsustama, töötades välja "Euroopa küsimustiku" vormi, mis sarnaneks mõnes liikmesriigis juba kasutusel olevatega.

Pärast ärakuulamisfaasi kasutame kahte paralleelset lähenemisviisi.

Kõigepealt otsime vastuseid Laekeni deklaratsioonis esitatud küsimustele. Need küsimused jagunevad kuude suurde rühma: põhjapanevat laadi küsimused Euroopa rolli kohta; pädevuse jaotus Euroopa Liidus; liidu instrumentide lihtsustamine; institutsioonide toimimine ning nende demokraatlik legitiimsus; Euroopa ühtne hääl maailma asjades; ning lõpuks liikumine Euroopa konstitutsiooni suunas.

Samal ajal tuleb meil hoolikalt uurida mitmesuguseid teiste esitatud ning avalikustatud lahendusi.

Praeguses staadiumis ei ole meie osaks anda neile lahendustele hinnanguid, vaid vaagida nende kõiki võimalikke järelmeid ning kontrollida nende sidusust, eriti Laekenis tõstatatud küsimuste valguses, selleks et mõõta nende mõju Euroopale 25 ja 50 aasta pärast.

Ennekõike on meil kavas uurida järgmisi teemasid:

— Euroopa institutsioonide organiseeritus lähtuvalt Nice'i lepingust;
— Euroopa föderaalse organisatsiooni idee Saksa kõrgete riigitegelaste esitatud mudeli järgi;
— Euroopa Komisjoni koostatud dokument ühenduse meetodi kaasajastamise kohta;
— lahendused, mida pakutakse välja pealkirja all "rahvusriikide föderatsioon", mis kas eeldavad teise koja loomist või siis mitte.

Alles siis, kui uurimistöö on lõpule viidud, võib konvent alustada oma töö kolmandat faasi: oma soovituste, isegi oma ettepaneku väljatöötamist.

Me peame vastama nõudmisele lihtsustada lepinguid, et valmiks üksainus ühtne kõigile loetav ja arusaadav leping. Laekeni deklaratsioon jätab konvendile valiku esitada variante või üheainsa soovituse. Meie lähenemise loogika vastane oleks langetada see valik kohe praegu.

Kindel on see, et meie soovitusel oleks avalikkuse silmis otsustav kaal ja autoriteet, **kui suudaksime kõik koos tulla välja laial konsensusel põhineva ühise ettepanekuga.**

Kui suudaksime selles punktis konsensuse saavutada, **avaksime ukse teel Euroopa konstitutsiooni poole.** Vältimaks igasuguseid semantilisi sõnelusi, nimetagem seda täna "Euroopa põhiseaduslikuks lepinguks".

Nüüd jõuan ma meie töö korralduse juurde. Igaüks saab mõõta täitmisele kuuluva ülesande ulatust, kui läheme oma aruteludes põhjani ning koostame tekstid, mis meie ettepanekuid kajastavad. See üks aasta, mis meie käsutusse on antud, on võrdlemisi lühike aeg. Me püüame sellest tähtajast kinni pidada. Kuid ma ütlen kohe, et ma pole valmis ohverdama ei Euroopa kodanike arvamuse ülevaate ehedust ega meie konvendi töö või konvendi poolt väljatöötatavate ettepanekute kvaliteeti. Konvendi toimimise praktilised üksikasjad ei ole käesoleva sissejuhatava istungjärgu teema. Need paneme paika esimese töökoosoleku käigus. Tahaksin siiski teile esitada kolm mõtet, mis näivad meie töö suunamise seisukohalt olulised.

1. **Me ei ole ei valitsustevaheline konverents ega ka parlament.**

Me oleme konvent.

Me ei ole valitsustevaheline konverents, sest valitsused ei ole meile andnud mandaati rääkida meie esitatavaid ettepanekuid nende nimel läbi.

Me ei ole parlament, sest kodanikud ei ole meid valinud seadusandlike tekstide koostamiseks. See on Euroopa Parlamendi ja rahvusparlamentide roll.

Me oleme konvent. Mida see tähendab?

Konvent on grupp mehi ja naisi, kes on kokku tulnud ainsa eesmärgiga töötada välja ühine ettepanek.

Meie olemasolu põhimõte on meie ühendatus.

Meie konvendi nelja komponendi liikmed ei peaks end nägema ainult neid siia lähetanud valitsuste, Euroopa Parlamendi, rahvusparlamentide ja Komisjoni sõnumikandjatena. Nii nagu ka Giuliano Amato ei kõnele Itaalia, Jean-Luc Dehaene Belgia ega

mina ise Prantsusmaa nimel. Igaüks jääb loomulikult ustavaks oma mandaadile, kuid annab ka oma isikliku panuse konvendi töösse.

Olgem otsekohesed. Konvent ei saavuta edu, kui jääb ainult lahknevate arvamuste väljaütlemise kohaks. Ta peab olema sulatustiigel, kus tasahaaval vormub ühine lähenemine. Olemaks kuuldel, peab konvent pöörduma ümbritseva maailma poole. Ent mõtisklemaks oma võimalike ettepanekute üle, peavad konvendi liikmed pöörduma üksteise poole ning vähehaaval kujundama "konvendi vaimu". Vaadakem väljapoole ja kuulakem. Vaadakem sissepoole ja tehkem ettepanekuid.

2. Minu teine mõte puudutab seda, mis toimub konvendi sees.

Laekeni deklaratsioon andis konvendile kaks struktuuri: presidendi koos kahe asepresidendiga ja kaheteistkümneliikmelise büroo (ehk presiidiumi).

Mõningad teie seast tunnevad muret presiidiumi ja konvendi täiskogu rollide üle, peljates, et põhiosa tööst tehakse praktikas ära presiidiumi poolt.

Ütlen teile, et minu jaoks on konvent just nimelt konvent. On täiesti normaalne, et ettevalmistused ja organisatoorne töö tehakse ära büroo poolt, nii nagu igas assamblees või ühenduses. Kuid debatt leiab aset siin, avalikult. Ülejäänu sõltub paljuski teist ning teie panuste sisust. Kui teie panuste suundumus on valmistada ette konsensust, kui need võtavad arvesse teiste konvendi liikmete ettepanekuid ja mõtteid, siis küpseb siin konvendis järk-järgult lõpliku konsensuse sisu.

3. Minu kolmas mõte on vaid üks lihtne tähelepanek.

Meie konvent kujutab endast esimest võimalust alates 1955. a Messina konverentsist, kus Euroopa juhtidel on aega ja vahendeid põhjalikumaks mõtiskluseks liitunud Euroopa tuleviku üle. Kuigi vahepeal on toimunud mitmesuguseid valitsustevahelisi konverentse, kujutasid need endast ikkagi liikmesriikide vahelisi diplomaatilisi läbirääkimisi, mille käigus igaüks üritas õigustatult suurendada oma hüvesid, arvestamata seejuures tervikpilti. Euroopa Ülemkogu on omalt poolt kutsunud mitmel korral kokku kohtumisi Euroopa institutsioonide teemal, kuid küll rahvusvaheliste

sündmuste sunnil, küll oma ajakava võimaluste survel on arutelud kestnud harva kauem kui ühe päeva. Seetõttu on meie konvendi töö Euroopa Liidu tuleviku intellektuaalne taasloomine.

*

Daamid ja härrad, lubage mul lõpetuseks kutsuda teid üles entusiasmile. On üks kreeka keelest pärinev sõna "en-thousia", mis tähendab "jumalast inspireeritud". Antud juhtumil ütleksin: "inspireeritud jumalannast" — Europast!

Meile heidetakse vahel ette, et me ei hoolitse Euroopa unelma eest, et piirdume vaid komplitseeritud, läbipaistmatu struktuuri konstrueerimisega, mis on ligipääsetav vaid majandus- ja rahandusasjadesse pühendatule.

Unistagem siis Euroopast!

Kujutlegem rahus elavat, tõketest ja takistustest vabastatud mandrit, kus ajalugu ja geograafia on lõpuks ometi lepitatud, mis võimaldab niiviisi kõigil Euroopa riikidel pärast Ida ja Lääne eraldi käidud teed oma tulevik üheskoos üles ehitada. Vabaduse ja võimaluste ruum, kus igaüks võib ringi liikuda, järgides oma eelistusi õppimisel, töötamisel, ettevõtluse või kultuurialase silmaringi osas. Ruum, mille selge identiteet rajaneb viisil, kuidas saavutatakse süntees loomingulise dünamismi, solidaarsusvajaduse ja kõige nõrgemate ja vaesemate kaitsmise vahel. Ent samas ruum, kus säilivad ja arenevad tugevad kultuurilised identiteedid, mis on ühtaegu teadlikud oma päritolust ning huvitatud neist võimalustest, mida erinevuste vahetamine pakub.

Kujutlegem Euroopa häält maailmas. Selle hääle ühtsus tagab tema mõju ja autoriteedi. Igaüks tunnetab selle kultuuri rikkust ning selle üha uuenevat loomejõudu. Euroopa on toonud maailmale mõistuse, humanismi ja vabaduse. Ta sobib kandma laiali sõnumit, mis räägib mõõdukusest, vastastikku vastuvõetavate lahenduste otsimisest ning rahuarmastusest. Tema kultuuriline mitmekesisus tagab tolerantsuse. Ta peab näitama, et on võimeline kaitsma oma julgeolekut, millised ka poleks seda ähvardavad ohud.

Jah, tõepoolest, me tohime unistada ning Euroopa unelmat kanda.

Kui me läbi kukume, pöörduvad kõik riigid tagasi vabakaubanduse põhimõtete juurde. Mitte kellelgi meist, ka mitte kõige suurematel, pole piisavalt kaalu seismaks silmitsi selle maailma vägevaimatega. Siis jääksime kõik iseendasse suletuna süngelt oma allakäigu ja allaheidetuse üle küsimusi esitama.

Meie üleskutse entusiasmile on suunatud teistele eurooplastele, kuid eelkõige meile endile.

Selleks et teisi kaasa tõmmata ja veenda, peame end pühendama oma ülesande edukale täitmisele — ülesande, mis on küll vormilt tagasihoidlik, kuid sisult märkimisväärne, sest kui ülesande lõpuleviimine õnnestub nii, nagu meile usaldatud mandaat eeldab, valgustab see Euroopa tulevikuteed.

Elagu Euroopa!

VALÉRY GISCARD D'ESTAING (sünd. 1926) on Prantsuse riigitegelane. Oli 1956–1973 Rahvuskogu liige, 1962–1966 ja 1969–1974 rahandus- ja majandusminister. 1974–1981 oli Giscard d'Estaing Prantsusmaa president. Veebruaris 2002 sai Euroopa Tuleviku Konvendi presidendiks.

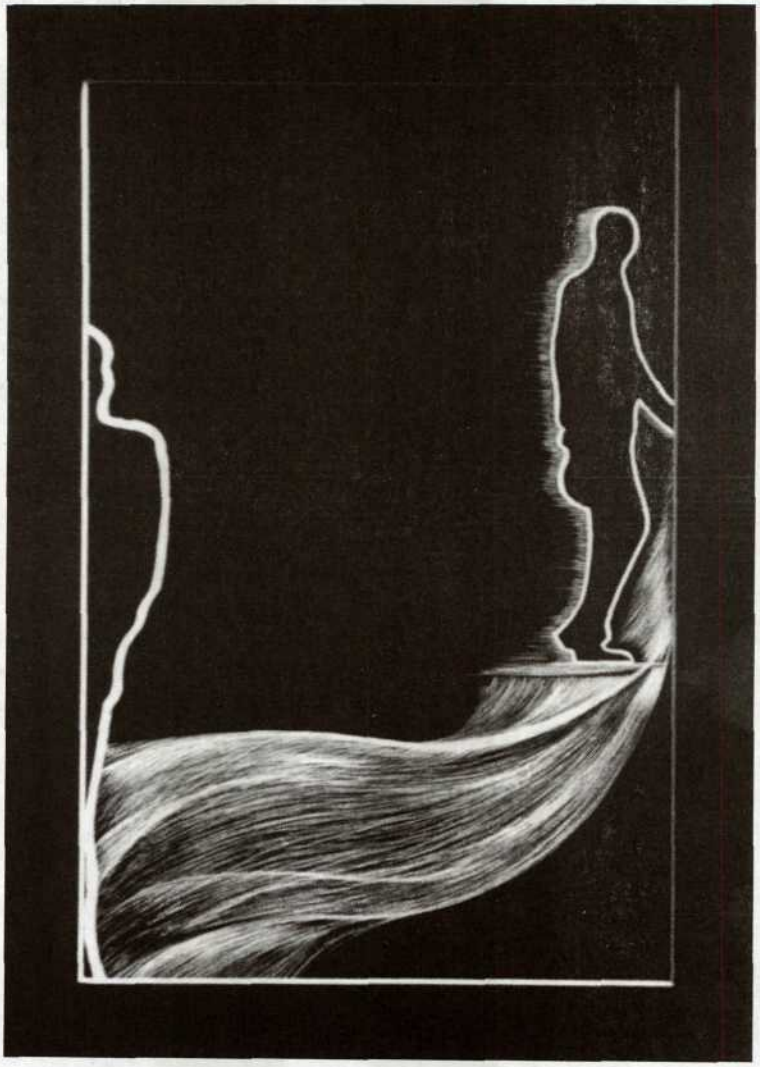

ANNELA RAUD-SELGE
Lahkumine II

IKKA EUROOPAST MÕELDES

Kalev Kesküla

PÜHA FRANCISCUS

Aga kord kõik eesti linnud
atesteeritakse Euroopa Liidus
rändlindudeks
laulmaks piirituse keeli

Ega sa lind ei ole
küsis piirivalvur ennevanasti
kui mu õnnest purjus naine
üle piiride lendles

Nüüd lendavad eesti grillkanad
fooliumkirstudes
tiibadel Estonian Air
raha tuules

Mu naine ei lendle enam

Näita mulle oma raha
ütleb piirivalvur

Ma ei kõnele rahaga
Ikka lindudega

TAASLEITUD PARADIIS

Reini jõgi Rhône'i jõgi
pesevad baltlaste jalgu
niisamuti kui leegionäride omi

Kreeklaste etruskide
roomlaste viinapuud
annavad eestlasele viluvarju

Rooma purskkaevud
pritsivad Frascati veini
See ongi joobumus

Kellelgi pole nii palju raha
et Firenzes eraldi voodeid võtta
See ongi armastus

Kevad toidab sparglite
ja Parma singiga peo pealt
See ongi õnn

See on su pärisosa
taasleitud maarjamaalane
Asparagus mit Schinkenteller

EUROPE RÖÖVIMINE

Nüüd tuleb voodid ja varakirstud
pööningule tarida
sest Tiber ja Po uputavad
Garibaldi seisab vööni vees
märg Jeesuse surilina ümber

Püha tool tuleb Avignoni viia
Pealinn Ravennasse kolida
enne kui barbarid maale lasta

Enne kui ristimata eestlased ja
lugematud poolakad Europe röövivad

Wagneri pärijad Loreley kaljul
teevad tšuudidele Pavarottit
Jeesuse neetud viigipuu
toidab Balkani litse
See on Konstanzi kirikukogu otsus

Reini jõkke, Rhône'i jõkke
kustakse Visla ja Neemen
Bonn upub, Lyon põgeneb
Monaco kaljul seisab must laev
Bugatti Diablo

EUROOPA, EEPILISELT

Charlemagne on surnud
Friedrich Suur on surnud
Pippin Lühike on ka surnud

Ei ole rahu oliivipuude all

Nietzsche on surnud
Zarathustra on surnud
Printsess Diana on ka surnud

Kafka oli juut
Lorca oli homo
Sartre punane

Friedrich Barbarossa

Püha Rooma Keisririik
Ilusal sinisel Doonaul
Ikka viin viin Viin

Eesti bussireisija

Laikmaa läks jala
Tuglas rongiga
Surm Veneetsias

Mahler oli juut
Freud oli juut
Adolf Schicklgruber

Eesti leegionär
Eesti pangaröövel
Eesti tantsijatar

Hamburgi avalik maja
Rooma, lahtine linn
Euroopa ühiskodu

Plinius Vanem on surnud
Plinius Noorem on surnud
Kultuur elab

Puhkuseosak päevitab

IKKA EUROOPAST MÕELDES

Igal hommikul
kardinat kõrvale lükates
näen Euroopat
Liftiga alla sõites
haistan Euroopat
veel enne prügikaste
näen eurooplast
minu enda vanades pükstes
pensionisammast parodeerimas
Vastu ööd Kalamajja külla minnes
loksub mu pudelis Euroopa
sigarikarbi ja sõnniku lõhnaga

Sääl kus Läänemere lained randuvad
laulab Euroopa
kasarmu ees tänaval
purjus Euroopa
kuseb Rheinweini
unter den Linden
Üksi rändab mu naine Euroopas
Bilbao ja Belfast pommitavad
Igatsen Euroopat voodisse

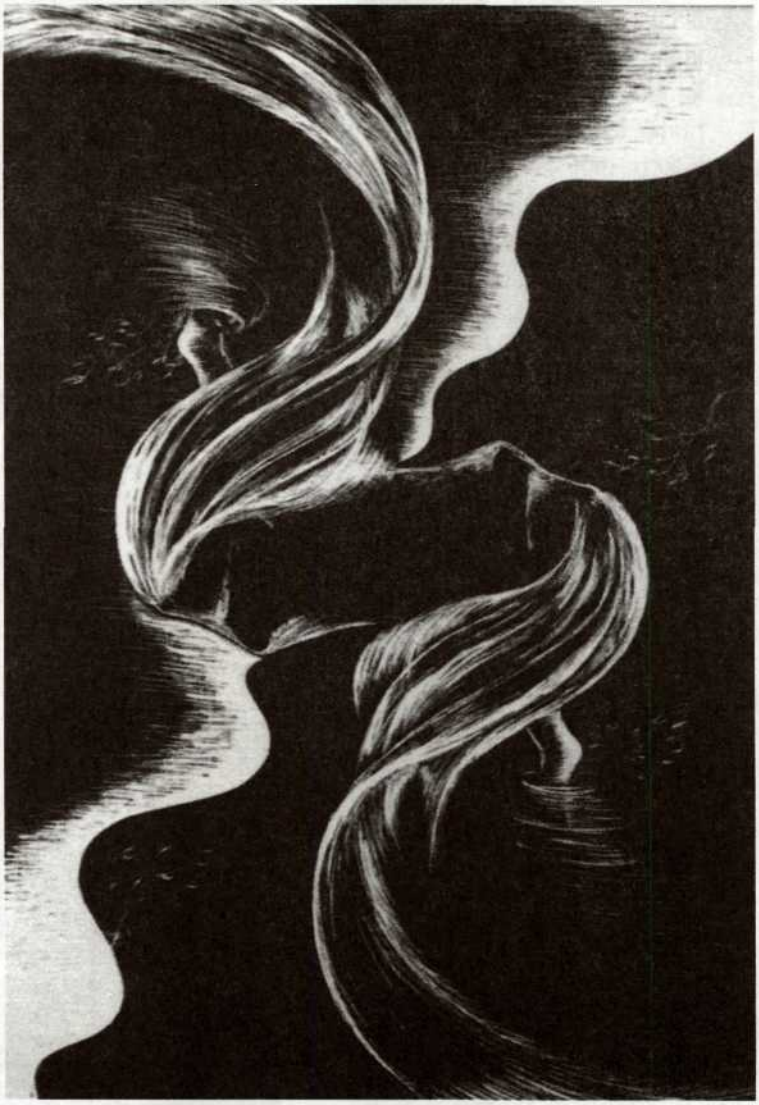

ANNELA RAUD-SELGE
Teispoolsus

ESIALGSUSE MÄRGI ALL

Perry Anderson

Tõlkinud Ene-Reet Soovik

Matemaatilises mõttes on Euroopa Liit tänapäeval maailma majanduse suurim üksus. Selle nominaalne rahvuslik koguprodukt on umbes 6 triljonit dollarit, samas kui USAs on see 5 ja Jaapanis 3 triljonit. Euroopa Liidu koguelanikkond, praeguseks rohkem kui 360 miljonit inimest, on peaaegu niisama suur kui Ühendriikide ja Jaapani oma kokku. Kuid poliitilisest vaatekohast on sellised suurusjärgud endiselt virtuaalne reaalsus. Washingtoni ja Tokio kõrval jääb Brüssel tähtsusetuks. Euroopa Liit pole võrdväärne ei Ühendriikide ega Jaapaniga, sest tegemist ei ole suveräänse riigiga. Kuid mis laadi moodustis ta siis on? Suurem osa eurooplastest enestestki jääb vastuse võlgu. Euroopa Liit jääb enam-vähem hoomamatuks mõistatuseks kõigile, kellest nende endi hämminguks on hiljuti saanud selle kodanikud, napp käputäis välja arvatud. Tavahääletajate jaoks on tegemist peaaegu täieliku salateadmisega; isegi õpetlaste peeglis katab seda udukord.

Euroopa Liidu loomusel peab olema mingi side Ühenduse algupäraga, mida ta nüüdseks hõlmab — kuigi ei asenda seda, nagu kõlab tüüpiliselt destilleeritud juriidiline kõverus. Teatav poliitiline selgus selle struktuuri tekke osas oleks siiski soovitav, kui käsitleda tema tulevikku. Sel teemal aga pole ikka veel kindlat põhja all. Selle ajalugu käsitlev kirjandus on algusest

---

Under the Sign of the Interim. — *The Question of Europe*. Ed. by Peter Gowan and Perry Anderson. London and New York: Verso, 1997, pp. 51–71. (Esmakordselt ilmunud: *London Review of Books*. 4 January 1996.)

©Perry Anderson and Verso 1997

peale — selge märgina sellest, et üksnes väheseid tuntud oletusi võib enesestmõistetavana võtta — kaldunud olema laadilt ebaharilikult teoreetiline. Varasemas uurimistöös oldi ülekaalukalt kindlal seisukohal, et Lääne-Euroopa sõjajärgse integratsiooni taga peituvaid jõudusid tuleks otsida objektiivse — mitte üksnes majandusliku, vaid ka sotsiaalse ja kultuurilise — vastastikuse sõltuvuse kasvust riikide vahel, mis moodustasid algse Söe- ja Teraseühenduse ning selle jätkud. Selle esimese tõlgenduslaine üldsuunitlus oli uusfunktsionalistlik ning rõhutas institutsioonilise arengu lisamisloogikat: see tähendab, seda, kuidas tagasihoidlikel funktsionaalsetel muutustel oli kalduvus viia välja täiendavatele teisenemistele piki sageli tahtmatu integreerumise avarduvat teed. Riikidevaheliste majandustehingute, sotsiaalsete sidemete ja kultuuripraktikate ühtekoondumine oli pannud aluse järkjärgulisele edasiminekule uue poliitilise ideaali — riikide riigiülese liidu suunas. Ernst Haas, kes pidas selle protsessi hakatust suhteliselt juhuslikuks, kuid selle edasist arengut kindlaksmääratuks, pakkus 1950. aastate lõpul välja selle seisukoha võib-olla praeguseni parima teoreetilise esituse oma teoses *Euroopa ühendamine*.

Vastukaaluks varasemale on teine tõlgenduslaine rõhutanud rahvusriigi struktuurilist taastumisvõimet ning pole näinud Lääne-Euroopa sõjajärgses integreerumises mitte liugteed mingi riigiülese suveräänsuse suunas, vaid, vastupidi, tõhusa rahvusliku võimu taaskosumise vahendit. Seda uusrealistlikku käsitlust esineb mitmes versioonis, mis sageli ei ole omavahel kooskõlas. Tuntavalt võimsaim ning väljapaistvaim nende seas on Alan Milwardi töö. On pisut irooniat tõigas, et just see riik, mis ise kõige vähem on kaasa aidanud Euroopa integratsioonile, on produtseerinud ajaloolase, kes on sellele kõige rohkem valgust heitnud. Ükski teine teadlane kogu Euroopa Liidus ei jõua ligilähedalegi sellele arhiivitöömeisterlikkuse ja intellektuaalse kire ühendusele, millega Milward on lähenenud ELi saamisloole.

Tema lähtekoht oli paljutõotavalt uudne. Miks, küsis ta, ei korranud Euroopa majanduse kosumine pärast Teist maailmasõda Esimesele maailmasõjale järgnenud skeemi — esialgset füüsiliste varude taastamisest põhjustatud kasvupurset, millele järgnesid korrapäratud kriisihood? Teoses *Lääne-Euroopa taastamine 1945–51* (Milward 1984) jättis ta kõrvale tavapärased seletu-

sed — keynesluse tekke; sõjas purustatu ülesehitamise; suurema ühiskondliku sektori; kõrgemad kaitsekulutused; tehnoloogilised uuendused — ning pakkus välja mõtte, et juba 1945. aastal alanud ning vähemalt 1967. aastani kestnud täiesti pretsedenditu tõusuperioodi aluseks oli pigem rahva sissetulekute pidev kasv sel perioodil kaua aega alla surutud rahuldamata nõudmiste taustal. Seda kasvumudelit hoidsid omakorda ülal uued lepped riikide vahel, mille "kitsaste omahuvide tagaajamine" (Milward 1984: 492) viis nii kaubanduse liberaliseerumisele kui ka esimeste piiratud integratsioonimeetmeteni Schumani plaani näol.

Sellele, kuidas need arenesid Euroopa Majandusühenduseks, ongi keskendunud Milwardi hilisem uurimistegevus, millele on iseloomulikud arvukad empiirilised avastused ning üha lennukam teoreetiline hoog. Nii tema suur uurimus *Rahvusriigi päästmine Euroopas* (Milward 1992) kui ka selle kooda *Rahvusliku suveräänsuse rajamaa* (Milward *et al.* 1993) polemiseerivad järjekindlalt igasuguste föderalistlike kontseptsioonide tähtsuse uusfunktsionalistliku ülehindamise vastu, mis lükatakse selle protsessi käigus kõrvale kui patakas vagajutte mürgises peatükis "Euroopa pühakute elu ja õpetus" (vt Milward 1992: 318–344). Milwardi keskne väide on see, et Ühenduse tekkel on vähe või pole üldse pistmist ei vastastikuse sõltuvuse tehniliste imperatiividega — mis sajandi keskel võisid olla isegi väiksemad kui viiskümmend aastat varem — ega ka käputäie auväärsete föderalistlike isakeste eeterlike nägemustega. Pigem oli tegemist üleüldise katastroofiga Teises maailmasõjas, milles said kõik rahvusriigid Püreneede ja Põhjamere vahel lüüasaamise ja okupatsiooni läbi vapustada.

Võimetuse ning minetatud maine sügavikest, kuhu sõjaeelsed institutsioonid olid langenud, tuli pärast rahu naasmist üles ehitada täiesti uut liiki struktuur. Milwardi väitel rajati sõjajärgsed Lääne-Euroopa riigid tunduvalt laiemale sotsiaalsele baasile kui nende kitsad ja kipakad eellased, esmakordselt ühendades täielikult talupoegi, töölisi ning väikekodanlust poliitiliseks rahvuseks, mitmesuguste meetmete abil majanduskasvu, tööhõive ning heaolu tõstmiseks. Just sellise poliitika ootamatu edu kõigis riikides andiski tõuke teistsuguseks laienemiseks, riikidevaheliseks koostööks. Oma piiride sees moraalselt rehabiliteerituna leidsid kuus mandri-Euroopa rahvusriiki, et võiksid veelgi tugevamaks saada

suveräänsuse teatavaid elemente ühiseks hüvanguks omavahel jagades. Algusest peale oli selle protsessi keskmes Saksa turu magnetiline tõmme ülejäänud viie riigi majanduse ekspordisektorite suhtes — mida täiendasid Saksa tööstuse jaoks ahvatlevana tunduv hõlbus ligipääs Prantsuse ja Itaalia turule ning viimaks tulu, mis puudutas erihuvisid, nagu Belgia süsi ja Hollandi põllumajandus. Milwardi ettekujutuse kohaselt sündis Euroopa Majandusühendus põhijoontes rahvusriikide autonoomsetest arvestustest, et tolliliit suurendaks jõukust, millel tugines nende siseriiklik legitiimsus.

Strateegiline vajadus Saksamaad kui suurvõimu ohjes hoida mängis samuti oma osa. Ent Milward väidab, et see oli olemuselt teisejärguline ning seda oleks võinud saavutada ka muude vahenditega. Kui integratsiooni liikumapanev jõud oli tõepoolest turvalisusetaotlus, siis see turvalisus, mis oli 1950. aastatel Lääne-Euroopa rahvaste silmis oluline, oli sotsiaalne ning majanduslik: kinnitus, et 1930. aastate nälja, tööpuuduse ning korralageduse juurde ei pöörduta tagasi. Robert Schumani, Konrad Adenaueri ning Alcide de Gasperi ajastul oli iha poliitilise julgeoleku järele — see tähendab kindlustatust Saksa militarismi või Nõukogude ekspansionismi vastu ja isegi soovi leida "spirituaalset" julgeolekut, mida pakkus katoliiklik solidaarsus — nii-öelda laienduseks sellelesamale põhipüüdlusele. EMÜ rajamine seisnes kuue taassündiva riigi sotsiaalmajanduslike huvide "sarnasuses ning kooskõlastatavuses" (Milward, Sørensen 1993: 20), mille igas riigis kehtestas sõjajärgse demokraatliku korra poliitiline konsensus. Milwardi arvates on see esialgne matriits kuni praeguseni vastu pidanud, seda pole muutnud ei Ühenduse laienemine ega selle masinavärgi keerukamaks muutmine.

Tõepoolest olulises järgnevas edusammus Euroopa integreerumisel, 1980. aastate keskpaigast pärinevas "Ühtse turu aktis" tuleb ilmsiks sama mudel. Selleks ajaks oli poliitiline konsensus ülemaailmse majanduskriisi ning USA ja Jaapani kasvava konkurentsi surve all nihkunud ning valijaskond leppis tööpuuduse tagasitulekuga ja pöördus tugeva raha ning ühiskonna üle riikliku kontrolli kahandamise imperatiivide usku. Milward ei varjagi oma vasturneelsust "juhtkondlike sõnakõlksude ja abstraktsetest majandusprintsiipidest tuletatud kitsaste autoritaarsete järelduste"

suhtes (Milward 1992: xi), mis seda vaatekohamuutust orkestreerisid. Aga just üldine pööre uusliberalismi poole, mille lõplikult kinnitas Mitterand'i loobumine oma algsest keyneslikust programmist 1983. aastal, tegi võimalikuks kõigi liikmesriikide, sealhulgas Thatcheri hiilgeaja Suurbritannia lähenemise üksteisele siseturu lõpliku kujundamise küsimuses — nagu ka 1950. aastatel rehkendasid kõik konkreetse majandusliku kasuga, mida nad lõikaksid ühendusesisesest edasisest liberaliseerumisest. Taas kord jäi rahvusriik protsessi juhtima, loovutades oma teatavad juriidilised eelisõigused ainult oma materiaalse kogusuutlikkuse tõstmiseks, et täita kodanike siseriiklikke ootusi.

Milwardi ülevaatel Euroopa integratsioonist, mida üks hiigelrünnakuna esitatud juhtumi-uuring teise järel lugejale pähe peksab — institutsioonilised üksikasjad ning teoreetiline hoog käskivalt üle klahvide kihutamas, üksikportreed sardooniliselt allpool pedaalidel esitatud, — pole kumulatiivse väe poolest võrdset. Kuid ainuüksi selle jõulisus tekitab hulga küsimusi. Milwardi konstruktsioon tervikuna toetub neljale eeldusele, mida liigse lihtsustamiseta võib ehk formuleerida järgnevalt.

Esimene ning kõige selgesõnalisem on see, et rahvusvahelise diplomaatia traditsioonilised eesmärgid — rivaalitsev võimuvõitlus riikidevahelises süsteemis: "maailmapoliitikas", nii nagu Max Weber seda mõistis — olid alati teisejärgulise kaaluga nende valikute seas, mis viisid välja Euroopa sõjajärgse integratsioonini. Milward väidab, et see tõsiasi on ka tänapäeval samavõrra kehtiv kui ükskõik millal varem. See, kas Ühenduse liikmesriigid oma integratsiooni jätkavad, kirjutab ta kokkuvõttes, "sõltub *täiesti* siseriiklike poliitiliste valikute olemusest" (Milward 1992: 447; minu rõhutus). Välispoliitikat, nagu see kunagi välja töötati, ei jäeta kõrvale: kuid seda peetakse üksnes rahvusriigi sotsiaalmajanduslikele eelistustele allutatuks. Klassikalist Preisi aksioomi pahupidi pöörates on Milwardi postulaadiks peaaegu tingimusteta *Primat der Innenpolitik*.

Teine, esimesest loogiliselt eristuv eeldus on see, et kui poliitikategemise tasakaalu on ilmunud välised poliitilised või sõjalised arvestused, on see toimunud üldrahvaliku jõukuse siseriikliku tagaajamise laiendina: julgeolek on täiendav register. Diplomaatilised eesmärgid puutuvad küll asjasse, kuid üksnes pidevuses,

mitte konfliktis koduse konsensuse huvidega. Viimane omakorda — siinkohal jõuame kolmanda eelduseni — peegeldab rahva tahet, nagu seda väljendab valimiskast. "Ülekaalukas mõju rahvusliku poliitika ja rahvusliku huvi formuleerimisele on alati olnud reaktsioon valijate nõudmistele" ning "oma häälte kaudu avaldavad kodanikud jätkuvalt ülekaalukat mõju rahvusliku huvi defineerimisele" (Milward 1993: 194, 201). Just seetõttu, et demokraatlik konsensus, milles viimaks ometi oli korralikult kuulda tööliste, ametnike ja talupoegade hääli, oli üle Lääne-Euroopa niivõrd ühesugune, võisid sotsiaalse integratsiooni uutest eesmärkidest innustust saanud rahvusriigid astuda esimesed otsustavad integratsioonisammud. Siin — vähem märgatavalt, ent siiski eristatavalt — peitub viimane oletus, et seal, kus see oli tõesti otsustav, oli esialgse tolliliidu moodustanud ning välja kujundanud riikide osalus lõplikult sümmeetriline.

Siseriiklike sihtide primaarsus ning väliseesmärkide kooskõla nendega; demokraatia poliitika väljakujundamisel ning rahvuslike avalike arvamuste sümmeetria. Igasugusest kokkusurutusest on lahutamatu karikatuuri element, ning Milwardi töö on piisavalt peen ja keerukas, et sisaldada hulka vastuolusid, millest mõned on üsna rabavad. Kuid üldjoontes annavad need neli väidet edasi tema töö peamise rõhuasetuse. Kui jõulised need on? Üks võimalus sellele küsimusele lähenemiseks on uurida, kuidas Milward käsitleb oma lähtekohta. Euroopa integratsiooni poole liikumise absoluutne lähe on Teine maailmasõda. Vaevalt keegi sellele vastu vaidleks. Kuid sõjakogemust ennast vaadeldakse üsna iseäralikus valguses, kataklüsmina, milles äkitselt tuli avalikuks sõjaeelsete poliitiliste struktuuride rabedus — millel puudus igasugune lai demokraatlik baas —, sedamööda kuidas üks rahvusriik teise järel konfliktilõõmas kokku kägardus.

See on üks põhjendatud ning produktiivne võimalus Teise maailmasõja käsitlemiseks, mis seab valmis näitelava integratsioonini viivale sõjajärgse rekonstruktsiooni loole, mida jutustab Milward. Ent sõda polnud muidugi üksnes tavaline tuleproov, milles kõiki mandri-Euroopa riike järele katsuti ja kerged leiti olevat. See oli ka suurriikide vaheline võitlus elu ja surma peale, mille tulemus oli asümmeetriline. Saksamaa, mis heitluse käivitas, ei varisenud rahvusriigina tegelikult sugugi kokku — ja kõi-

ge vähem veel üldrahvaliku toetuse mõnesuguse piirituse pärast. Tema sõdurid ja tsiviilisikud panid liitlasjõududele vankumatult vastu kuni lõpuni.

Just mälestus sellest ei millegagi kõrvutatavast kogemusest sõja ajal — Saksamaa sõjalise üleoleku määrast ning selle tagajärgedest — kujundaski Euroopa integratsiooni, ja tegi seda vähemalt samavõrd kui rahvusriikide jõukamal ning demokraatlikumal alusel ülesehitamise samaulatuslikud ülesanded sõja järel, millele keskendub Milward. Riik, mida see peamiselt puudutas, oli paratamatult Prantsusmaa. Pole juhus, et Prantsuse panus Euroopa ühisinstitutsioonide loomisesse pole olnud põrmugi proportsioonis Prantsusmaa kaalukusega Lääne-Euroopa üldises majanduses. Saksamaa poliitiline ning sõjaline ohjamine oli algusest peale Prantsusmaa strateegiline prioriteet juba tükk aega enne seda, kui Pariisis jõuti konsensuseni kuue asutajariigi integratsiooni pakutavate kaubanduslike hüvede osas. Kui Inglise-Ameerika opositsioon välistas Clemenceau Saksamaa toore jõuga alistamise katse igasuguse kordamise, jäi ainsaks sidusaks alternatiiviks köita see ühte ülitiheda liiduga, mille ehitis paneks kauem vastu kui traditsioonilise diplomaatia ajutised peavarjud.

Euroopa integratsiooniprotsessi keskmes on seetõttu alati olnud spetsiifiliselt kaherahvuseline lepe mandri-Euroopa kahe juhtiva riigi, Prantsusmaa ja Saksamaa vahel. Nendevaheliste üksteisele järgnevate lepete juhtprintsiip, mis vormilt oli põhimõtteliselt majanduslik, oli oma taustalt järjepidevalt strateegiline. Ühiste Euroopa institutsioonide väljakujunemisel olid otsustavad neli suurt tehingut Pariisi ja Bonni vahel. Esimene neist oli mõistagi Schumani plaan aastast 1950, millega rajati esialgne Söe- ja Teraseühendus. Kui koksiga varustamises Reinimaa söest sõltuva Prantsuse rauatööstuse kohalikud probleemid olid üks element plaani algatamisel, oli selle eesmärk tunduvalt avaram. Saksamaal oli Prantsusmaast tunduvalt laiem rasketööstuslik baas. Prantsusmaa pelgas tema taasrelvastumispotentsiaali. Teisalt kartis aga Saksamaa rahvusvahelise sõjalise kontrolli jätkumist Ruhri üle. Ülemvõimu koondumine ühiste ressursside valitsemiseks andis Prantsusmaale tagatise Saksa militarismi taassünni ohu vastu ning vabastas Saksamaa liitlasriikide majanduslikust eestkostest.

Teiseks verstapostiks oli Adenaueri ja Guy Mollet' vaheline teineteisemõistmine, mis muutis 1957. aastal võimalikuks Rooma lepingu. Vaatamata Bonni rahandusministeeriumi ning Pariisi välisministeeriumi reservatsioonidele jõudsid kaks valitsust üksmeelele, mis kindlustas Saksa ja Prantsuse kaupadele vaba juurdepääsu teineteise turule, millest kummagi jõukus juba tugevasti sõltus, tõotades Prantsuse põllumajandustoodangu impordi kasvu Liitvabariiki. Adenaueri jaa-sõna selle tehingu kohta, hoolimata Ludwig Erhardi raevukast liberaalsest vastuseisust — kes kartis, et Prantsusmaa kõrgemad sotsiaalsed hinnad võiksid Saksamaale levida —, oli inspiratsioonilt üheselt poliitiline. Ta tahtis Lääne-Euroopa ühtsust kui kaitsevalli kommunismi vastu ning tagatist, et Prantsusmaa tunnustab Saksamaa võimalikku taasühinemist.

Pariisis aga jäädi majandusküsimustes Ühisturu projekti koha pealt lahkarvamusele seni, kuni hakkas tunduma, et vabakaubandustsooni puudutavad konkureerivad ettepanekud Londonist võivad osutuda Bonni jaoks ahvatlevamaks ning ähvardada Prantsuse-Saksa kaubandussidemete esmasust. Kuid küsimust ei lahendanud mitte kõrgete funktsionääride tehniline arvamus[1] ega ka Mollet' enda isiklik eelistus, kes oli alati soosinud Euroopa integratsiooni, kuid polnud kuidagi suutnud oma seisukohta läbi suruda kaks aastat varem, kui SFIO (*Section française de l'internationale ouvriere*) hääled Euroopa Kaitseühenduse lämmatasid. Tasakaalu pani kõikuma Suessi kriisi põhjustatud poliitiline vapustus.

Mollet juhtis valitsust, mis oli tunduvalt enam hõivatud Alžeeria sõja jätkamisega ning Egiptuse vastu suunatud löögi ettevalmistamisega kui ükskõik milliste kaubandusläbirääkimistega. Et ta oli taustalt anglofiil, oli neil Suurbritanniaga sügav teineteisemõistmine ühisoperatsioonide vajalikkuse küsimuses Vahemere idaosas. 1. novembril 1956 saadeti teele Suessi ekspeditsioon. Viis päeva hiljem, kui Prantsuse langevarjurid Ismailia all mulda kraapisid, saabus Adenauer Pariisi Ühisturu-teemalisteks konfidentsiaalseteks läbirääkimisteks. Kui Adenaueri kõnelused Mollet' ja Pineau'ga parasjagu käimas olid, helistas Londonist äkki

[1] Integratsiooni suhtes tuntava vaenulikkuse ulatuse kohta administratiivse eliidi seas vt Bossuat 1995.

Anthony Eden, et teatada, et Suurbritannia on USA rahandusministeeriumi survel ekspeditsiooni ühepoolselt lõpetanud. Rabatud vaikuses juhtis Adenauer taktitundeliselt oma võõrustajate tähelepanu sellest tulenevale moraalile. (Pineau 1991: 221–223.) Prantsuse kabinet võttis õppust. Ameerika ei toetanud sugugi sõda Alžeerias, nagu ta oli toetanud Indo-Hiina sõjakäiku, vaid hoopis saboteeris seda. Suurbritanniat ei saanud usaldada. Neljanda vabariigi viimaste valitsuste jaoks, kes ikka veel olid pühendunud Prantsuse impeeriumile Aafrikas ning kavandasid Prantsuse tuumarelva, suutis üksnes ühtne Euroopa pakkuda vajalikku vastukaalu Washingtonile. Kuus kuud hiljem kirjutas Pineau alla Rooma lepingule; ning selle ratifitseerimise Rahvusassamblees tagas nimelt strateegiline argument — vajadus nii Ameerikast kui Nõukogude Liidust sõltumatu Euroopa järele.

Kolmas otsustav episood saabus de Gaulle'i ametisse astudes. Esimene tõeliselt tugev režiim sõjajärgsel Prantsusmaal muutis paratamatult lepingutingimusi. Pärast ühtse põllumajanduspoliitika Prantsuse talunikele soodsaks muutmist 1962. aasta alguses, kuid suutmata luua kuue asutajariigi valitsuste vahelist direktoraati, alustas de Gaulle sügisel läbirääkimisi Bonniga formaalse diplomaatilise telje loomiseks. Selleks ajaks oli Prantsusmaa juba tuumariik. 1963. aastal pani ta veto Suurbritannia liitumisele Ühendusega. Kaks nädalat hiljem kirjutas Adenauer alla Prantsuse-Saksa lepingule. Kui see diplomaatiline liit kord paika sai, võis de Gaulle — kelle vaenulikkus Walter Hallsteini poolt Brüsselist juhitava Euroopa Komisjoni suhtes oli kurikuulus — kontrollida Euroopa Ühenduse edasist integreerumist senikaua, kuni ta võimul püsis. Selle uue tasakaalu institutsiooniliseks väljenduseks sai Luxembourg'i kompromiss 1966. aastast, mis tõkestas enamushääletuse Ministrite Nõukogus ning määras seega ära Ühenduse seadusandlikud parameetrid järgmiseks kaheks aastakümneks.

Lõpuks, suhtelise institutsioonilise paigalseisu perioodil, lõid Valéry Giscard d'Estaing ja Helmut Schmidt 1978. aastal ühiselt Euroopa rahandussüsteemi, et tegutseda vastu Bretton Woodsi süsteemi kokkuvarisemise tagajärgedele, mil fikseeritud valuutakursid keset esimest sügavat sõjajärgset majanduskriisi murenema hakkasid. Prantsusmaa ja Saksamaa sundisid väljaspool Ühen-

duse raamistikku loodud Euroopa rahasüsteemi peale isegi Euroopa Komisjoni sisese vastuseisu kiuste, esimese katsena ohjata finantsturgude ebakindlust ning valmistada ette maad üheleainsale valuutale asutajakuuiku raames.

Esimesel kolmel sõjajärgsel kümnendil oli mudel üsna järjepidev. Kaks kõige tugevamat mandri suurriiki, kõrvuti asetsevad endised vaenlased, juhtisid Euroopa institutsioonilist arengut, püüeldes selgelt erinevatele, kuid üksteisele lähenevatele huvidele. Prantsusmaa, mis püsivalt säilitas sõjalise ning diplomaatilise üleoleku, oli kindlalt otsustanud kinnitada Saksamaa ühise majanduskorra külge, mis suudab endale tagada jõukuse ja julgeoleku ning võimaldab Lääne-Euroopal vältida sõltuvust Ühendriikidest. Saksamaa, millel juba 1950. aastate keskpaigaks oli majanduslik paremus, ei vajanud mitte üksnes kogu Ühendust hõlmavat turgu oma tööstustele, vaid ka Prantsuse toetust täielikul taasintegreerumisel Atlandi blokiga ja viimaks taasühinemisel Nõukogude Liidu kontrolli all oleva tsooniga — mis oli ametlikult ikka veel *Mitteldeutschland*. Juhtiv partner oli sel perioodil kogu aeg Prantsusmaa, mille funktsionäärid mõtlesid välja algse Söe- ja Teraseühenduse ning kavandasid suurema osa Ühisturu institutsioonilisest masinavärgist. Alles siis, kui Saksa margast sai esmakordselt Euroopa rahandustsooni stabiilsuse tagatis, hakkas tasakaal Pariisi ja Bonni vahel muutuma.

Prantsuse-Saksa telje kõrgpoliitika pajatab loo, mis on vanem kui jutt valijatest, kes ajavad taga kestuskaupu ning riiklikke sotsiaalhooldemakseid. Kuid isegi kui see ei viita ei koduste huvide taas esikohale seadmisele ega paratamatult ka mitte rahvuslike üldsuste sümmeetriale — teised liikmesriigid on olulisuselt nende kahega vaevalt võrdsed —, näib see siiski kinnitavat ülekaalukat tähtsust, mida Milward omistab puhtalt valitsustevahelistele suhetele Euroopa integratsiooni ajaloos. Kui me aga vaatame Ühenduse institutsioone, mis sellest välja kasvasid, on neid napilt. Tolliliidu jaoks, isegi kui see on varustatud agraarfondiga, ei läinud vaja riigiülest komisjoni, mis on relvastatud suunava täidesaatva jõuga, ülemkohut, mis suudaks alistada rahvuslikku seadusandlust, parlamenti, millel on nominaalsed õigused parandusettepanekuteks ja tühistamisteks. Piiratud siseriiklikke eesmärke, mida Milward peab integratsiooni liikumapanevaks jõuks,

oleks võinud realiseerida tunduvalt lihtsamates raamides — sellistes, mis oleksid olnud enam meelt mööda de Gaulle'ile, kui ta oleks võimule saanud aasta aega varem, ning mida tänapäeval võib leida nii Põhja- kui Lõuna-Ameerikas. Ühenduse tegelik masinavärk jääb seletamatuks ilma veel ühe jõuta.

Selleks oli mõistagi föderalistlik idee riigiülesest Euroopast, mille töötasid välja eelkõige Monnet ja tema ring, väike tehnokraatide rühmitus, kes mõtlesid välja algse Euroopa Söe- ja Teraseühenduse ning kavandasid suure osa EMÜ üksikasjadest. Vähesed kujud tänapäeva poliitikas on jäänud tabamatumateks kui Monnet, nagu Milward ettevaatlikult märgib neil paaril leheküljel, mille ta Monnet'le pühendab. Sestsaadik, kui ta need kirjutas, on aga ilmunud François Duchêne'i suurepärane biograafia, mis toob Monnet' palju selgemasse fookusesse (Duchêne 1994). Terases ning elegantses teoses, mis ei kahanda anomaaliaid Monnet' karjääris, joonistab Duchêne "Euroopa isast" köitva portree.

Provintslik reserveeritus ning siivsus, mis tema isikut ümbritsesid, olid eksitavad. Monnet on kuju, kes pärineb pigem André Malraux' kui Roger Martin du Gard'i maailmast. See väike käbe charente'ilane oli suurejooneline rahvusvaheline seikleja, kes nii rahanduse kui poliitika vallas žongleeris reas suurejoonelistes õnnemängudes, mis algasid sõjahangetega opereerimisest ja pankade liitmisest ja lõppesid ühtse kontinendi plaaniga ning unistustega ülemaailmsest direktoraadist. See oli karjäär, mis liikus Kanada bränditurgude ülesostmiselt liitlasriikide nisuvarude organiseerimisele; võlakirjade emiteerimiselt Varssavis ja Bukarestis Gianniniga aktsionäride häälte pärast võitlemisele San Franciscos; Kreugeri impeeriumi likvideerimiselt Rootsis T.V. Soongile raudteelaenude korraldamisele Šanghais; koostööst Dullesega American Motorsi rajamisel Detroitis kuni tehinguteni Flickiga natsi-Saksamaa keemiakontsernide mahamüümisel. Sellised olid vaheetapid teel sõjajärgsesse Plaanikomissariaati ning Söe- ja Teraseühenduse Ülemameti presidendi kohale, Inglise Aukaaslaste Ordu liikmekssaamisele ning Euroopa esimese kodaniku staatuseni.

Monnet' abielu võimaldab ehk kõige paremini heita pilku tema ellu sõdade vahel, mis ikka veel on üksnes osaliselt nähtaval. 1929. aastal emiteeris ta Milanos John McCloy ülesandel munitsipaalvõlakirja ning armus ühe oma äsja abiellunud itaallasest

alluva naisesse. Mussolini ajal lahutust ei tuntud ning kaks aastat hiljem sündis perekonda laps. Abikaasa ja isa pani vastu katsetele abielu tühistada ning Vatikan keelduski sellest. 1934. aastaks oli Monnet' peakorter Šanghais. Sealt asus ta ühel päeval Trans-Siberi Ekspressiga teele, et kohtuda oma armukesega Moskvas, kuhu see saabus Šveitsist, omandas üleöö Nõukogude kodakondsuse, lahutas abielu ning abiellus Monnet'ga NSV Liidu seaduste kohaselt. Hardast katoliiklasest pruut eelistas selliseid ebatavalisi korraldusi — nagu Monnet seletas — Reno alandavatele kontoritele. Monnet möönis, et ta ei saanudki aru, miks Stalini valitsus seda lubas. Pulmadeks oli aeg pingeline: kaks nädalat hiljem tapeti Kirov. Seejärel, kui naise hüljatud itaallasest abikaasa üritas oma nelja-aastast tütart Šanghaist tagasi saada, leidis proua Monnet lapseröövija eest varju Nõukogude konsulaadis — asutuses, millel on mõningane kuulsus Kominterni ajaloos. 1935. aastal, kui Monnet asus ümber New Yorki, sai naine, ikka veel Nõukogude passi omanikuna, elamisloa USAs Türgi kvoodi all. Me viibime *Istanbuli rongi* või *Šanghai ekspressi* koridorides.

Kosmopoliitsena, nagu seda võib olla üksnes rahvusvaheline finantsist, jäi Monnet Prantsusmaa patrioodiks ning Teise maailmasõja eelõhtust kuni sõja lõpuni töötas ta väsimatult ja silmapaistvalt oma riigi ning liitlasvägede võidu heaks Pariisis, Londonis, Washingtonis, Alžiiris. 1945. aastal, kui de Gaulle määras ta Prantsusmaa uut plaanikomisjoni juhtima, oli Monnet loogiline valik. Moderniseerimis- ja varustusplaani organiseerijat kirjeldab Milward õigustatult kui "Prantsuse rahvusriigi sõjajärgse elluärkamise kõige tõhusamat isa" (Milward 1992: 334). Kuid siin viibis ta tugevas seltskonnas. Monnet' muutis aga eriliseks tema kiirus ning söakus, millega ta selle lõa otsast ära libises, kui selleks juhus avanes. Tema võimalus saabus, kui Acheson 1949. aasta lõpupoole nõudis Schumanilt sidusat Prantsuse poliitikat Saksamaa suhtes, millele Prantsuse välisministeeriumil Quai d'Orsay'l vastust polnud. Just Monnet' lahendus — terase- ning söeressursside riigiülese ühendamise väljapakkumine — pani Euroopa integratsiooni palli veerema. Kaheksa aastat hiljem tulenes suurem osa EMÜ institutsioonilisest mudelist otseselt ESTÜst, mille Monnet' ringkond oli kavandanud 1950. aastal.

Pole kahtlust, et Monnet' algatused olid noil aastatel paljuski võlgu Ameerika-poolsele julgustusele, nagu osutab Milward. Otsustava eelise üle Euroopa rahvusriikide piiride toimiva poliitilise tegutsejana moodustasid tema lähedased sidemed USA poliitilise eliidiga — mitte üksnes vendade Dulleste, vaid ka Achesoni, Harrimani, McCloy, Balli, Bruce'i ja teistega — mis olid välja kujunenud tema New Yorgis ja Washingtonis veedetud aastate jooksul, mida on rikkalikult dokumenteerinud Duchêne. Monnet' lähedus kõrgeimate võimutasanditega tollases hegemoonses riigis oli ainulaadne. See tekitas kodumaal tema vastu suurt umbusaldust. Kui suure osa tema Euroopa-innust, on küsinud nii tema enda kaasaegsed ta kodumaal kui ka hilisemad ajaloolased, kirjutasid talle ette ta Ameerika-patroonid Marshalli abiprogrammi strateegilistes raamides?

Strukturaalsed vastastikused sidemed olid tõepoolest vägagi tihedad. On võimalik, et algselt juhtisid Monnet'd sõjajärgse integratsiooni mõtetele USAs peetud arutelud, ning on kindel, et tema saavutused seejärel sõltusid otsustavalt USA toetusest. Kuid tema poliitiline inspiratsioon oli siiski täiesti teistsugune. Ameerikas aeti poliitikat, pidades halastamatult silmas külma sõja sihtmärke. Tugevat Lääne-Euroopat läks vaja kaitsevalliks Nõukogude agressiooni vastu kommunistliku õõnestustegevusega peetava ülemaailmse võitluse kesksel rindel, kusjuures kaugemale jäävaid võitlustsoone võis leida Aasias, alates Koreast põhjas kuni Indo-Hiina ja Malaisiani lõunas, kus rindejoont hoidsid Prantsusmaa ja Suurbritannia.

Monnet jäi kõige selle suhtes kummaliselt tuimaks. Prantsusmaal enesel sai ta ametühingujuhtidega pärast riigi vabastamist hästi läbi. Ta pidas Washingtoni rahastatavat koloniaalsõda Indo-Hiinas "absurdseks ja ohtlikuks"; kartis, et Korea sõda suurendab Ameerika survet Saksamaa taasrelvastumiseks niikaua, kuni Prantsuse avalik arvamus viimaks lükkab kõrvale suveräänsuse jagamise, mida nägi ette Schumani plaan; pidas Lääne keskendumist Nõukogude ohule tähelepanu kõrvalejuhtimiseks oluliseks. Isegi veel 1950. aasta juulis ütles ta ajakirja *The Economist* toimetajale, et Euroopa Söe- ja Teraseühenduse aluseks olev eesmärk on "neutraliseeritud rühmituse rajamine Euroopas — kui Prantsusmaal pole vaja karta Saksamaad, ei tarvitse tal olla ka teisi

kartusi, s.t Venemaa ees". (Duchêne 1994: 226–228.) Oluliseks ülesandeks oli ehitada üles modernne ning ühendatud Euroopa, mis kaugemas perspektiivis oleks suuteline sõltumatuks partnerluseks Ameerika Ühendriikidega. "Me muudame oma arhailised sotsiaalsed tingimused teistsuguseks," kirjutas ta 1952. aastal, "ning hakkame naerma oma praeguse hirmu üle Venemaa ees" (*ibid.*: 228). Ameerika võim seadis piirid igasugusele poliitilisele tegevusele Euroopas ning Monnet teadis paremini kui keegi teine, kuidas neis piirides töötada. Ent tal oli ka enda algupärane tegevuskava, mis kaldus kõrvale USA kavatsustest.

Kust see tekkis? Monnet oli läbi elanud kaks laastavat konflikti Euroopas ja tema peamine eesmärk oli tõkestada teed järgmisele. Ent sellest oli üldiselt hõivatud kogu tema põlvkond, ilma et see oleks inspireerinud mingit laiahaardelist föderalismiideed. Osalt sellepärast, et külma sõja kired järgnesid nii kiiresti maailmasõja õppetundidele, neid Lääne-Euroopa poliitiliste eliitide uues prioriteedikogumis asendades või taaslaadides. Monnet jäi neist kõrvale. Tema karjäär juurtetu finantstegelasena, kes pole seotud ühegi stabiilse ühiskondliku jõu ega rahvuspiiriga, andis talle tema klassi konventsionaalsete seisukohtadega võrreldes teatava psühholoogilise vinklierinevuse. Nagu osutab Duchêne, arvasid inimesed, et Monnet'l "puuduvad poliitilised väärtused", sest ta ei hoolinud eriti "Prantsuse ja Vene revolutsioonidest võrsuvatest võitlustest majandusliku võrdsuse pärast" (*ibid.*: 364). Just see suhteline ükskõiksus — mis pole päris seesama mis tundetus — andis talle vabaduse toimida nii uuenduslikult, ületades selle rahvusvahelise süsteemi eeldusi, milles need võitlused maha peeti.

Kuigi Monnet oli oma maa üle uhke, ei lasknud ta end rahvusriigi raamidest kammitseda. Ta oli Prantsuse tuumarelvastumise vastu ning üritas veenda Adenauerit mitte kirjutama alla Prantsuse-Saksa lepingule. Euroopa Söe- ja Teraseühendusele aluse panemisest alates töötas ta järjekindlalt Euroopa riigiüleste eesmärkide huvides. Alguses suhtus ta jahedalt EMÜ ideesse, mida tema ei algatanud, arvates, et Ühisturg on "üsnagi ebamäärane" plaan — igal juhul ei avaldanud vabakaubandusõpetused talle erilist muljet. Milward pöörab suurt tähelepanu sellele, et paradoksaalselt hindab Monnet alla tolliliidu integratsioonipotentsiaali, kuid küsimus, mille ta esitas juba 1955. aastal — "Kas on

võimalik Ühisturg ilma föderaalse sotsiaal-, rahandus- ja makromajanduspoliitikata?" (*ibid.*: 270) — on nelikümmend aastat hiljem ikka veel keskne teema Euroopa Liidu jaoks. Oluline on sõnastuse järjekord. Elukutselt küll pankur, ei olnud Monnet majanduses konservatiiv. Ta taotles oma plaanidele alati ametiühingu toetust ning elu lõpu poole avaldas isegi poolehoidu 1968. aasta üliõpilasliikumistele, milles sisalduv hoiatus sotsiaalse ebaõigluse eest toetas "inimkonna üritust" (Monnet 1976: 577).

Teisalt oli demokraatlik protsess tavapäraselt mõistetuna Monnet'le võõras. Ta ei seisnud kunagi rahvahulga ees ega kandideerinud valimistel. Peljates igasugust otsekontakti valijatega, töötas ta üksnes eliitide seas. Milwardi vaatevinklist, mille kohaselt Euroopa integratsioon voolas välja elanikkonna konsensusest iga rahvusriigi sees, mida väljendasid hääletustulemused, oli ainuüksi sellest küllalt, et mõista teda selle ebaolulisuse hulka, mis mõjutas föderalismi laiemalt. Monnet' karjäär oli erakordselt puhas võrdkuju selle protsessi ülekaalukale iseloomule, mis on viinud välja Euroopa Liiduni selle tänapäevasel kujul. Mitte ühelgi hetkel kuni — näiliselt — 1976. aasta Briti referendumini polnud Euroopa ühtsuse poole liikumisel mingit tegelikku rahvaosalust.

Muidugi tuli kokku traageldada parlamentaarseid enamusi ning viia kooskõlla korporatiivseid huvisid: valvsatel tagatubadel või tõrksatel saadikutel oli ruumi oma sõna sekka öelda. Kuid valijate enestega ei konsulteeritud kordagi. Valimistel, mis 1956. aasta jaanuaris tõid Prantsusmaal võimule Vabariikliku Rinde, Euroopat vaevalt üldse mainitigi — neil võideldi Alžeeria konflikti ja Poujade'i apelli üle. Kuid archimedeslik moment, millest sai EMÜ saatuse pöördepunkt, oli paari tosina SFIO hääletaja ümberlülitumine Rahvusassamblees, mis reaktsioonina Suessi kriisile järgnenud kliimale oli blokeerinud Euroopa Kaitseühenduse. Siin asubki Milwardi teoreetilise kvarteti nõrgim mängija. Demokraatlikud alused, mida ta omistab kogu integratsiooniprotsessile, olid üpriski mõttelised. Puudus rahva opositsioon plaanidele, mis kavandati ja mille üle vaieldi kõrgel ning mis allpool said üksnes vastumeelse soostumise osaliseks. Oma uusimates kirjutistes jõuab ka Milward ise selle mõõnduse lähedale. Tegelikkus on see, mida kirjeldab Duchêne: "Olukord ei olnud revolutsiooni-

line, ning hääletajad polnud ei mootor ega ka pidur." (Duchêne 1994: 357.)

Aga kui see on nii, siis mis võimaldas Monnet'l ja tema liitlastel mängida rolli, mida nad kantseleidevahelises kauplemises mängisid? Kui me küsime, miks *ei* olnud Euroopa integratsiooni tulemus niivõrd vildakalt valitsustevaheline, nagu uusrealistlik loogika näib mõista andvat (teisisõnu, ei olnud lähedasem raamistikule, mida näiteks Mendès-France või de Gaulle või hiljem Thatcher või Major oleksid heaks kiitnud), on vastuseid kaks. Esiteks oli väiksematel riikidel kuuiku seast soodumus föderalistlikeks lahendusteks. Beneluxi maad, mille eneste tolliliitu ennustati õrnalt ette juba 1943. aastal pagenduses, olid riigid, mille ainus väljavaade Euroopas tähelepanuväärsemat mõju omada peitus mõnes riigiüleses raamistikus. Just kaks Madalmaade välisministrit — Hollandi Beyen ja Belgia Spaak — panid alguse võtmesammudele, mis viisid lõpuks välja Rooma lepingu vahendamisele. Beyen, kes tegelikult pani esimesena ette Ühisturu mõtte, ei olnud valitud poliitik, vaid varasem Philipsi ametnik ning Unileveri direktor, kes IMFist otse Hollandi ministrite kabinetti katapulteeriti. Milward, kes unustab oma arvustavad märkused Monnet' aadressil, tervitab teda õigusega.

Aga föderalistlikule kaalukausile langes ka teine ning palju tõsisem raskus. Selleks oli mõistagi USA. Monnet' tugevus integratsiooni arhitektina ei olnud mitte mingi kindel hoob Euroopa kabinettides — ehkki temast sai viimaks Adenaueri usaldusalune —, vaid tema otseliin Washingtoniga. Ameerika surve Achesoni ja Dullese ajastul oli määrav, panemaks tegelikku — mitte üksnes ideaalset — jõudu "veel suurema liidu" kontseptsiooni, mis talletati Rooma lepingus. Niikaua, kui Milwardi ülevaade kipub seda osa alahindama, ei saa sellele ette heita mitte realismiga liialdamist, vaid selle ebapiisavust.

Samal ajal toob USA poliitika reljeefselt esile Milwardi viimase postulaadi. Sest järjekindel Ameerika patronaaž — kriitilistel hetkedel ka surve — kaugeleulatuvale Euroopa integratsioonile ei vastanud ühegi tähtsa siseriikliku valijaskonna huvidele ega nõudmistele. Otsustes, milleni jõuti, ei lugenud USA hääletajad midagi. Veel olulisem on see, et kui rahandusministeerium, põllumajandusministeerium ning riigipank täheldasid ühendatuma ning

ühise välistollitariifiga varustatud Lääne-Euroopa majanduslikku konkurentsi potentsiaali, tallasid Valge Maja ja välisministeerium need otsustavalt jalge alla. Ameerika poliitilis-sõjalised imperatiivid lõid globaalses konfliktis kommunismiga vähimagi raskuseta majanduslikke arvestusi. Eisenhower teatas Pineau'le, et Rooma lepingu elluviimine oleks "üks kaunimaid päevi vaba maailma ajaloos, võib-olla isegi kaunim kui sõja võitmine" (Milward 1992: 375). Tähendusest pakatavad sõnad liitlasvägede ülemjuhatajalt.

Milward on täiesti ühesel seisukohal USA prioriteetide suhtes, mida ta kirjeldab oma tavapärase sapisusega. Kuid ta ei vaatle lähemalt teoreetilist probleemi, mille need tema tõlgendussüsteemis tõstatavad. Vähemalt Ameerikas ei kehtinud järjepidevus siseriiklike tegevusplaanide ning väliseesmärkide vahel. Nende vahel oli selgepiiriline konflikt. Oli see lihtsalt Ameerika erand, millel Euroopas vastukaja puudus? Milward ise pakub tõendeid, et nii see ei olnud. Sest Lääne-Euroopas oli lõppude lõpuks üks suurriik, mis ei asunud integratsiooni teele.

Miks põlgas Ühendatud Kuningriik nii leiboristide kui konservatiivide valitsuse all ära asutajakuuiku loogika? Oli ju kerkivate üldrahvalike standardite taga peituv siseriiklik konsensus, mis tugines täielikule tööhõivele ning heaoluriigi säilitamisele, Suurbritannias veelgi täielikum kui Prantsusmaal või Itaalias, kus olid ikka veel olemas kangekaelsed massilised kommunistlikud parteid, või Saksamaal, kus leidus majandusliku liberalismi söakaid eestvõitlejad? Suurte poliitiliste jõudude malelaual ei olnud Marty või Erhardi Briti vasteid; ning mandri-Euroopa sõnavaras puudus butskellismi ekvivalent. Kui ülekaalukas tõuge integratsioonile oli üldrahvalik pürgimus ühiskondlik-majandusliku julgeoleku poole, mis oli ühendatud tugevaks rahvuslikuks konsensuseks, kas ei oleks siis Attlee- või Macmillani-aegne Suurbritannia pidanud olema selles osas esirinnas?

Kuigi Milward viitab majandusliku konfiguratsiooni elementidele, mis eristasid Ühendatud Kuningriiki asutajariikidest — põllumajandustoetuste struktuur, naelsterlingi roll, Rahvaste Ühenduse turgude silmapaistvus —, ei väida Milward, nagu oleks Suurbritannial seetõttu olnud mõistlik Euroopast välja jääda. Vastupidi, ta langetab otsuse, et "suutmatus Rooma lepingutele alla kirjutada oli tõsine viga" (*ibid.*: 433). Ta seletab seda eksimust

sellega, et kõrk ning provintslik Briti poliitiline ladvik hoidis visalt kinni veendumusest, et Ühendatud Kuningriik on "mingil moel ikka veel vägev suurriik, ning tema välispoliitika peaks seda positsiooni peegeldama". Suurbritannia võhiklikkuse ümbritseva maailma suhtes võttis värvikalt kokku Harold Macmillani märkus lähedalseisvatele isikutele, et Euroopa Komisjoni riigiülestes tendentsides on süüdi "juudid, planeerijad ja vana kosmopoliitlik element". (*Ibid.*: 395, 432.)

Milwardi ülevaate üksikasjad vihjavad sellele, et viieteistkümne sõjajärgse aasta jooksul määrasid Briti poliitika Euroopa integratsiooni suhtes sisuliselt ära valitsejad, kes asetasid poliitilise võimu ja prestiižiga arvestamise — või vääriti arvestamise — majandustulemuste hindamisest ettepoole. Selle mudeli ning teose *Rahvusriigi päästmine Euroopas* üldise kontseptsiooni vaheline ebakõla on liiga selge, et see talle märkamata jääks. Katsetavamal toonil kui tavaliselt, pakub ta välja nutika oletuse, et kuna sõdadevahelistel ja sõja-aastatel ei olnud kriis Briti riigis nii terav kui mandril, "olid uue konsensuse otsingud pärast 1945. aastat piiratumad", ja — näivusest hoolimata — oli tulemus "võib-olla nõrgem". Ta jätkab märkusega: "Ka jõukus, mida see endaga tõi, oli piiratum ning lõpuks hakkas Ühendatud Kuningriik juhtima rünnakuid sõjajärgse konsensuse vastu, millest ta oli vähem kasu saanud kui paljud teised" (*ibid.*: 433).

Siin võib tähele panna võimalust Paul Addisoni teose *Tee 1945. aastani* provokatiivseks revideerimiseks. Jääb aga eeldus, et majanduskasvu sammu ning Euroopa poliitika saatust valitses ühiskondliku konsensuse ulatus. Kuid "konsensus" on hajus termin, mis asub kahtlaselt lähedal eufemismile ning pigem eputab demokraatliku tahtega kui defineerib seda. Selle kasutamine on parimal juhul piiratud eliidiga, kellele meeldib sellest rääkida. Selles tähenduses oli Suurbritannias tõepoolest konsensus ning — Milwardi sõnutsi — veel ebatavaliselt tugevgi: kuid sel polnud vähimatki tegemist valimistega.

Liialdus Milwardi väites tuleneb köitvast poliitilisest impulsist. Tema tööle aluseks olev juhtmõte on radikaalne ning humaanne kiindumus sõjajärgse heaoluriigi saavutustesse — tavainimeste elu materiaalsesse paranemisesse, mida see endaga tõi. Kui see oli rahvusriigisiseste demokraatlike valikute tulemus, kas

ei võiks siis samadele survetele anda au riikidevahelise koostöö uute vormide eest? Kiusatus seda sammu astuda viib naljaka heuristilise hübriidini — mida võiks, oksüümoroni rõhutades, nimetada diplomaatiliseks populismiks. Ent kuigi Milward teeb sellele oma radikaalse temperamendi ühest veerest järeleandmisi, jääb teine külg — jämedakoeline kannatamatus igasuguse vagatsemise suhtes — talle korduvalt piiranguid tegema.

Seega jätavad tema uuemad kirjutised ambivalentsema mulje. "Hääled ja hääletajad," möönab ta nüüd, "ei ole nii olulised, nagu paistis meie algsest hüpoteesist" (Milward 1993: 195). Konsensuseväidetele toetumise asemel paneb Milward nüüd ette lääniustavuse mõiste — "kõik need elemendid, mis sisendavad kodanikele lojaalsuse pakkumist valitsemisinstitutsioonidele" — kui võtme Euroopa integratsiooni mõistmiseks (Milward 1995: 14). Väga tervislik asendus. Võrreldes konsensuse, selle demokraatliku emulsiooniga on lääniustavus vanem ning jäigem medikament. Termini, mida Milward nüüd Ühenduse tekkesse kaasatud erinevate harude integreerimiseks suutlikuna soovitab, feodaalne kõla on kohasem. See ei räägi mitte kodanikuosalusest, vaid harjumuspärasest külgumisest — kuulekusest vastutasuks saadavate hüvede eest: pigem Hobbesist kui Rousseau'st. Lääne reaalsusele on see kahtlemata lähemal.

"1945. aastast saadik on rahvusliku valitsuse ainuke kaitseargument, mida oleme välja pakkunud," kirjutab Milward, "asjaolu, et see on esindanud üldrahvalikku tahet paremini kui minevikus, ehkki ikka veel üksnes osalt ja ebatäielikult. Just see on meie jaoks ajalooline põhjus, miks see on säilinud" — ent see säilimine on tema sõnul "hapras tasakaalus" (Milward 1992: 186). Kas tugevdamine Euroopa integratsiooni kaudu on viinud selle väljapoole ohtu? Kindlasti mitte. Päästmine võib osutuda üksnes surmaotsuse ajutiseks edasilükkamiseks. Pärast pealkirjas antud tõotust näib, et Milwardi kaalukas raamat lõpeb tagasitõmbumisega: "Euroopa Ühenduse jõud" peitub lõppude lõpuks "rahvusriigi nõrkuses" (*ibid.*: 446–447).

Kui need vastandlikud noodid harmooniani ei jõua, sest Milwardi töö ajalooline rikkus on avaram kui selle teoreetiline skeem, on põhjuseks osalt ka see, et tema hilisemad uurimused — erinevalt varasematest — arenevad edasi pigem teemavaliku alu-

sel kui süstemaatilise jutustusena. Ilma et samaaegselt jälgitaks erinevaid jõudusid, mille toimimist ta põhimõtteliselt möönab, ei saa panustele, mida iga neist integratsiooniprotsessile teeb, võrdseid hinnanguid anda. Selline narratiiv ootab arhiivide täielikumat avanemist. Kuid millised ajutised järeldused on selle puudumisel õigustatud?

Integratsiooniprotsessi taga oli vähemalt neli peamist jõudu. Kuigi need kattusid, olid nende kesksed huvid igati eristatavad. Monnet'd ümbritseva föderalistliku ringkonna peamine eesmärk oli luua Euroopas kord, mis oleks immuunne hukatuslike natsionalistlike sõdade suhtes, mis olid mandrit laastanud kaks korda, 1914–1918 ja 1939–1945. Ühendriikide peasiht oli tugeva Lääne-Euroopa kaitsevalli loomine Nõukogude Liidu vastase sammuna külma sõja võitmise suunas. Prantslaste võtmesiht oli siduda Saksamaad strateegilise leppega, jättes Pariisile *primus inter pares* rolli lääne pool Elbet. Sakslaste suurim huvi oli pöörduda tagasi end maksma pannud suurriigi seisusesse ning hoida lahti tee taasühinemisele. Neid erinevaid programme hoidis koos — siinkohal on Milwardil mõistagi täiesti õigus — kõigi osapoolte ühine huvi kindlustada Lääne-Euroopas majanduslikku stabiilsust ja jõukust, mis oli kõigi nende eesmärkide saavutamise üks tingimusi.

See kooslus püsis kuni 1960. aastate lõpuni. Järgneva aastakümne jooksul toimus kaks olulist nihet. Esimene neist oli anglosaksi rollide vahetumine. Ühendatud Kuningriigi hilinenud liitumine tõi Ühendusse veel ühe riigi, mis nime poolest oli sama kaalukas kui Prantsusmaa ja Lääne-Saksamaa, samas USA tõmbus tagasi ja võttis valvsama hoiaku, kui Nixon ja Kissinger hakkasid Lääne-Euroopas aduma võistleva suurvõimu potentsiaali. Teine muutus oli fundamentaalsem. Majandus- ja sotsiaalpoliitika, mis olid asutajakuuikut sõjajärgse kiire majanduskasvu ajal ühendanud, lagunesid ülemaailmse majanduskriisi algusega. Tulemuseks oli olemuslik muutus ametlikes suhtumistes riigieelarvesse ning tööhõive ulatusse, sotsiaalsetesse tagatistesse ning konkurentsireeglitesse, mis panid paika baromeetrinäidu 1980. aastateks.

Nii demonstreeribki seni viimane tõhus integratsioonisamm, Ühtse Euroopa akt 1985. aastast, mõnevõrra teistsugust mudelit kui selle eelkäijad, kuigi näitab järjepidevust nendega. Initsiatiiv

siseturu lõplikuks väljakujundamiseks tuli prantslaselt Delors'ilt, veendunud föderalistilt, kes oli hiljuti määratud Euroopa Komisjoni esimeheks. Valitsuste tasandil oli kriitiliseks muutuseks, nagu Milward õigustatult rõhutab, Mitterand'i režiimi aasta varasem pöördumine ortodoksse liberaalse distsipliini juurde Delors'i algatusel — mis langes ühte Kohli Saksamaal võimule toonud pöördega paremale. Seekord aga mängis mõningal määral olulist rolli kolmaski suurvõim — proua Thatcher, kes tegi koostööd teiste maadega väärtpaberiturgude dereguleerimise huvides, milles Briti pangad ja kindlustuskompaniid nägid suurte kasumite tõotust, ning Cockfield andis Brüsselis sellele administratiivse tõuke.

Komisjoni silmatorkavam osa selles episoodis andis tunnistust teatavast muutusest ühendusesiseste institutsiooniliste jõudude tasakaalus, mida modifitseeris akt ise, tuues sisse (täpsemalt: taastades) Ministrite Nõukogu sisese kvalifitseeritud enamushääletuse. Teisalt polnud Prantsuse pitser Brüsseli protoföderaalsel masinavärgil iialgi tugevam kui Delors'i presidendiksoleku ajal, mil Pariis ja Bonn säilitasid oma traditsioonilise ülekaalu valitsustevaheliste suhete võrgustikus. Kolmekümne sellise integratsiooniaasta tulemuseks on neljast seostamata osast koosneva tänapäeva Euroopa Liidu kummaline institutsiooniline segapuder.

Neist avalikkusele kõige nähtavam, Euroopa Komisjon Brüsselis, käitub nagu Ühenduse — nii-öelda — "täitevvõim": liikmesvalitsuste poolt määratud kahekümne kolmest funktsionäärist koosnev üksus, mida juhib president, kes võib rõõmu tunda palgast, mis on tunduvalt kõrgem Valge Maja elaniku omast, ent käsutab bürokraatiat, mis on väiksem nii mõnegi munitsipaliteedi omast ja mille eelarve on vaid pisut suurem kui üks protsent piirkonna sisemajanduse koguproduktist — lisaks ei kogu tulusid mitte komisjon, millel ei ole otsest võimu maksustamise enda üle, vaid liikmesvalitsused. Määruses, millest USA konservatiivid üksnes und võivad näha, keelab Rooma leping komisjonil igasuguste puudujääkide tekitamise. Selle kulutused jäävad tugevasti keskendunuks ühisele põllumajanduspoliitikale, mille kohta on kuulda palju sõimu nii Euroopas kui väljaspool Euroopat — USA ja Kanada põllumajandustoetused ei ole kuigivõrd madalamad kui Euroopa omad ning Jaapanis on need palju kõrgemad. Tea-

tud osa kulutatakse ka "struktuurifondidele", et aidata vaeseid või mahajäänud piirkondi. Komisjon administreerib seda eelarvet; annab välja reguleerivaid direktiive ning paneb ette uusi seadussätteid — tal on ainuõigus Euroopa seadusandluse algatamiseks. Tema asjaajamine on konfidentsiaalne.

Teiseks on olemas Ministrite Nõukogu — täiesti eksiteele viiv nimi, mis tähistab tegelikult rida valitsustevahelisi kohtumisi iga liikmesriigi ministrite vahel, mis katavad eri poliitikavaldkondi (kokku kolmekümmend), mille otsustel on samahästi kui ühenduse seadusandlik funktsioon: mitmepäine hüdra, mis peaaegu pidevalt Brüsselis istungeid peab, mille nõupidamised on salajased, mille enamik otsuseid langetatakse kokkutulnud ministritest enestest madalamal bürokraatlikul tasemel ja mille lõpptulemused on rahvuslikele parlamentidele siduvad. Selle struktuuri krooniks on 1974. aastast saadik olnud niinimetatud Euroopa Ülemkogu, mis koosneb kõigi liikmesriikide valitsusjuhtidest, kohtub kolm korda aastas ning kirjutab peajoontes ette Ministrite Nõukogu tegutsemispoliitika.

Kolmandaks on Euroopa Kohus Luxembourg'is, mis koosneb liikmesriikide poolt määratud kaheteistkümnest kohtunikust, kes võtavad sõna komisjoni määruste seaduslikkuse küsimuses ning ELi ja rahvuslike seaduste konfliktide koha pealt ning on aja jooksul hakanud käsitama Rooma lepingut nii, nagu oleks see mingisugune Euroopa konstitutsioon. Erinevalt USA ülemkohtust ei panda Euroopa kohtus kirja hääli ja otsuses ei tooda iialgi esile eriarvamusi. Üksikkohtunike seisukohad jäävad äraarvamatuks.

Lõpuks on olemas Euroopa Parlament, formaalselt selle institutsioonilise kompleksi "rahvalik element" kui selle ainuke valitav kogu. Ent Rooma lepingust hoolimata ei ole sel ühtset valimissüsteemi ega alalist kodu — see rändab nagu hulgus Strasbourg'i, Luxembourg'i ja Brüsseli vahet; maksustamisjõudu; kontrolli rahakoti üle — olles sunnitud piirduma lihtsate jah/ei hääletustega ühenduse eelarve kui terviku osas; mingit muud sõnaõigust kõrgemate ametnike kohalemääramisel kui kasutamiskõlbmatu ähvardus kogu komisjon tagasi kutsuda; õigust algatada seadusandlust, üksnes võimalus sellesse parandusi teha või sellele veto panna. Kõigis neis asjus ei toimi ta mitte niivõrd seadusandliku

kui tseremoniaalse valitsusaparaadina, moodustades sümboolse fassaadi, mis pole kuigi erinev näiteks Briti monarhiast.

Euroopa integratsiooni institutsiooniline lõpptulemus on seega tolliliit, millel on rahvusülest tüüpi kvaasitäitevvõim ilma igasuguse masinavärgita oma otsuste täideviimiseks; valitsustevaheliste ministrite istungite kvaasiseadusandlus, mida kaitstakse igasuguse rahvusliku kontrolli eest ja mis toimib nagu omamoodi ülemkoda; kvaasiülemkohus, mis käitub, nagu oleks seatud olematu konstitutsiooni kaitsjaks, ning pseudoseadusandlik alamkoda suuresti teovõimetu parlamendi näol, mis on siiski ainuke valitav kogu, mis on teoreetiliselt Euroopa rahvaste ees aruandekohustuslik. Kõik see on peale pandud tosinale rahvusriigile, mis määravad oma rahandus-, sotsiaal-, militaar- ja välispoliitika. 1980. aastate lõpuks oli nende korralduste summa, mis oli sündinud esialgsuse ning ajutisuse märgi all, siiski omandanud inertsuse austusväärse aura.

1990. aastatel aga terendavad poliitilise maastiku kohal, kuhu see rajatis on püstitatud, kolm kaalukat muutust. Nõukogude bloki kadumine, Saksamaa taasühinemine ning Maastrichti leping on käima lükanud protsessid, mille ulatust võib võrrelda üksnes sõja lõpuga. Üheskoos tähendavad nad, et Euroopa liit on tulevatel aastatel tõenäoliselt lahknevate protsesside ebatavalise ühtesattumise tegevuslava: tee Euroopa rahandusliidule; Saksamaa tagasipöördumine hegemooniseisusesse mandril; ning endiste kommunistlike riikide vaheline võistlus liitumise nimel. Kas on võimalik teha ennustusi, missugused tulemused võiksid nii tohutust metabolismist esile kerkida?

Sel ajaloolisel ristteel tasub mõelda tagasi Monnet' ja tema ringkonna tööle. Ajalooliselt on riikide loomine kulgenud kolme pealiini pidi. Üks on valitsuse mõjuvõimu ning territooriumi järkjärguline, planeerimatu, orgaaniline kasv, nagu toimus, ütleme, näiteks hiliskeskaegsel Prantsusmaal või varauusaegses Austrias, mille sepistanutel oli pikaajalistest kaugematest eesmärkidest vähe aimu, kui üldse. Teine tee on varem eksisteerinud mudelite teadlik matkimine, mis Euroopas tõeliselt esile kerkis alles 18. sajandil, mil Prantsuse absolutismi Preisi ja Piemonte vasted hakkasid seda matkima. Kolmas ning ajalooliselt veelgi hilisem tee oli sihilik revolutsiooniline uuendus — täiesti uute riigivormide

loomine väga kokkusurutud ajavahemikel kas rahvarahutuste survel nagu Ameerika ja Vene revolutsioon või eliidi sundusel nagu Meiji restauratsioon Jaapanis.

Riigiloomekunsti protsess, mille lükkasid rööbastele föderaalse Euroopa projekteerijad — seda burke'iliku ärevuse terminit võib lugeda austusavalduseks —, lahknes kõigist neist teedest. Sel puudus ajalooline pretsedent. Sest selle lähtekoht oli väga teadlikult kavandatud, kuid ei matkinud midagi muud ega olnud ka haardelt totaalne, samas kui eesmärgid, mille poole see sihtis, polnud vahetud, vaid vägagi kauged. See oli täiesti uus kombinatsioon: poliitilise ehituse stiil, mis oli ülimalt voluntaristlik, ent pragmaatiliselt järkjärguline — ja siiski maksimalistlikult kaugeleulatuv. Toetudes sellele, mida ta nimetas "dünaamiliseks ebastabiilsuseks", oli Monnet' strateegiaks kasvav totaliseerimine teel seninägematu sihtmärgi, demokraatliku riigiülese föderatsiooni poole. Tema ettevõtmise implikatsioonid ei jäänud talle märkamata. Ta kirjutas: "Me alustame pideva reformi protsessi, mis võib kujundada homset maailma jäävamalt kui revolutsiooni printsiibid, mis väljaspool Lääni nii levinud on" (tsit.: Duchêne 1994: 390). Duchêne'i biograafia üks suuri voorusi on see, et see püüab niivõrd intelligentselt mõõta seda uuendust, mida ta nimetab — kontrastina vallutusele, kohandamisele või murrangule — "kõige haruldasemaks kõigi ajaloonähtuste seas, režiimi ettekavatsetud muutuseks" (*ibid.*: 20). See on rabav vormel. Ent selles on ühtaegu teatavat liialdust ja teatavat vähendamist. Muutused olid pigem improvisatsioonilised kui ette kavatsetud; ent kaalul oli rohkem kui režiim.

Kes võiks tagasivaates salata poliitilise edasiliikumise sellise kontseptsiooni geniaalsust — otsekui võiks Napoleoni ambitsioonid panna paari Taaffe meetoditega? Teisalt aga nõudis see oma hinda. Kui tahtmatute tagajärgede fataalsusele alluvad kõik ajaloolised ettevõtmised, siis mida ettekavatsetumad need on, seda märgatavamaks võib see lõhe muutuda. "Euroopa ülesehitamine", mille käivitasid Monnet ja tema ringkond, oli ettevõtmine, millele ulatuselt ja keerukuselt polnud võistlejat, kuid mis siiski peaaegu alati toetus luitunud institutsioonilistele trepiastmetele ning ahtale ühiskondlikule toetusele. Ajalooliselt oli see määratud välja viima

sinna, kuhu viis — see tähendab püsikindla tagajärgedemustrini, mis selle loojate kavatsused segi paiskas ja nurjas.

Selliste äpardumiste rida on olnud pidev tänapäevani. 1950. aastal tahtis Monnet Euroopa Aatomienergia Ühendust ja sai kaela Ühisturu; töötades riigiülese liidu heaks, sai ta lõpuks tulemuseks valitsustevahelise konsortsiumi, milles domineeris riigimees, kes kõige enam oli vastu kõigele, mida tema esindas — de Gaulle. Kindral omakorda arvas, et tema protseduuriline tehing 1960. aastatel tõkestaks Euroopa Komisjoni bürokraatlikke pretensioone — mis tegelikult põrkus tol ajal hoopis tugevamalt tagasi kui edaspidi. 1980. aastatel uskus proua Thatcher, et Ühtse Euroopa akt kordab ning laiendab reguleerimata siseturgu, mille eest ta võitles Suurbritannias — ainult selleks, et avastada, et see viib ühtse valuuta poole, mida ta ülimalt jälestas. Jacques Delors'i lootused on ikka veel meiega. Kas on tõenäoline, et nende saatus on 1990. aastatel teistsugune?

Kirjandus

Bossuat, Gérard 1995. Les Hauts Fonctionnaires français et le processus d'unité en Europe occidentale d'Alger à Rome (1943–1958). — *Journal of European Integration History*, vol. 1, no. 1, pp. 87–109

Duchêne, François 1994. *Jean Monnet: The First Statesman of Interdependence*. New York

Milward, Alan S. 1984. *The Reconstruction of Western Europe 1945–51*. London

Milward, Alan S. 1992. *The European Rescue of the Nation-State*. London

Milward, Alan S. 1993. Conclusions: The Value of History. — Alan S. Milward et al. *The Frontier of National Sovereignity: History and Theory 1945–1992*. London

Milward, Alan S. 1995. Allegiance — The Past and the Future. — *Journal of European Integration History*, vol. 1, no. 1

Milward, Alan S., Vibe: e Sørensen 1993. Interdependence or Integration? A National Choice? — Alan S. Milward et al. *The Frontier of National Sovereignity: History and Theory 1945–1992*. London

Milward, Alan S. *et al.* 1993. *The Frontier of National Sovereignity: History and Theory 1945–1992*. London

M o n n e t , Jean 1976. *Mémoires*. Paris
P i n e a u , Christian 1991. *Le Grand Pari: L'Aventure du Traité de Rome*. Paris

FRANCIS (PERRY) ANDERSON (sünd. 1938 Londonis) kasvas Hiinas, USAs ja Iirimaal, õppis Oxfordi ülikoolis filosoofiat, psühholoogiat ja keeli. Anderson on juhtivaid Briti "uusi vasakpoolseid", ajakirja *New Left Review* pikaaegne toimetaja, ühtlasi ajaloo- ja sotsioloogiaprofessor California Ülikoolis, Los Angeleses. Teoseid: *Passages from Antiquity to Feudalism* (1974); *Lineages of the Absolutist State* (1974); *In the Tracks of Historical Materialism* (1985); *English Questions* (1992); *A Zone of Engagement* (1992) ja *The Origins of Postmodernity* (1998).

KAS EUROOPA SAAB EUROOPAKS?

Timothy Garton Ash

Tõlkinud Aet Varik

"EUROOPA" MÄÄRATLEMINE

Mõnes kuulajaskonnas võiks minu loengu pealkiri tekitada hämmastust. "Kas Euroopa saab Euroopaks?" "Mida ta sellega ometi öelda tahab?" küsiksid nad. "Sama hästi võiks ju küsida: "Kas California saab Kaliforniaks?" või "Kas põhjapoolusest saab põhjapoolus?"" Aga ma olen kindel, et Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi erudeeritud kuulajaskond siin suures kosmopoliitilises ülikoolis mõistab täpselt, mida ma silmas pean.

Mõistagi viitan ma "Euroopale" kui ideele ja ideaalile, kui unelmale, kujutluspildile, suurejoonelisele kavandile. Nendele idealistlikele ja teleoloogilistele ettekujutustele Euroopast kui projektist, protsessist, kulgemisest mingi *finalité européen* suunas: kujutlustest ja mõtetest, mis ühtaegu hingestavad ja seadustavad ning leiavad ise hingestamist ja seadustamist tänapäeval Euroopa Liiduks nimetatud nähtuse poliitilises arengus. Ja mõistagi on ka nimi "Euroopa Liit" ise niisuguse lähenemise tulemus. Iga liit on see, milleks ta on mõeldud, mitte see, mis ta on.

Is Europe Becoming Europe? — 3. aprillil 1996 peetud Sanford S. Elbergi nimeline loeng California Ülikooli (Berkeley) Rahvusvaheliste Uuringute Instituudis.

©Copyright 1996, Timothy Garton Ash

Kõige peadpööritavama kuju võtab see saksa euroopluse dialektilises idealismis. Ühe saksakeelse, Euroopa viimase aja suundumusi käsitleva teose pealkiri on *Europa der Gegensätze auf dem Wege zu sich selbst*: "Vastuolude Euroopa teel iseenda juurde" — inglise keeles on see umbes sama arusaadav kui "liiklusummikute San Francisco teel iseenda juurde".

Kuigi mitte nii peadpööritavalt, oleme ka meie Suurbritannias jõudnud harjuda sellega, mida ma Herbert Butterfieldi eeskujul nimetan viigide tõlgenduseks Euroopa uusimast ajaloost. Euroopa ajalugu alates aastast 1945 tõlgendatakse kui lugu edenemisest suurema vabaduse, suurema demokraatia, suurema õitsengu, suurema integratsiooni ning viimasena — või lõpuks — ühtsuse poole.

Niisugune arusaam on Euroopa mandri eripära. Võidakse ju rääkida näiteks "aasialikest väärtushinnangutest" või püüda avastada pan-Aafrika identiteeti, kuid oleks raske väita, et Aasia või Aafrika intellektuaalse ja poliitilise eliidi eritlusi ja poliitikat kujundab päevast päeva mingisugune kontinendi "iseendaks saamise" teleoloogiline või idealistlik arusaam. Tundub, et sama võib öelda ka kummagi Ameerika kohta. Üle jäävad Austraalia ja Antarktika.

Klassikalise näite Euroopa enesetõlgendusest võib leida Jean-Baptiste Duroselle'i teosest *Euroopa: Tema rahvaste ajalugu*, mis ilmus 1990. aastal samaaegselt mitmes Euroopa keeles. Juba 21. leheküljel peab Duroselle "võimalikuks näha Euroopa ajalugu kui kaastunde, inimlikkuse ja võrdsuse üleüldist, kuigi katkendlikku edenemist." Peatudes mitmel võimalikul käsitusel Euroopa ajaloost pärast aastat 1945, kirjutab ta: "lõpuks võib seda ajalooperioodi vaadelda euroopaliku nurga alt" — kõik teised vaatenurgad osutuvad seega endastmõistetavalt ebaeuroopalikuks — "ning täheldada, kui paljud objektiivsed tegurid on põimunud loova tahte aktidega, et saaks võimalikuks esimene samm ühendatud Euroopa poole." Mõtiskledes kokkuvõttes "Euroopa allakäigu" üle, "mille põhjuseks on kahe maailmasõjaga lõppenud sajanditepikkune vägivald", kinnitab ta: "Ainus pääsetee on ehitada Euroopa, mis oleks algul konföderaalne ja siis föderaalne, säilitades ühtaegu vabaduse ja demokraatia. See ülesanne," jätkab ta, "on loomulik, realistlik ja seaduslik, sest Euroopa kogukond

on juba ammu olemas olnud — algul küll embrüonaalses olekus, kuid sajandeid kestnud sõdadele ja kokkupõrgetele, verele ja pisaratele vaatamata ajas kasvavana." Pöörake erilist tähelepanu sõnale "loomulik".

Mina aga ei taha mitte üksnes vastandada sellele kontinentaalsele, idealistlik-teleoloogilisele Euroopa uusima ajaloo käsitlusele inglise klassikalist skeptilist, empiirilist ning (vähemalt oma hinnangul) "realistlikku" tõlgendust, mis on epistemoloogiliselt ja tihti ka poliitiliselt konservatiivne. Tõlgendust, mille leiate, kui võtate pärast Duroselle'i kätte teose *Oxford Illustrated History of Modern Europe*, mille on toimetanud Cambridge'i ajaloolane T. C. W. Blanning, kes, käsitledes sündmusi pärast aastat 1989, märgib kuivalt: "Ennustada, kas need on uue, rahumeelse ja integreeritud Euroopa sünnivaevused või kuulutavad ette nelja apokalüptilise ratsaniku taastulekut, ei ole õnneks mõttes ei toimetajal ega ühelgi tema kaastöölisel."

Ent tavapärane inglaslikult empiiriline kriitika oleks iseenesest liiga läbinähtav. Jagades paljude oma kaasmaalaste intellektuaalset skepsist, kuid sellegipoolest kindlameelselt keeldudes jagamast nende kitsarinnalist vaenulikkust eurointegratsiooni vastu, mida Inglismaal tuntakse "euroskeptitsismi" nime all, olen otsustanud teha riskantse sammu, millest professor Blanning on hoidunud. Kindlasti ei kavatse ma üritada teaduslikku prognoosi — poliitikateaduse saladusi ma ei tunne —, vaid pigem teha arukaid oletusi selle kohta, kuhupoole ajalugu võiks liikuda — ja neid, olgu implitsiitselt või eksplitsiitselt, teeb suurem osa ajaloolastest. Selle katsetuse käigus teen ma väga põgusa tagasivaate aastatuhandetele enne aastat 1945, heidan pisut pikema pilgu praeguseks juba lõppenud ajajärgule, mida ma nimetan "Jalta Euroopaks" — aastatele 1945–1989 — ning keskendun siis 1989. aastale järgnenud sündmustele.

EUROOPA ENNE AASTAT 1945

Alustagem aastatuhandetest. Ühed mu armastatumad indeksimärksõnad on pärit Arnold Toynbee *Ajalooouurimusest* (Study of History), "Euroopa" teema alt. Toynbee esimene viide on "Euroo-

pa kui lahinguväli", teine "kui ajaloouuringutele käsitamatu valdkond", kolmas aga "ühendamine, nurjunud katsed".

Kahtlemata on eriti põhjapaneva tähtsusega Arnold Toynbee teine postulaat: "Euroopa kui ajaloouuringutele käsitamatu valdkond". Toynbee särav torge on suunatud H. A. L. Fisheri vastu, kelle *Euroopa ajaloost* on pärit kuulus väide, et tema ei suuda ajaloos leida "mingit mustrit". Tegelikult, ütleb Toynbee, kasutab Fisher oma teost *Euroopa ajalooks* ristides üht vanimat olemasolevat mustrit, "sest sumadansõna "Euroopa" on juba iseenesest tõeline *Corpus Juris Naturae*". Tegemist on Toynbee väitel "meresõidutermini kultuurilise väärkasutusega", mille järgi on hellenistlik — Vana-Kreeka ja Vana-Rooma — ajalugu ning läänemaailma ajalugu ühe Euroopa draama kaks järjestikust vaatust.

Usutavamaks peab ta Poola ajaloolase Oskar Halecki periodiseeringut, kus Vahemere-ajastule järgneb Euroopa-ajastu, mis kestab umbes 950. aastast pKr kuni aastani 1950, millele omakorda järgneb Halecki poolt Atlandi ajastuks nimetatu (mida tänapäeval võiksime kutsuda lihtsalt globaalseks ajastuks). Kuid isegi Euroopa-ajastul jäi mandri idapoolne serv sügavalt määratlematuks — oli ehk piiriks Elbe? Või piirjoon lääne- ja idakristluse vahel? Või Uuralid? Selle ala poliitilist ajalugu iseloomustas rahvaste, rahvuste, riikide ja impeeriumide hämmastav mitmekesisus — suhteliselt püsivad rahvusriigid muutusid normiks alles uusaja Lääne-Euroopas — ning peaaegu katkematu ja tihtipeale vägivaldne võitlus nende vahel. Üks teine ajaloolane nimetab Euroopa püsivaks eripäraks "seda, mida kriitikud nimetavad anarhiaks, sest ühtse ülemvalitsuse puudumine tähendab võitlust, lahinguid ja sõda, lõputut segadust territooriumide ja ülemvõimu pärast rivaalitsevate [omavahel võitlevate] valitsevate üksuste vahel."

Lühidalt — ükski manner pole väliselt sedavõrd halvasti määratletud, sisemiselt nõnda mitmetahuline ega ajaloolt nõnda korrapäratu. Ometi pole ükski teine manner loonud nii palju plaane enese korrapäraseks ühendamiseks. Paradoks on liigagi ilmne. Teine esimeseta oleks mõeldamatu. Nii võivad meie teleoloogilisidealistlikud või viigidest tõlgendajad ette näidata muljetavaldava nimekirja intellektuaalidest ja poliitikutest eelkäijaid Poděbradi

Jiříst Sully hertsogi ja William Penni kaudu (kes kirjutas juba Ameerikas!) Aristide Briand'ini ning pan-Euroopa pooleldi Austria, pooleldi Jaapani päritolu prohveti Richard Coudenhove-Kalergini.

Häda on selles, et need Euroopa ühendamise kavad, mis olid rahumeelsed, jäid ellu viimata, samas kui need, mis teoks tehti, ei olnud rahumeelsed. Need tähendasid kas ajutist solidaarsust vastukaaluks välisvaenlase sissetungile või ühe Euroopa riigi püüdlust kontinentaalse hegemoonia kehtestamisele relva jõul — Napoleonist kuni Hitlerini. Ometi, nagu Toynbee indeks kuivalt märgib, olid needki määratud nurjumisele.

"JALTA EUROOPA" — 1945–1989

Niisiis erinevad Euroopa ühendamise katsed pärast 1945. aastat kõigist varasemaist, olles ühtaegu rahumeelsed ja korda läinud — ja seni ka edukad, vähemasti selles rudimentaarses tähenduses, et need on kauem hävimata vastu pidanud. Seda ajaloolist kõrvalekallet tõlgendatakse mõistagi nõnda, et meie, eurooplased, oleme lõpuks ometi ajaloost midagi õppinud. "Euroopa kodusõda" — teine ja veelgi verisem Kolmekümneaastane sõda aastail 1914–1945 — on meile lõpuks mõistuse pähe pannud.

Kummatigi tuleks seda väidet vaadelda pisut lähemalt. Kõigepealt saame sõna "rahu" kasutada üksnes tähenduses "kuuma sõja puudumine", ning seegi käib vaid raudsest eesriidest lääne poole jäänud mandriosa kohta. Mõelgem Nõukogude Liidu invasioonile Ungaris 1956. aastal ja Tšehhoslovakkias 1968. aastal, mõelgem kasvõi sõjaseadusele 1981.–1982. aastal Poolas — mida poola keeles nimetatigi ametlikult *stan wojenny*'ks — sõna-sõnalt "sõjaseisukord". Lisaks kujundas kogu kontinenti tollal külma sõja ning tema kaksikõe pingelõdvenduse kogemus — viimast võib määratleda ka kui külma sõja jätkamist teiste vahenditega. Tõdemus, et me alles pärast külma sõja lõppu mõistsime, kui palju Euroopa integratsioon sellele võlgneb, on saanud peaaegu käibetõeks. Videvikus laotab taas tiibu Minerva öökull.

Esiteks oli olemas negatiivne väline integraator — Nõukogude Liit. Ühise vaenlase ees koondas Lääne-Euroopa ridu nagu vara-

semailgi aegadel türklaste või tatarlaste ees. Teiseks oli olemas ka positiivne väline integraator: Ameerika Ühendriigid. Eriti varasemail aastail surusid Ühendriigid Lääne-Euroopa integratsiooni tugevasti peale, seades selle vaata et Marshalli abi jätkumise tingimuseks. Enne Euroopa Majandusühendust oli ameeriklaste juhitud Majanduskoostöö Agentuur. Selle juhi Paul Hoffmani 1949. aasta oktoobri kõne kõlab otsekui EÜ 1992. a "ühtse turu" retsept. Soovimata alustada akadeemilist debatti hegemooni määratluse üle, võib öelda, et sellel integreerumissurvel ei puudunud hegemoonia elemendid. Hilisematel aastakümnetel ei suhtunud Ühendriigid enam nii üheselt selle kaubandusbloki — võimaliku tulevase rivaali arendamisse, kuid toetasid üldisemas geopoliitilises plaanis siiski Lääne-Euroopa ühinemist kogu külma sõja ajajärgul.

Kolmandaks oli külmast sõjast abi sel jõhkral põhjusel, et suurem osa Kesk- ja Ida-Euroopast jäi raudse eesriidega eraldatuks. See tähendas, et Euroopa integratsioon sai alata suhteliselt väikese arvu rahvusriikidega, kodanlike demokraatiatega, kelle majanduslik areng oli enam-vähem võrdne ning kelle ajaloos oli olulisi varasemaid puutepunkte. Nagu tihti on märgitud, langevad algse Euroopa Majandusühenduse piirid enam-vähem kokku Karl Suure omaaegse Püha Rooma Keisririigi omadega. Samuti koondus see piirkonna ümber, mida majandusloolased on kenasti nimetanud Euroopa majandusarengu "kuldseks banaaniks" ning mis ulatub läbi Madalmaade, Ida-Prantsusmaa ja Saksamaa lääneosa Manchesterist Milanosse. Tasakaal nihkus küll paigast vaesemate lõunapoolsete riikide Hispaania ja Portugali ning Kagu-Euroopas asuva Kreeka ühinemisel, aga selleks ajaks paistsid teised liikmesriigid (ja ennekõike kröösus Saksamaa) olevat küllalt rikkad, et neid ühenduse eelarve kaudu toimuvate priskete ülekannetega rikkamatelt vaesematele "vee peal hoida".

Lisaks tuli kontinendi selles osas ette asjaomaste riikide poliitiliste ja majanduslike huvide olulisi kokkulangemisi või sellealaseid kompromisse. Alan Milward on rõhukalt väitnud, et Euroopa sõjajärgses majanduspoliitikas ei toimunud mitte rahvusriikide kadu, vaid — kui tsiteerida tema rabavat pealkirja — *Rahvusriikide päästmine Euroopas*. Otsustavad tehingud toimusid kahtlemata Prantsusmaa ja Saksamaa vahel. Väga üldistavalt võiks öel-

da: Prantsuse raud tegi kaupa Saksa söega, tulemuseks Euroopa Söe- ja Teraseühenduse loomine, mida peetakse üheks esimeseks olulisemaks sammuks teel Euroopa Liidu poole; Euroopa Majandusühendus tõi ühelt poolt Prantsusmaa põllumajandust tõhusalt kaitsva ühtse põllumajanduspoliitika, teiselt poolt Saksamaa tööstustoodangu lihtsama pääsu Euroopa turule; ning eriti pärast Elysée lepingut 1963. aastal muutus oluliseks ühelt poolt Prantsusmaa huvi säilitada oma positsioon *grande nation*'i ja Euroopa poliitilise juhina ning teiselt poolt Saksamaa püüd taastada oma rahvusvaheline maine pärast natsismi, eksportida oma toodangut Euroopa turule ning leida Läänes toetust oma *Ostpolitik*'ile.

RIIKLIKUD ERIHUVID *VERSUS* IDEALISM: 1945–1989

Kuid see kõik ei tähenda, nagu eitaksin ma tolleaegse eliidi ehedat idealismi. Kuid mida enam ajaloolased sellest varasemast ajajärgust teada saavad, eriti kui avanevad varem kolmekümne aasta reegli tõttu suletuks jäänud arhiivid, seda paindumatumad ja omakasupüüdlikumad tunduvad peamised osalised. (See kipub enamasti nii olema, kui osutub võimalikuks arhiividesse kiigata.) Teatud määral käib see isegi nende kohta, keda Milward on kirjeldanud kui noore Euroopa Liidu pühakuid ning kelle must-valged portreed Brüsselis Berlaymonti hoone seintelt pühapiltidena vastu vaatavad: need on Monnet, Schuman, de Gasperi ja Spaak. Kuid ennekõike puudutab see neid vanu tegijaid, kes olid tollal Euroopa suurriikide eesotsas: suurem osa neist oli 1914. aasta eelse maailma kujundatud ning mõtles lausa vaistlikult ikka rahvusriigi huvides.

Winston Churchill, keda välismaal alatasa tsiteeritakse kui Euroopa ühendamise prohvetit Inglismaalt, arvas, et Prantsusmaa ja Saksamaa — aga mitte Inglismaa — peaksid ühte heitma, lähtudes sealjuures brittide klassikalisest huvist, et kontinendil valitseks jõudude tasakaal. Konrad Adenauerit, kes oli muuseas kaks aastat vanem kui Gustav Stresemann, näitavad tema viimati ilmunud elulood paindumatu, riiklikult mõtleva realistina. Lääne-Saksamaa majandusime arhitekti kohta on ta kord märkinud: *"Ludwig Erhard, wissen Sie, das ist ein Idealist."* See ei olnud kompliment. Kindlasti ei olnud Adenauer veendunud föde-

ralist. Nagu ta kunagi ütles, on olemas "antieurooplased, eurooplased ja hüpereurooplased; mina olen eurooplane." Ja muidugi on veel Charles de Gaulle, kes oli koos Adenaueriga Saksamaa ja Prantsusmaa erisuhete ülesehitaja ning kes Henry Kissingeri küsimuse peale, kuidas Prantsusmaa seisaks vastu Saksamaa ülemvõimule, kostis kõigi jahmatuseks *"par la guerre"*.

Vastupidi üldiselt levinud veendumusele usun mina, et idealiste võib rohkem leida järgmisest ja ülejärgmisest põlvkonnast. Pigem Helmut Kohli kui Konrad Adenaueri põlvkonnast. Ei ole võimalik kahelda siiras vaimustuses, millega Helmut Kohl, kui ta vähegi innustust leiab, kirjeldab unustamatut hetke, mil kõrvaldati esimesed piirikivid Prantsusmaa ja Saksamaa vahelt, ja seda vaid paar aastat pärast sõda.

Kahtlemata olid riiklikud huvid ka 1970. ja 1980. aastatel veel jõuliselt esindatud. Vägagi ilmselt ühines Suurbritannia toonase Euroopa Majandusühendusega lootuses ergutada oma loidu majanduselu ning tugevdada oma nõrgenevat mõjuvõimu maailmas. 1988. aastal ilmunud, kõneka pealkirjaga raamatus *La France par L'Europe* kirjutas ei keegi muu kui Jacques Delors: "Euroopa loomine on üks viis võita manööverdamisruumi, mis on vajalik teatud kujutlusele Prantsusmaast." Fraas "teatud kujutlus Prantsusmaast" pärines mõistagi de Gaulle'ilt. Oma raamatus, mis kannab ilmekat pealkirja *Euroopa nimel: Saksamaa ja jagatud kontinent*, olen ma näidanud, kuidas Saksamaa eurointegratsioonivaimustus sai üha toitu soovist ja vajadusest kindlustada Euroopa ja Ameerika laialdasem toetus Saksamaa elulisele riiklikule huvile parandada suhteid kommunistliku Idaga ning Saksamaa lõpuks taas ühendada. Euroopa ühendamine riigi ühendamise nimel!

Lisaks sellele siiralt idealistlike ning riiklikust kasust kantud ajendite mitmekesisusele hakkas kahtlemata maad võtma veendumus tegelike ühiste huvide olemasolus. Maailmas, kus poliitikas valitsesid suurriigid ja majanduses näisid üha enam valitsevat suuremad üksused ja kaubandusblokid, võisid Euroopa riigid ühiselt enam korda saata kui eraldi. Ühtsena olid Euroopa võiduvõimalused suuremad.

Kõigi nende kolme liiki ajendite koosmõjul astutigi 1970. ja 1980. aastatel muljetavaldav, kuigi kaugeltki mitte katkematu rida samme tihedama poliitilise koostöö ning majandusliku ja

õigusalase integratsiooni poole. Alates Haagi tippkohtumisest 1969. aasta detsembris (mis langes, olgugi mitte juhuslikult, kokku Willy Brandti *Ostpolitik*'i algusega), otsevalimistest Euroopa Parlamenti ning Euroopa Rahasüsteemi loomisest kuni Ühtse Euroopa Aktini ning ühisturu lõpliku ülesehitamise suurprojektini maagilisel aastal "1992".

EUROOPA KÜLMA SÕJA JÄRGSEL PERIOODIL

See dünaamiline protsess aitas koos taastunud majanduskasvu ning demokraatia levikuga Lõuna-Euroopasse otseselt kaasa külma sõja lõppemisele. Kasutagem vaid hetkeks süsteemiteooria termineid: kui Euroopa Ühendus astus ellu külma sõja alasüsteemina, siis andis see alasüsteem suuremale süsteemile võimsat tagasisidet. Konkreetsemalt ja empiirilisemalt: on piisavalt tõendeid, et Mihhail Gorbatšovi "uus mõtlemine" välispoliitikas kajastas Nõukogude Liidu muret väljavaate pärast jääda veelgi kaugemale maha ning osutuda välja arvatuks sellest "Euroopast", mida nähti tehnoloogias edasijõudnuna, majanduslikult dünaamilisena integreerumas kõrge kaitsva — ja tegelikult protektsionistliku müüri taga.

Veelgi enam kehtib see Ida- ja Kesk-Euroopa rahvaste kohta, kes tundsid igal juhul, et kuuluvad kultuuriliselt ja ajalooliselt Euroopasse, tundsid seda kõrvalejäetu kirglikkusega; ning kellele õitsev Lääne-Euroopa, mida nad reisidel näha võisid, nüüd selgesti kajastas paremat alternatiivi usaldusväärsuse kaotanud ja soikellu vajunud "tõelisele sotsialismile". (Meenutagem, et 1940. ja 1950. ja isegi 1960. aastatel, kui tõsimeelsed Lääne teadlased ikka veel nägid võimalust Lääne- ja Ida-Euroopa majanduse ning tööstusühiskonna "kokkukasvamiseks", ei olnud see kõigile veel sugugi nii selge.) Kesk- ja idaeurooplaste vaadetes põimus idealism lihtsakoelise idealiseerimisega. George Orwell on kunagi öelnud: "Seestpoolt vaadatuna paistab kõik koledam." Kahtlemata paistis Euroopa Ühendus väljastpoolt ilusam. Ja tõepoolest, kaheksakümnendatel aastatel läbi raudse eesriide edasi-tagasi reisides jõudsin ma järeldusele, et Euroopa tegelik veelahe kulgeb nende vahel Läänes, kel on Euroopa, ja nende vahel Idas, kes sellesse usuvad. Ja üks suuri loosungeid, mis kerkis esile 1989. aas-

ta sametrevolutsioonide Kesk-Euroopas, oligi "tagasipöördumine Euroopasse". Siinkohal võiks ajaloolist loogikat täiesti ilmselt eirates väita, et Lääne-Euroopa "1992" oli üheks Ida-Euroopa 1989. aasta põhjuseks.

Kaheksakümnendatel aastatel nii laialdaselt levitatud ja omaks võetud uusima Euroopa ajaloo viigidepärane tõlgendus ei pruugi suuta ajaloolisele tõele näkku vaadata. Kuid selle tõlgenduse ülimuslikkus ja laialdane menu on samuti ajalooline tõsiasi. 1989. aasta tundus selle õigsust lõplikult kinnitavat. Euroopa Ühenduse "Euroopa" terendas tulevikus nii selgena, lausa uue "ajaloorattana", ja postkommunistliku Euroopa riigid jooksid üksteist lausa jalust maha, et sinna pääseda. Paistis, nagu oleks Euroopa lõpuks ometi saamas Euroopaks.

LIIKUMINE ÜHTSUSE POOLE

Ja ometi — nagu pahatihti juhtub — märkis see võidukas hetk ühtlasi kriisi algust. Euroopa liidrite ametlik seisukoht oli, et Euroopa Ühendus on suurema, ühendatud Euroopa tuum. Seda on nimetatud EÜ "asutamismüüdiks". Kuid tegelikkuses olid lääneeurooplased enne aastat 1989, sellal kui Ida-Lääne piiriks oli veel Berliini müüri betoon, pannud reipa võrdusmärgi "Euroopa" ja Euroopa Ühenduse vahele. Samal ajal ei lakanud poolakad, tšehhid ja ungarlased kinnitamast: "Euroopa on suurem! Praha, Budapest ja Varssavi on iidsed Euroopa linnad! Me võime ju olla vaesed sugulased, aga me oleme ikkagi perekonna liikmed!"

Rollide vahetumises — mis oleks naljakas, kui see ei oleks nii tõsine — olid aga lääneeurooplased need, kes ütlesid: "Tõepoolest, Euroopa on midagi hoopis enamat kui ainult Euroopa Ühendus. Niisiis on meil olemas Helsingi Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverentsi struktuurid, mida te võite edasi arendada. Ja Euroopa Nõukogu." President Mitterrand mõtles kogunisti välja terve uue, suurejooneliselt Euroopa Konföderatsiooniks nimetatud struktuuri, millega saaksid ühineda uued Kesk- ja Ida-Euroopa demokraatiad. Oldi valmis kõigeks, et mitte avada ust Euroopa Ühendusse! Millele kesk- ja idaeurooplased kummatigi vastasid: "Jätke jutt! Me teame, et tõeline Euroopa on Euroopa Ühendus!

Te olete alati öelnud, et see on suurema Euroopa süda. Nüüd laske meid sisse!"

See oli — ja on veelgi — ennast Euroopaks nimetava entiteedi suurim katsumus. Ilmselt oleks väär öelda, et Euroopa Liit ei ole midagi teinud, selleks et valmistuda uute, postkommunistlike demokraatiate vastuvõtmiseks, nende kuue aasta jooksul, mis on möödunud sellest, kui nood hakkasid koputama Euroopa uksele. Eelmiste laienemiste kriteeriumidega mõõdetuna on EL liikunud üpris kaugele ja üpris kiiresti. Kümne postkommunistliku riigiga on sõlmitud niinimetatud Euroopa lepingud, ning on alanud — olgugi aeglaselt, tõrksalt ja ebaühtlaselt — EÜ turu avanemise protsess. On olnud abiprogramme. Vähemalt kümne postkommunistliku Euroopa riigi Euroopa Liiduga ühinemise soovi on *põhimõtteliselt* ja selge sõnaga aktsepteeritud. Mõnede pürgijatega, kuigi ei ole veel selge, kui paljudega ning missuguses järjekorras, alustatakse läbirääkimisi ilmselt pärast seda, kui Euroopa Liidu praegune valitsustevaheline konverents on tuleval aastal [s.o 1997] lõpule viidud. Euroopas toimunud ajalooliste muutuste võimsusega mõõdetuna või võrreldes sellega, mida Lääne-Saksamaa on teinud Ida-Saksamaa heaks, on reaktsioon siiski olnud loid ja mannetu.

See pole nii mitte üksnes sellepärast, et Euroopa Liit on aeglaselt edasiliikuv, kohmakas ja protektsionistlik moodustis, kus valitsustevahelise koostöö ning majandusliku ja õigusliku integratsiooni elementide ajalooliselt pretsedenditu ja segane kombinatsioon kipub tegelikkuses kummutamise asemel pigem rõhutama sektoraalseid, regionaalseid ja riiklikke erihuve. Ka pole ainsaks põhjuseks see, et mõned prantslased tunnevad end ohustatuna ELi raskuskeskme tulevasest nihkumisest itta — niisiis Saksamaale; see, et Hispaania, Portugal, Kreeka ja Itaalia tunnevad muret ELi eelarvest tulevate rahavoogude (niinimetatud "strukturaalsete fondide") kadumise ning Ida-Euroopa odavate põllumajandustoodete impordi pärast; või see, et kõik liikmesriigid tunnevad muret konkurentsi pärast, mida pakuvad odava oskustööjõu — postkommunistliku Euroopa ühe peamise ressursi toodetud kaubad; või see, et praegused liikmed kardavad, et rohkem kui kahekümnest liikmest koosnev liit võiks lakata funktsioneerimast või hääbuda millekski, mis poleks kuigivõrd enamat kui ühisturg ning mille üle

valvaks midagi Rahvasteliidu taolist (just nimelt seda loodavadki kiirelt laienemiselt Briti euroskeptikud).

See kõik on tõsi. Ja ometi on olemas veel üks, märksa mõjusam põhjus. Nimelt on Euroopa Ühendus eesotsas Prantsusmaa ja Saksamaaga otsustanud astuda seni söakaima sammu "Euroopa ühtsuse" tabamatu eesmärgi poole, just nimelt vastusena külma sõja lõpule ja Saksamaa ühinemisele. Selles osas jõuti kokkuleppele Maastrichti 1991. aasta tippkohtumisel, see on kirja pandud Maastrichti lepingus ning peaks tolle lepingu kohaselt teostuma aastaks 1999 — aastatuhande lõpuks! Ma pean muidugi silmas rahaliitu.

Rahaliit on poliitilise eesmärgi saavutamise majanduslik abinõu. Kahtlemata on ka majanduslikke argumente, mis seda toetavad. Mõned ütlevad, et ühtne valuuta on ühtse turu loogiline või isegi paratamatu kaasanne. (Briti tuntud majanduskommentaator *sir* Samuel Brittan pooldab rahaliitu otsekui uut kullastandardit.) Kõikjal Euroopas kannatavad ettevõtted, eriti väikeettevõtted, valuutavahetuskursside ootamatute kõikumiste tõttu. Nendele üldistele majandusmuredele lisanduvad riiklikud erihuvid poliitika ja majanduse piirimailt. Mitmed rahaliidu kaitsjad Inglismaal — ja neid on palju, eriti ärialal ja Londoni Citys — usuvad, et meie rahvusliku valuuta stabiilsuse ja madala inflatsiooni tagamist lihtsalt ei saa usaldada Briti valitsustele; ennem tehku seda sakslased! Vastukaaluks on Prantsusmaa üks rahaliiduga ühinemise motiiv saada taas teatav kontroll oma valuuta üle, mida praegu tegelikult valitseb Saksa Bundesbank. Rahaliidu toetajatel Saksamaal aga on veel üks, vaid Saksamaaga seotud majandusmure, nimelt on Saksa mark praeguses süsteemis endeemiliselt üle hinnatud ja see süvendab veelgi Saksamaa praegust konkurentsivõime kriisi.

RAHALIIDU POLIITIKA

Ometi on otsustavad argumendid just poliitilised. Üldiselt jätkavad need samasugust funktsionalistlikku lähenemist, millest ühenduse prantslastest ja sakslastest loojad lähtusid viiekümnendatel: liikuda majandusliku integratsiooni kaudu poliitilise integratsiooni poole. See, mida Maastrichti kõnelustel nimetati "poliitiliseks liiduks", pole üksnes rahaliidu kõrvalmõõde, vaid kogu senise te-

gevuse lõppeesmärk. Maastrichtis kokkulepitud nimemuutus — Ühendusest Liiduks — oli selle kavatsuse pant.

Kitsamalt on see vastus Saksamaa ühinemisele. Pöördeliseks hetkeks oli ilmselt 1990. aasta kevad. Pärast seda kui François Mitterrand, kes polnud just vaimustatud Saksamaa ühinemisest, käis Kiievis ja Ida-Berliinis uurimas, kas seda protsessi ei saaks aeglustada, sõlmisid tema ja Helmut Kohl kokkuleppe, mida võiks nimetada järjekordseks Prantsuse-Saksa tehinguks: Prantsusmaa toetab Saksamaa ühinemist ning vastutasuks toetab Saksamaa otsustavat liikumist Euroopa Rahaliidu poole. Rahaliidu projekt oli juba ootamas; seda oli kaheksakümnendate lõpul taaselustatud Pariisis, Brüsselis ja Roomas 1989. aastale eelnenud sündmuste käigus, mida olen juba kirjeldanud. Seega võib Saksamaa otsustavat toetust Euroopa Rahaliidule vaadelda kui järelmaksu Saksamaa ühinemise eest. Kui Liitvabariik maksiski Nõukogude Liidule miljardeid marku, et saavutada viimase tõrksat nõusolekut ühinemiseks, siis pole see ometi võrreldav hiljem Prantsusmaale väljakirjutatud tšekiga. Pärast 1999. aasta 1. jaanuari seisis sellel: me ei maksa selle tšeki ettenäitajale mitte nii- ja niipalju miljardeid Saksa marku, me anname talle Saksa marga kui niisuguse!

Nõnda öeldes tean ma, et see võib olla eksitav, kuna see on ju hind, mida Helmut Kohl ka ise maksta tahab. Ta tahab taasühendatud Saksamaad näha kindlalt, ning nagu ta ise ütleb, "pöördumatult" "Euroopaga" ühte seotuna. Kindlamalt kui tema mentor Konrad Adenauer usub ta, et Saksamaale tema kriitilise suuruse ja massi juures, mis on "Euroopale liiga suur ja maailmale liiga väike", nagu Henry Kissinger kunagi nii teraselt on tähendanud, on ohtlik jääda üksi keset Euroopat ning püüda žongleerida oma üheksa naaberriigiga või neid tasakaalus hoida.

Selle tulemusena on kogu Euroopa Liit kahekümnenda sajandi lõpul astunud peadpööritavasse seiklusse, jättes kogu laiema Euroopa ootama selle tulemusi. Euroopa integratsiooniprotsessile äärmiselt tavatul kombel sisaldavad Maastrichti lepingu rahaliitu puudutavad sätted peale rangete kriteeriumide ka kohustuslikku ajakava. Need riigid, mis kriteeriumidele vastavad, peavad 1999. aastal *automaatselt* rahaliiduga ühinema, kui just liikmesriigid enne 1996. aasta lõppu mõne teise tärmini kasuks ei otsusta.

Võidujooks on käimas, kuid tõkked on kõrged ja rada salakaval. Kõigepealt ei ole teada, kas Prantsusmaa ja Saksamaa — kaks tähtsaimat osalist — ise 1997. aastaks nendele kriteeriumidele vastavad, nagu ajakava nõuab, selleks et rahaliidu riigid saaksid 1998. aastal hakata tegema lõplikke ettevalmistusi. Kui Prantsusmaa valitsus möödunud aastal juurutas avalike sotsiaalkulutuste kärpimise programmi, mis oli mõeldud Maastrichti lepingus ette nähtud eelarvepuudujäägi määrani jõudmiseks, oli vastuseks meeleavalduste ja streikide laine. See tähendas tegelikkuses väljakutset Prantsuse Viienda Vabariigi kirjapanemata ühiskondlikule lepingule. Niru majanduskasv ja kõrge töötute protsent raskendavad seda protsessi veelgi.

Kui tehnilised eesmärgid peakski saavutatama, ei ole ikkagi selgust, kas Prantsusmaa ja Saksamaa avalik arvamus rahaliidu omaks võtab — ükskõik mida kinnitab leping või mida ütlevad nende riikide poliitilised juhid. Rahva ulatuslik vastuseis Maastrichti lepingule mandri-Euroopas — taanlaste vastuhääletamine, ülinapp võit Prantsusmaa referendumil — näitas, et Euroopa eliit, poliitikud, ametnikud, tehnokraadid ja *énarques* ei saa enam loota sellele "mõistlikule konsensusele", mis on lasknud neil neljakümne aasta jooksul ehitada Euroopat ülaltpoolt. Ja parlamendivalimised on 1998. aastal tulemas nii Prantsusmaal kui Saksamaal.

Saksamaal on vastuseis rahaliidule ulatuslik ja sügav. Saksamaal on rahvuslik valuuta sõjajärgse identiteedi oluline sümbol, palju tugevam kui Prantsusmaal või Suurbritannias. See tähistab õitsengut, stabiilsust, turvalisust, demokraatiat, rahuaegse Saksamaa saavutusi ja rahvusvahelist austust ning pealegi tähistab mark oma neljakümnendat sünnipäeva juhuse tahtel just nimelt aastal 1998. Arvamusküsitlustes on rohkem kui pooled küsitletuist pidevalt margast loobumise vastu. Massiajakirjandus naerab "euroraha" tuleviku üle, nimetades seda "esperanto rahaks". Äri- ja pangandusringkondadel on lahkuminevaid arvamusi, kuid ka siin kohtame laialdast skepsist.

Saksamaa kaks kõige auväärsemat institutsiooni, Põhiseaduslik Kohus ja Bundesbank, on mõlemad väljendanud sügavat kõhklust. Põhiseaduslik Kohus on otsustanud, et Saksamaa võib rahaliiduga ühineda alles pärast hääletust liiduparlamendis, mis näitab Maastrichti lepingu loovat tõlgendamist. Põigates ajalukku, mär-

gib kohus oma otsuses, et ka Saksamaa esimese ühendamise puhul 1870. aastail käis poliitiline ühinemine rahalise eel. (Kohus jättis märkimata, et Saksamaa teisel ühinemisel oli asi vastupidi, nimelt oli Saksamaa ühisraha 1990. aasta juulis otsustav sisemine samm teel poliitilisele ühinemisele.)

Samal ajal on Bundesbank esitanud muljetavaldava rea variatsioone teemal "jah, aga...". Bundesbank'i president Hans Tietmeyer ütles hiljuti, et majanduslikus mõttes ei ole rahaliit "tingimata vajalik". Saksa ametnikud ja pankurid on arutanud ka *post-hoc*-sanktsioone riikide vastu, kes ei vasta Maastrichti kriteeriumidele *pärast* rahaliidu tulekut. Millele Valéry Giscard d'Estaing vastab: "[Maastrichti] leping, kogu leping, ja mitte midagi peale lepingu". Küllap tunnevad mõned teist ära vormeli, mida Prantsusmaal kunagi kasutati Versailles' lepingu kohta.

Kuni viimase ajani oli Saksamaal vähemalt üks grupp, kelle seas rahaliidu soovitavuse osas valitses üksmeel — need olid poliitikud, või vähemasti nende valdav enamus. Kuid nüüd näen ma siingi murenemist, kusjuures peale Baieri CSU (Kristlik-Sotsiaalne Liit) tõstavad häält ka juhtivad sotsiaaldemokraadid. Lühidalt, ka vägeval Helmut Kohlil tuleb ülesmäge rühkida, et rahaliitu oma rahvale "müüa". Juba räägitakse laialdaselt selle edasilükkamisest. Kuid kas ei tähendaks edasilükkamine hülgamist, eriti kui rahvusvaheline valuutaturg taas Prantsuse frangi verd haistab?

Kogu selles küsimuses on Saksamaa positsioon delikaatne ja samas paradoksaalne. Saksamaa konkreetne õigustus margast loobumiseks — Kohli võrratu uusadenauerlik argument — kõlab nii: ühendatud Saksamaa peaks iseenda huvides olema seotud suuremate Euroopa struktuuridega. Saksamaa sirutab randmed ette ja ütleb: tooge need kuldsed käerauad siia! Ja siiski — et Saksamaal on laialt levinud margast loobumisega seotud hirmud ning kuna Saksa mark on Euroopa juhtvaluuta, ja kuna paljud teised Euroopas loodavad rahaliidust just nimelt saksalikku paindumatust ja rahandusdistsipliini, on Saksamaa peaaegu sunnitud käituma rahaliidu kaadriohvitserina. Nagu Saksamaa märkab, tuleb tal selleks, et teised Euroopas teda ohjeldada saaksid, neid teisi omakorda ohjes hoida. Saksamaa sirutab käed kuldsetele käeraudadele vastu, kuid tingimusel, et ka teised sellest hel-

dest embusest osa saaksid. Euroopaliku Saksamaa kindlustamise pikaajaline üritus näeb lähemas perspektiivis välja nagu saksalik Euroopa.

NURJUMISE OHUD

Ja ometi, isegi kui vastatakse kõikidele kriteeriumidele ja sisemised poliitilised kahtlused on ületatud ning rahaliit Saksamaa, Prantsusmaa ja veel mõne riigi vahel loodud — loodud nii, et see koos püsiks — ei tähenda ka see, et rahaliit on edukas. Sest just nimelt tema edu võib tähendada tema nurjumist. Ma mõtlen edu kitsamas, tehnilises tähenduses ja nurjumist laialdasemate sihtide kontekstis.

Maad, kes kuuluvad küll ühisesse turgu, kuid mitte selle tuumiku rahaliitu, seisavad siis vastamisi nii surve kui ka kiusatusega teha teistsugust majanduspoliitikat kui see tuumik. Kuidas näiteks suhtuksid tuumikriigid sellesse, kui nende turu ujutavad üle devalvatsiooni abil odavaks muudetud Suurbritannia, Itaalia ja Hispaania kaubad? (See oleks meist kahtlemata lühinägelik, aga seda enamik valitsusi ju ongi.) Võib-olla on ühist turgu ilma ühise valuutata raske säilitada, kuid selgepiirilise, formaalse jaotuse korral rahanduslikuks tuumikuks ja perifeeriaks võib see veelgi raskemaks osutuda.

Ja kuidas hakkab see toimima Euroopa Liidu nõukogudes? Kas tuumikriikide esindajad hakkavad korraldama eraldi kohtumisi kõigis fundamentaalsetes rahanduse ja makromajanduse küsimustes, milles neil nüüdsest tuleb ühisarvamusele jõuda? Või saab tuumikust alaline grupeering, kes tuleb igale nõukogu istungile eelnevalt kokkulepitud seisukohaga? Praeguse Euroopa Liidu üks suuremaid jõuallikaid on tema paindlikkus: eri küsimuste puhul on liitlasteks eri riigid. Ühe grupeeringu betooni valamisega seataks ohtu kogu senine struktuur.

See kontinentaalne projekt teeb suurima panuse kahtlemata lootusele, et Prantsuse-Saksa tuum osutub tõepoolest magnetiliseks ning teised seavad varem või hiljem sammud sinna, kuhu neid juhivad Bonn ja Pariis; ning inimesed Bonnis ja Pariisis (nagu ka paljud vanemad "euromeelsed" Londonis) loodavad selle

õnnestumisele just sellepärast, et umbes nii käisid asjad tervelt kolmkümmend viis aastat, 1955–1990. Aga protsess, mis on peaaegu füüsikalise katse korrapärasusega toimunud külma sõja aegse Lääne-Euroopa konditsioneeritud õhuga laboratooriumis, ei lähe mitte mingil juhul paratamatult sama rada tänapäeva suuremas ja segasemas, Berliini müüri järgses Euroopas.

Igaüks, kes on lapsena magnetitega mänginud, teab, et need võivad mõjuda kahtepidi: üks pool tõmbab ligi, teine tõukab eemale. Ja praegu on olemas tõsine oht, et tulevane magnetsüdamik tekitab magnetilise tõukejõu. Parim võib saada hea vaenlaseks. Ratsionalistlik, funktsionalistlik ja perfektsionistlik püüd "luua Euroopa" või "täiustada" Euroopat rahaliidu ümber tõtakalt ehitatud tugeva tuumikuga võib väga kergesti saavutada soovitud mõjule risti vastupidise tulemuse. Kord, mille eesmärk on lõpuks üle saada Euroopa vanadest halbadest tavadest, konkureerivatest rahvusriikidest ja liitudest, toob kaasa riski tagasi pöörduda just nendesamade halbade minevikutavade juurde. Vajutage *fast-forward* nuppu ja te ei liigu mitte edasi, vaid tagasi.

LÄÄNE-EUROOPA RETOORIKA *VERSUS* IDA-EUROOPA REAALSUS

See ei ole veel kõik. Isegi kui see projekt peaks kogu Euroopa Liidu sees nii majanduslikult kui poliitiliselt korda minema, isegi kui Suurbritannia ja teised taas kord järgivad Prantsusmaa ja Saksamaa eeskuju, ei paku see iseenesest midagi kogu ülejäänud Euroopale, kes meie uksele koputab. Tõtt-öelda ähvardab möödunud nädalal Torinos alanud valitsustevaheline konverents ühes teises mõttes kujuneda Maastrichti jätkuks. Sest nii nagu Maastrichti konverentsil, on Euroopa Liidu liidrid ka siin sedavõrd täielikult hõivatud ELi sisemistest reformidest, et neil lihtsalt ei jätku aega, energiat ega tähelepanu laienemise ajaloolise ülesande jaoks ega suhetele Euroopa teiste osade või siis Euroopa "lähivälismaaga", olgu selleks siis Põhja-Aafrika, Türgi või endise Nõukogude Liidu idapoolsemad osad.

Teoreetiliselt peaksid kõik need sisemised reformid sillutama teed laienemisele. Euroopa Liidu "süvendamine" ja "avardami-

ne", nagu näiteks Saksamaa ja Euroopa ühendamine, on väidetavasti "sama mündi kaks külge". Aga neile, kes sisselaskmist ootavad, see nii ei paista. Rahaliidul on olemas selged kriteeriumid ja ajakava; ida poole laienemiseks ei ole veel kumbagi. Prahast, Budapestist või Varssavist, Vilniusest ja Bukarestist rääkimata, ei paista sugugi nii, nagu keskenduks Euroopa Liit neile sisemistele muudatustele, mis oleksid möödapääsmatud selleks, et laienenud liit saaks korralikult toimida. Ka need muudatused oleksid suured ning tooksid kaasa rohkem jagatud suveräänsust kui praegu; ent need oleksid teised muudatused.

Magnetilise "tugeva tuumiku" või Prantsuse-Saksa "avangardi" metafoorid — või siis viimane ja kõige eufemistlikum nimetus, "tugevdatud solidaarsus" — on küll kaasakiskuvad, kuid ka ebatäpsed. Väljastpoolt vaadates võib pigem paista, et Prantsusmaa ja Saksamaa ehitavad usinalt järjekordset kantsi — nii-öelda sisemist kindlustorni — juba olemasoleva Euroopa Liidu kindluse sees. Isegi kui välimine värav peaks poolakatele ja tšehhidele avatama, näevad nad sisemise kindlustorni väravaid lossi isandate taga sulgumas. Nii oleksid nad sees, aga samas ikkagi väljas.

Samal ajal jätaksid kaugemal olijad viimsegi lootuse isegi välismüüride vahele pääseda. Ka kõige lähemates ja soositumates Kesk- ja Ida-Euroopa maades Poolas, Ungaris ja Tšehhi Vabariigis on "Euroopaga" seotud illusioonide purunemine praegusel ajal laialdane. Osalt tuleneb see ebarealistlikest ootustest: sellest idealiseeritud "Euroopa" ettekujutusest, mis aitas kaasa kommunismi lõpule. Samas on seda osalt õigustanud ka ELi käitumine pärast 1989. aastat.

Teistes maades on tagasi pöördutud natsionalismi, olgu siis tegu selle postkommunistliku või post-antikommunistliku variandiga. Ja muidugi on endises Jugoslaavias alanud sõda. Juba see üksi on kõige kaalukam proovikivi viigide tõlgendusele Euroopa uusimast ajaloost. Sõjajärgse Euroopa integratsiooni vägevaim argument on, et see on toonud rahu nii paljude sõdade tunnistajaks olnud kontinendile. (Meenutage Toynbee indeksit: "Euroopa kui lahinguväli".) Nagu ma olen juba märkinud, võiks ju väita, et raudsest eesriidest ida poole jäänud kontinendiosa puhul ei pea see üldse paika. Samuti võiks küsida, kas see oli Lääne-Euroopa integratsiooniprotsess või hoopis kahe suurvõimu tuumarelvade

vastasseis, mis tagas selle rahu, niivõrd kui teda oli? Võib-olla ei olnud see Euroopa Ühendus, vaid NATO — või kui küsimus veelgi teravamalt asetada, siis mitte Euroopa ühtsus, vaid Euroopa jagatus —, mis kuuma sõja vallapääsemise ära hoidis?

Seda kriitikat näib vähemasti kaudselt kinnitavat aktiivse sõjategevuse puhkemine Balkanil peatselt pärast külma sõja lõppu. Ning ka tõsiasi, et "Euroopa" — Euroopa Liidu ning selle liikmesriikide tähenduses — poliitika on selle peatamiseks suutnud nii vähe ära teha, ning eriti see, et Lääne-Euroopa suuremad riigid seda konflikti tema varases staadiumis pigem teravdasid kui ohjeldada püüdsid, rakendades erinevaid riiklikke poliitilisi suundi üheainsa "Euroopa" suuna asemel. Balkani konfliktiga seotud rahvusvaheline poliitika meenutab kahtlemata pigem Bismarcki Berliini kongressi (kui me asendame Austria-Ungari Ameerika Ühendriikidega) kui seda Berliini kongressi, mille 1991. aastal kutsus kokku Hans-Dietrich Genscher, et käivitada uus multilateraalne Julgeoleku- ja Koostöökonverentsi struktuuridel põhinev pan-Euroopa rahukorraldus.

Bosnias on lahknevus Lääne-Euroopa retoorika ja Ida-Euroopa reaalsuse vahel olnud tõeliselt groteskne. "Sõda Euroopas on muutunud mõeldamatuks," ütlesid poliitikud Brüsselis, Pariisis ja Bonnis. Põmm! langesid mürsud Sarajevole.

REALISTLIK EUROOPLUS

Lubage mul nüüd tagasi pöörduda oma pealkirja juurde, muidu arvate viimaks, et olen selle unustanud. Ühes varasemas variandis panin ma sõna "Euroopa" teise mainimise pealkirjas jutumärkidesse: "Kas Euroopast saab "Euroopa"?" Teiste sõnadega, kas pärast külma sõja lõppu liigub kogu kontinent tasapisi teatava Euroopa Liidus ettearvestatud integreeritud kogukonna või koguni ühtsuse poole, nagu viigide tõlgendus pakub? Kuid olles hetke mõelnud, otsustasin säilitada mitmemõttelisuse. Sest tegelikult võiks jutumärkidesse sama hästi panna ju ka esimese Euroopa. Niisiis: "Kas "Euroopast" saab Euroopa?" Teiste sõnadega, kas Euroopa Liidu "Euroopa" liigub, pärast "Jalta" korra lõppu, tagasi mudeli juurde, mis on tuttav Euroopa ajaloost enne 1945. aastat ning mida iseloomustavad pidev konkurents rahvuste ja riikide

vahel, korralagedus ja sõda? "Euroopa kui lahinguväli." Tooride tõlgendus Euroopa uusimast ajaloost, kui soovite. Või kaasaegsemalt, "realistlik" tõlgendus, mida Ameerikas kohe pärast külma sõja lõppu propageeris John Mearsheimer. Edasi minevikku.

Mina ei pea niisugust tagasipöördumist paratamatuseks. Ma usun, et parim võimalus seda ära hoida ei seisne siiski mitte väikese riikidegrupi meeleheitlikus sööstus millegi "ühtsuseks" nimetatu poole rahaliidu peadpööritavas õnnemängus ega mitte ka tagasilanguses rahvusriikide Euroopasse, de Gaulle'i *Europe des patries* koos millegi vabakaubandustsooni meenutavaga. Teleoloogilise euroidealismi ja šovinistliku euroskeptitsismi vahel on olemas realistliku eurooplus kesktee. See algab sellest, kui võtta vastuvaidlematult omaks kantsler Kohli hiljuti Leuveni ülikooli loengul esitatud väide, et Euroopa Liidu tulevikust sõltub, kas kahekümne esimene sajand toob sõja või rahu. Siiski keeldub see kesktee tunnustamast eelnenu loogilise järeldusena väidet, et me peame valima sõja ja Euroopa Rahaliidu vahel (avaldust, mis Saksamaa poolt kõlab suisa ähvardusena). Siin on tegu Rosa Luxemburgi väärilise valedihhotoomiaga, mis sobib paariliseks tema "sotsialismile või barbarlusele". Vaieldamatult on Euroopa Liidu Euroopat tänini ehitatud põhiliselt funktsionalistlike meetoditega: majanduslikult poliitilisele. Kuid Euroopa olud on 1989. aastast peale põhjalikult muutunud ja see, mis toimis toona, ei pruugi nüüd enam toimida.

Ma jätkan samasuguse konstruktiivse skeptitsismi vaimus. Meie Euroopas vajame mingit sihti, mingit ideed sellest, kuhu me läheme või püüame minna. Kuid on tõsine küsimus, kas seda sihti tuleks määratleda "Euroopa ühtsuse" kaudu. 1970. ja 1980. aastate Saksa liberaalid väitsid tihti, et nendele ei ole Saksamaa ühtsus mingi omaette eesmärk. See oli abinõu kõrgemate eesmärkide saavutamiseks — rahu, vabaduse, ja demokraatia tagamiseks ning eluvõimaluse andmiseks nendele sakslastele, kellelt raudne eesriie need oli võtnud. Ma arvan, et neil oli õigus. Kui palju õigustatumalt võiks sedasama öelda Euroopa kohta, mis ei ole mitte üht keelt kõnelev riik, vaid kohutavalt mitmekesine ja määratlusi trotsiv kontinent?

Ma ütlen seda jaatavas vormis. Euroopa ühtsus ei ole minu meelest esmane omaette eesmärk. See on abinõu rahu, vabaduse,

demokraatia ja õitsengu tagamiseks ning eluvõimaluse andmiseks nii paljudele eurooplastele kui võimalik.

Euroopa puhul on rahu kahtlemata nimekirja alguses. Ma usun kindlalt, et Euroopa Liidu üks suurim saavutus tänapäeval ei ole ühisturg — ega isegi mitte ühised institutsioonid või ühised seadused iseenesest —, vaid need pideva, institutsionaliseeritud koostöö ja kompromissi harjumused, mis tagavad, et olemasolevaid ja tulevasi huvide konflikte liikmesriikide ja -rahvuste vahel ei hakata kunagi lahendama jõu abil. Kõik need lõputud, tunde ja päevi kestvad viieteistkümne Euroopa riigi ministrite läbirääkimised Brüsselis, kes lõpuks tunnevad üksteist paremini kui oma perekonda: see on selle "Euroopa" olemus. See on muidugi majanduslik ühendus, kuid see on Karl Deutschi klassikalise määratluse järgi ka julgeolekuühendus — grupp riike, kes peab mõeldamatuks lahendada oma erimeelsusi relvaga.

Ja ometi on kusagil mujal Euroopas jälle sõda või kummitab sõjaoht. Kahtlemata on meie kõige pakilisem ülesanne laiendada seda rahumeelset, mittehegemoonset korda, mille me Lääne-Euroopas külma sõja ebatavaliselt soodsates tingimustes oleme suutnud üles ehitada, ka nendele Euroopa osadele, kus see võiks olla otsustav tegur sõja ja rahu või ka demokraatia ja diktatuuri vahelises heitluses. Kahtlemata ei ole see üksnes Euroopa Liidu ülesanne; Ameerika osalus ja NATO vihmavarju laienemine on siin eluliselt tähtsad. Kuid ikkagi on see ennekõike Euroopa ülesanne. Konkreetsemalt tähendab see nende Euroopa Liidu struktuurialaste reformide läbiviimist, mis valmistavad otseselt ette laienemist itta (ja ma kordan: need peavad paratamatult sisaldama ka suuremat suveräänsuse jagamist). See tähendab ka usutavama ühise välis- ja julgeolekupoliitika väljatöötamist — ennekõike Venemaa suhtes, aga ka Balkanimaade, Türgi või Põhja-Aafrika suhtes. Isegi kui me ei suuda takistada "veel üht Bosniat" — näiteks Alžeerias — siis võime vähemasti hoiduda seda meie enda nõrkuse või erimeelsustega veelgi teravdamast.

See kõik kokku on raske ülesanne, kuid mitte võimatu. Meie võimalused on kahanemas, kuid need on siiski veel meie võimalused. Euroopa Komisjoni abiga 1992. aastal välja antud kahekümnenda sajandi Euroopa ajalugu võinuks saada pealkirjaks "Sarajevost Maastrichtini". Praegu võiks sõltumatule ajaloouurimusele

anda pealkirja "Sarajevost Sarajevoni". Õnneks on kahekümnendat sajandit jäänud veel kolm aastat ja üheksa kuud.

TIMOTHY GARTON ASH (sünd. 1955) on briti ajaloolane ja publitsist, õppis Oxfordis ja Berliini Vabas Ülikoolis, alates 1990 Oxfordi St. Antony kolledži kaasaegse Euroopa ajaloo teadur (*Senior Research Fellow*). Teoseid: *The Polish Revolution: Solidarity, 1980–82* (1983); *The Uses of Adversity: Essays on the Fate of Central Europe* (1989); *We the People: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague* (1990); *In Europe's Name: Germany and the Divided Continent* (1993); *The File* (1998) ja *History of the Present: Essays and Dispatches from Europe in the 1990s* (1999, eesti keeles 2002).

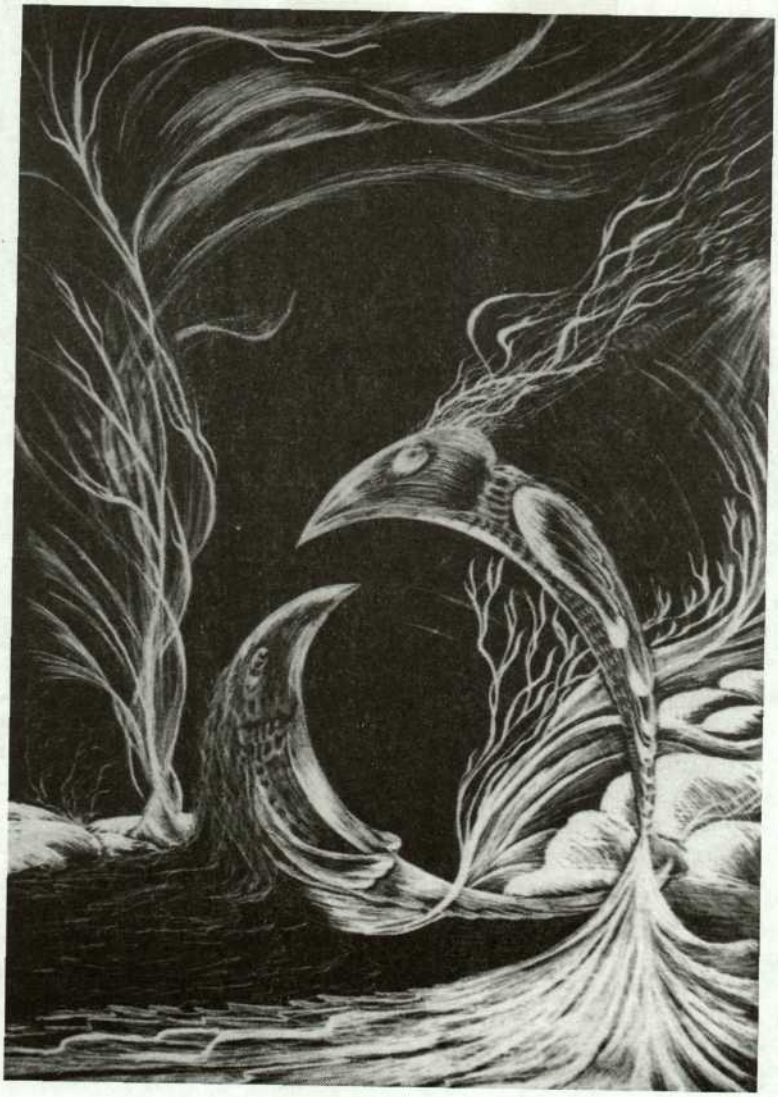

ANNELA RAUD-SELGE
Unustatud

LÄÄS JA SÜNTETISMI VÄLJAKUTSED

Jüri Talvet

Meie ajaloolise *momentum*'i sotsiopoliitilised peamärgid on kõigile hästi teada: araabia-islami päritolu terroristlik suitsiidrünnak Lääne ülima majanduslik-sõjalise võimu avatari vastu ning seejärgne Oktsidendi kättemaks — ristisõja algus, mis toob meelde kaheksa varasemat ristisõda hiliskeskajast, ja selle, kuidas tule ja mõõga väel pöörati ristiusku Euroopa viimased "paganarahvad" — eestlased ja leedulased. Oleme tunnistajateks šokktragöödiale kesk Lääne heaolu, nagu ka idamaise viletsuse püsitragöödiale. Ühtäkki muutub kohatuks rääkida tserebraaltekstist, kultuurilisest või intellektuaalsest konstruktist, diskursusest või narratiivist kui igasuguse ajaloolise ja tõese seiga hindamise lahutamatust eeltingimusest — kui mitte mõista seda metafoorina, ettetuntuna ja -kantuna iidsetes müütides, nagu Koraan või Vana Testament, ehk ka uutes müütides, nagu García Márquezi *Sada aastat üksildust*, või hoopiski väsimatu Hollywoodi produtseeritavates, julmustest ja vägivallast tulvil kosmosesõdade märu-lifantaasiates. Olemasolev on lihtsalt füüsiline tegu, milles ei paku troosti mingi, olgu ehe või manipuleeritud kirjeldus *a posteriori*. See tundub üksnes kinnitavat Samuel Huntingtoni süngeid ettekuulutusi "tsivilisatsioonide sõja" fataalsusest, kus vastamisi on Lääs ja Ida, kristlus ja islam, ning nende kahe vaenupoole vahel kulgevast apartheidijoonest, mille lähikonda kuulume ka meie, idabalti rahvad.

Essee aluseks on hispaaniakeelne plenaarettekanne "De la Europa dividida a la cultura común" ("Eraldatud Euroopast ühisele kultuurile") fondi "Valencia Tercer Milenio" ja UNESCO korraldatud rahvusvahelisel kongressil 12. detsembril 2001 Valencias.

Kriisiseisundis sotsiopoliitilisele taustale projitseerub meie ajaloohetke vaimne panoraam, mida samuti kummitab kriis. Mõningaid tahke sellest kriisist peegeldab ligikaudu viit tuhandet maailma intellektuaali ühendava Rahvusvahelise Võrdleva Kirjandusteaduse Assotsiatsiooni (ICLA — *International Comparative Literature Association*) praeguse presidendi Koji Kawamoto hiljutine kirjutis. Oma "Presidendikirjas" (vt *ICLA Bulletin*, XX, 1, 2001) osutab jaapanlasest professor tabavalt, et sellal kui umbes 10–15 aastat tagasi seisnes võrdleva kirjandusteaduse kriis ülemäärases kalduvuses üldisusele, mis eeskätt läänekesksuse ülemmõjul kippus tühistama erilist ja individuaalset, siis praeguse kriisi lätteid tuleks otsida just vastasvoolust, kummituslikust partikularismist, "atomiseeritud perspektiivide" ja "ohtrate egotsentrismide" silmapiirilt, mis üha enam jätab varju mis tahes dialoogi või üldistuse ürituse, tõugates meid, nagu Kawamoto ilmekalt ütleb, *bellum omnium contra omnes* lohutusse ollu.

Kawamoto väiteid tingimusteta toetades tahaksin alljärgnevalt laiendada arutlust nn kultuuriuuringute (*cultural studies*) mingis mõttes paradoksaalse iseloomu üle. Õpetatud jaapanlane osutab nimelt muu hulgas sellele, et niisugusele partikularistlikule tendentsile võrdlevas kirjandusteaduses vastanduvad kultuuriuuringud, mis on positiivseid arenguid ajendanud võrdleva kirjandusteaduse ühes peasektoris, interdistsiplinaarsete uurimuste alal. Nii on kultuuriuuringute aktiveerumisest alates ülitihedasse omavahelisse põimingusse sattunud kirjanduslik, filosoofiline, antropoloogiline, sotsioloogiline ja mõni muugi diskursus. Rööbiti sellega on olulisi kokkupuutepunkte, aga ka lahknevusi avastatud kirjanduse ja teiste kunstide (kino, kujutava kunsti, teatri) keele vahel. Veelgi enam, on tehtud innukaid katseid sisendada kirjanduskriitilisse diskursusesse loodus- ja täppisteaduste keele elemente.

Sellegipoolest ei saa ilmselt eitada ka tõika, et "kulturalistlik invasioon" võrdleva kirjandusteaduse väljale langeb ajaliselt kokku just eelviidatud partikularistliku tendentsi algusega. Paradoks jääb seletuseta. Niisamuti näib mulle, et mõnetigi jääb õhku rippuma Kawamoto kirjutise iseendast muidugi õiglane lõppsoovitus, et kirjandusuuringud omakorda aktiveeruksid ning, nagu ta ütleb, kasutades ära neile omast "tekstianalüüsi arenenud meto-

doloogiat", muutuksid kultuuriuuringutes omamoodi juhtmudeliks (*master pattern*).

On see aga nii lihtne, miski, mis sõltub pelgalt meie tahtest? Kas neile eesmärkidele pürgimiseks leidub ülepea reaalseid eeldusi või on nad määratud jäämagi veel üheks kenaks *wishful thinking*'uks, nagu ütleksid inglased?

Ometi võivad just need küsimused osutuda võtmeliseks mitte ainult komparatistlike uuringute või humanitaarteaduste, vaid koguni tänapäeva ühiskondade enda hingeseisundi suhtes. Näib olevat väljaspool kahtlust, et iidsetest aegadest peale on kirjandus — olgu suulises või kirjalikus vormis — hõivanud keskse koha kõigi kunstide seas nii Läänes kui ka Idas. Kui osutub tõeks, et kirjanduslik aspekt ise taandub ja kahaneb võrdlevas kirjandusteaduses, mis ikka enam on allumas muude sektorite, eeskätt sotsioloogia ülemvõimule, siis küllap tuleks seda tõlgendada kui sümptomit kirjanduse rolli üldisestki langusest teiste kunstide seas. See aga omakorda oleks selge märk väärtuste põhjalikust muutumisest tänapäeva ühiskondade mentaalsuses. Kirjanduse ja selle juurde kuuluva kriitilisfilosoofilise aparaadi seisund toimiks niisiis maailma teadvuse ja vaimsuse mikromudelina, kraadiklaasina.

Arvan, et Lääne kirjandusdiskursuse peapuudus läbi kogu möödunud sajandi on olnud mitmesuguste moodide ja trendide äärmuste vahel pendeldamine, tõugatuna takka tema suurtest keskustest ja metropolidest, mida omakorda on ülal pidanud ärilismajanduslik ja ideoloogiline, kui mitte sõjaline võim. Kõiki möödunud ja kaasaegseid moode iseloomustab keskusliku mõtlemise võimukas kohalolu. See pole peaaegu mingit ruumi jätnud dialoogile "perifeeria" või "piiriga", surudes seega juba eos maha eheda võimaluse tunda "teist". Hoolimata oma paljuväidetud demokraatlikust päritolust on see diskursus tegelikult suurendanud eraldumisi, soosinud monolooge. Mitmesuguseid keerulisi teid pidi, vahel toorelt ja avalikult, kuid enamasti nähtamatult, osavasti varjatuna, on keskuslik mõtteviis üsna tõhusalt suutnud tasalülitada ja välja juurida tõeliselt individuaalse ühiskondadest ja kultuuridest. See on arusaadavalt viinud nende sisemise vaesumiseni, mida vaid hädavaevu lunastab massikultuuri võrgutav mask. Hoolimata postmodernse dekonstruktsionistliku diskursuse näilisest triumfist "suurte narratiivide" varemeil, tundub ilmne,

et seesama diskursus on ise muutunud veel üheks "suureks narratiiviks", mis tänaseks on end samuti ammendanud.

Ma ei usu, et moodsate diskursuste separatistlike tendentside juures oleks palju tegemist liialdatud painega kord üldise, kord erilise järele aines ehk siis tõeluses, see tähendab, diskursuse objektis. Mis tahes tõeluses ja siis ka igasuguses individuaalses tõeluses eksisteerivad möödapääsmatult koos üldine ja üksik, liik ja isend, globaalne ja lokaalne, "keskus", "perifeeria" ja "piir". Nende läbikõnest ja -põimest, vähemalt nii nagu mina seda oma kogemuse põhjal tunnen, on ilmunud muu hulgas see, mida me tavatseme määratleda kui maailmakirjandust või kui maailma kultuuripärandit.

Ühekülgsus seevastu tärkab minu arvates enamasti just siis, kui loomuldasa üldisusele kalduv idee (universaalne) eraldub individuaalsest ainest selleks, et seda vallata, allutada ning lõppkokkuvõttes omastada ja ära kasutada. Kui tänane Lääs kannatab kriisi ja sisevaevuse all, siis tundub, et selle algeid tuleks otsida keskustes sepistatud lääneliku ideaariumi võõrdumises omaenda tõelusest, mis tahes-tahtmata sisaldab ja haarab perifeeriaid ja piire ega saa olemas olla ainuüksi iserahuldusele, *self-sufficiency*'le rajanedes. Või nagu ütleks saksa filosoof Norbert Elias, oleme fataalselt määratud elama "läbisõltuvuste" (*inter-dependency*) võrgus, kus universaalne ja individuaalne teineteist vajavad ega ole võimelised kauaks ellu jääma, kui üks neist maha surutakse või tühistatakse. Konkreetsemalt: kui Euroopa ihaldab endale tulevikku, peab ta asuma kindlasse läbikõnesse oma piiri- ja äärealadega, nii nagu ka hakkama mõistma oma piiri Euroopast välja jääva maailmaga mitte kui Samuel Huntingtoni ja ta läänekeskuslike mõttekaaslaste kujutletud rindejoont, vaid kui ruumi dialoogiks — nii nagu seda käsitanuks Tartu semiofilosoof Juri Lotman. Peaks olema ilmselge, et dialoogi simulaaker, s.t keskuse projitseerimine perifeeriale, ja uskumus, nagu võiks kõne antud projektiga ehk iseenda varjuga kujutadagi endast läbikõnet, saab vaevalt rahuldada tuleviku-Euroopa genuiinseid vajadusi.

Piisab, kui lugeda mõnda renessansiaegse prantsuse mõtleja Michel de Montaigne'i (tänaseks enamasti unustatud) esseedest Ameerika vallutamise kohta, nagu näiteks "Tõldadest" ja "Kannibalidest", et mõista lääneliku ideaariumi sügavat ekslikkust ja

silmakirjalikkust juba maailma ja looduse vallutuse esimestest hetkedest peale. See ideaarium, mis rajanes kindlalt Platoni ja Aristotelese idealistlik-formalistlikel ettekujutustel idee või vormi üleolekust mateeria suhtes, sai üksnes suunata võõrdumisele "teisest" või siis paremal juhul kõnelusele "teisega" kui iseenda äbariku koopiaga, ning kujutlusele sellest kõnelusest kui dialoogist maailmaga. Kolmanda aastatuhande hakul tehakse palju juttu Ameerika hävitamise ohust, unustatakse aga täiesti Ameerika tegelik hävitamine, globaalkuritegu, mille Lääs ise pani toime juba uusaja koidikul. Tuletada meelde säärast "vana lugu" ei kuuluks nagu hea tooni juurde — vaatamata moodsale arheoloogiatehnikale, mis lubab tuvastada paleoliitikumi, mesoliitikumi või kes teab mis eelajaloolise ajastu üksikasju. Kaugel sellest, ma pole juhtunud kuulma, et George Bush või Tony Blair — moslemiterrorismi vastase ristisõja eestkostjad — hoolimata oma pühalikest tõotustest terrorismi juured välja kitkuda, oleksid kas või ainsa sõnaga maininud seda, kust ajalooliselt neid juuri otsima peaks. Kas ei tuleks neid hoopiski ära tunda Lääne "keskuse" enda ajus?

20. sajandil valitsenud Lääne diskursused on truult kulgenud rada, mis algas renessansis ja jätkus seejärel kartesiaanluses, hegeliaanluses, prantsuse positivismis, marksismis ja rohketes muudes ismides, mis peaaaegu eranditult on lähtunud Lääne ideoloogilis-poliitilis-majanduslikest keskustest. Need on oskuslikult, ent vahel ka oma naiivsuses üllatavalt — vastates kui mitte "aja käskudele", siis igal juhul keskusliku võimu mandaatidele — neutraliseerinud tolle diskursuse, mis tärkas Saksamaal ajal, kui see killustatud ja keerulisesse piirivõrgustikku mähitud piirkond oli kaugel püüdlemast saada Euroopa keskuseks. Mõistagi mõtlen ma romantilist diskursust, mille alged ei olnud niivõrd teadusliku ilmega filosoofias, vaid pigem kirjandusloomes eneses. Sellesse andsid oma otsustava osa Johann Gottfried Herder, kelle lapsepõlv ja noorus möödusid idabalti "hämaral" piirialal, algul Königsbergis ja seejärel Riias; Johann Wolfgang Goethe, kes oma elu jooksul kunagi ei väisanud Londonit ega Pariisi, vaid mõtles välja oma kuulsa "maailmakirjanduse" provintslikus ja perifeerses Weimaris; Friedrich Schiller, Friedrich Hölderlin, Friedrich Schlegel, Novalis ja veel mõned suurvaimud. Oma dissidentliku ideaariumiga tegid just nemad eheda "hüppe" "teise" mõistmise

poole. Nad sisendasid austust "võõra" ja teistsuguse suhtes, rõhutasid kultuuri aegruumilise mitmekesisuse ideed ning lükkasid otsustavalt tagasi läänekeskuslikkust universaliseeriva ja globaliseeriva ideestiku. Just nende ideaarium, mis toetus varasemate suurte Euroopa valgustajate kujutelmadele, innustas 19. sajandi teisel poolel Ida- ja Lääne-Euroopa vahelise pika piiririba ja kogu Euroopa ulatusliku perifeeria rahvuslikku "ärkamist", enesetundmist ja eneseäratundmist. Erineva õnnega ja meeleheitlike võitluste järel, soosituna Euroopa poliitilisest vapustusest Esimeses maailmasõjas, saavutasid mitmed neist piiri- ja perifeeriarahvastest 20. sajandi alguses iseseisvuse. Nende seas olid soomlased, bulgaarlased, iirlased, eestlased, leedulased, lätlased, tšehhid-slovakid ja hiljem islandlased. Selle väikerahvaste — ja mõnelgi juhul sugugi mitte nii väikeste rahvaste — emantsipeerumislaine kaja ulatus ka Ibeeria poolsaart hõlmava piirialani. Keskuslik võim oli kõikjal sunnitud järele andma, plahvatuslikhämmastavalt kasvas perifeersete rahvaste eneseteadvus. Mitmelgi juhul (nagu näiteks Kataloonias ja Galicias) viis see rahvusliku kultuuri tõelise renessansini.

Mitte ainult Euroopa strateegiliste piirkondade perifeeriad ei omandanud uut eneseteadvust, vaid Euroopa ulatuslikud piiri- või äärealad tervikuna, nagu Hispaania ja Skandinaavia maad, said seniolematut indu algupäraste diskursuste loomiseks filosoofias ja kunstides. Piisab, kui mainida jõulist Hispaania "'98. a põlvkonda", mis igasuguse kahtluseta ei kujunenud ainuüksi "sisesuhete" teisenemise pärast, vaid kogu Vana Kontinenti raputanud suure muutustejada tulemina. Sellegi lätteid tuleb otsida romantilisest ideaariumist.

Mainitud perifeersete või piirirahvaste vabanemisajaloo järg on hästi teada. Pärast põgusat poliitilise sõltumatuse ajajärku, mida varjutasid keskuslike ülijõudude ähvardused nii läänest kui idast, langesid enam-vähem kõik nimetatud rahvastest kas imperialistlike jõudude ülemvõimu alla või said neist ülijõudude vaheliste räpaste tehingute otsesed ohvrid, nagu juhtus kolme Balti riigiga, mis Euroopa kaardilt ja mälust kadusid.

Arvan, et Michel de Montaigne'il oli õigus, kui ta oma essees "Laste kasvatamisest" oletas, et igasuguse filosoofia lõppsiht on voorus, s.t meid paremaks muuta ja elama õpetada. Montaigne'i

arvamusele lisab minu silmis kaalu just see, et kogu tema enda filosoofia vastandus kõige otsesemalt igasugusele dogmaatilisele mõttele; seda iseloomustas tema kaasaja kohta erakordne avatus. Rohkem kui ükski teine renessansi humanist mõistis Montaigne vajadust läheneda "teisele", tolle maailma austada ja mõista üritada, oma "minast" end (vähemalt osaliselt) vabastades, kohaldudes inimteadvuse looduslike ja ajalooliste laadide lõpmatu mitmekesisusega, mis ei laiene ainult indiviididele, vaid ka tervetele rahvastele. Montaigne kirjutas oma esseed ajajärgul, kui Euroopa renessanss, jätnud seljataha poisiliku maailmavallutusvaimustuse, oli jõudnud oma kriitilise silmapilguni, eneseteadvuse omandamise hetkeni. Samasugust filosoofilist küpsust adume Montaigne'ist vaid veidi nooremate Cervantese ja Shakespeare'i loomingust, nii nagu ka Calderóni draamadest enam-vähem pool sajandit hiljem.

Lähtudes Montaigne'i kriteeriumist ja kaotamata silmist Euroopat ja Lääni nende tervikus, tundub, et kõigi 20. sajandi filosoofiliste voolude seas on üksnes eksistentsialism selgeimal viisil suutnud Õhtumaale sisendada tundlikkust, mida Montaigne'i antud tähenduses võiks määratleda voorusena. Sellepärast et eksistentsialistliku diskursuse idu ise on võõrandamatult seotud individuaalse olemasoluga. Camus' ja Sartre'i mõtet saab hõlpsasti kohaldada kollektiivsele ehk siis rahvuste eksistentsile. Pealegi lähtub eksistentsialism olemuslikust veendumusest — sarnanedes selles Montaigne'i ideestikuga —, et igasugune filosoofia ilmub eeskätt elupraktikast, olemasolu aktist, mitte aga niivõrd ega pelgalt tserebraalsest arutlusest. Kui eksistentsialistlik vaatepunkt Teisest maailmasõjast alates levis tõelise põrandaaluse protestivooluna kommunistliku impeeriumi perifeerias, siis mitte sellepärast, et need türanlikule jõule allutatud, anastatud rahvad oleksid ilmtingimata lugenud Sartre'i teost *Olemine ja olematus*, vaid sel põhjusel, et nende piiroluline eksistents ise võõrvõimupoolse pideva ähvarduse all, tagakiusamiste ja karistamise hirmus ajendas neid seesuguseks elupraktikaks ja arutluseks. Eesti avangardistlik luuletaja Paul-Eerik Rummo kirjutas ühes oma 1968. ja 1972. aasta vahel loodud luuletuses värsiread: "Maal kus bronetransportööridega toetatud marx pole ühtki pärisküsimust lahendanud ära / maal kus isetekkinud eksistentsialism on aastakümneid aidanud paljudel oma eksistentsi säilitada ja elada ära."

Endastmõistetavalt ei saanud Rummo seda luuletust avaldada enne kui alles Gorbatšovi *perestroika* neljandal aastal.

Seesama sisemine seos teoreetilise eksistentsialismi ja konkreetse-individuaalse ehk postmodernses sõnastuses, kehalise eksistentsi vahel seletab kirjanduse ja filosoofia ebatavaliselt jõulist läbipõimumist sõjajärgsel ajastul, ligilähedaselt 1970. aastateni. Sartre ja Camus olid ise kirjanikud, silmapaistva ja andeka loome autorid romaani ja draama valdkonnas. Täiesti võimalik, et just nende kirjandusloome on märksa enam kui teoreetilised tööd aidanud kaasa eksistentsialistlike ideede levikule Euroopas — läbipõimituses kohaliku tundlikkusega, mis lähtus olemasolu praktikast. Nii luges 1960. aastate Eestis kogu intelligents ahnelt Camus' *Võõrast* ja *Katku*, nagu ka Franz Kafka *Protsessi* ja lühemat proosat, mille tõlked meil imekombel ilmusid. Muidugi mõista ei olnud eksistentsiaalsest diskursusest otsetulenev intertekstuaalsus ainus tegur, mis andis osa vaikiv-põrandaalusesse vastuseisu nõukogudevene türanniale ja autokraatiale. Tegureid oli rohkesti muidki, peamine nende seas aga oli kahtlemata etnia enda ajalooline piirolu.

Kui juba jutt läks kirjandusele ja filosoofiale, siis nende omavaheline lähedus pole muidugi mingi uudis. Ometi näib nende sisemine seos teatud ajaloolistes olukordades erilise väljenduslikkusega aktualiseeruvat, samas kui teistsuguses olus, mida üldjuhul iseloomustab materiaalne heaolu ja laiapõhjaline keskklass, see side "unustatakse ära", pigem kaldutakse neid kaht lahutama. Filosoofia suunatakse siis loodus- ja reaalteaduste radadele, mille meetod seisneb keskendumises üksikule ja üldisele kui positiivselt haaratavatele ja lõppkokkuvõttes inimkonna "progressi", tsivilisatsiooni "õitsengu" või kes teab veel mis üleva aate nimel ärakasutatavatele objektidele.

Oma tihti äärmusliku subjektiivsusega, kirgede ja ängistustega, läbiimbununa tunnetest, näib kirjandus nagu mis tahes muu kunstiala absoluutsel viisil vastanduvat teaduse ambitsioonidele. Siiski on ilmne, et hoolimata oma kohatisest nihilismist ja elu absurdi sagedasest rõhutamisest on kirjanduse ja teiste kunstide mässul ülitähtis osa ühiskondade vaimses ja hingelises tasakaalustamises. Minu arusaama järgi on see rahvaste ja indiviidide eneseteadvuse kindlaim tagatis. Täiesti võimalik, et eksistent-

sialismi mõjurikkast levikust pärast Teist maailmasõda tuleneb seegi tõsiasi, et Lääs pärast häbiväärseid ja traagilisi eksimusi, 20. sajandi kahe maailmasõja vallandamise järel on suutnud põhiliselt rahumeelselt, ilma hõlmavama sõjategevuseta Euroopa kontinendil edasi elada ja püsida. Meenutagem, et see levik ei piirdunud Läänega; eksistentsialistlik diskursus eri varjundeis ja skaalal on tunginud maailma kui terviku teadvusse. Tuletagem ka meelde, et seda diskursust on toitnud ja toetanud minevikust teised diskursused, kus samal viisil oli tegemist kirjanduse ja filosoofia kokkusulamisega. Iseäranis on need lähtunud ajaloolistest "piirietappidest" ehk kronokultuurilistest "piiridest" nagu renessanss või siis valgustuse ja romantismi lõikumine. Varem kui Camus või Sartre või n-ö puhtad eksistentsifilosoofid Kierkegaard ja Heidegger, on minu meelest Lääne eksistentsiaalset mõtteliini kehastanud Shakespeare, Calderón, Byron, Hölderlin, Shelley; 20. sajandil on nende ritta lisandunud Kafka ja Unamuno, paljude teiste seas. Põhiliselt samasugust ideaariumi, kuigi ülirohkeis varjundeis, on jätkanud moodsa ajastu arvukad kirjanikud nii Läänekui ka Ida-Euroopas ja terves maailmas.

Ei tule ka unustada tõika, et selle nii Euroopale, Läänele kui ka kogu maailmale olulise filosoofilise diskursuse ajaline levik Euroopa ruumis pole jaotunud ühtlaselt. Niipea kui olid ravitud ja unustatud möödunud sõja vahetud haavad ning saavutatud teatud ühtlasem heaolutase, Lääne-Euroopas eksistentsialism "ületati". Seevastu kommunistliku totalitarismi all vaevlevas Ida-Euroopas, kus Lääne nii näilikud kui ka tegelikud vabadused puudusid, püsis eksistentsialistlik diskursus elavana, täites oma funktsiooni täiel määral kuni kommunismi-impeeriumi kokkuvarisemiseni 1980. aastate lõpul. Selletõttu näib mulle liialdatuna meie päevade Ida-Euroopa oktsidentalistide-progressistide mõjuka sektori innustatud püüdlus kujutada end Lääne keskustes 1970.–1980. aastatel sigitatud posteksistentsialistliku diskursuse legitiimsete osalistena. Meie kogemus Ida-Euroopas, Ida ja Lääne, lääneliku ja õigeuskliku ristiusu, kapitalismi ja reaalse sotsialismi vahealal on olnud teine, teistsugune. Tundub ilmselge, et sellest ainulaadsest kogemusest end lahti rebides kaotame midagi olulist oma identsuses, nagu ka Euroopa ja Lääs kaotaksid mida-

gi olemuslikku oma sisemisest mitmekesisusest, uue dialoogilise sünteesi esmajärgulisest eeldusest.

Tulen aga tagasi eksklusiivselt Lääne keskustes eostatud diskursuste teema juurde. Eespool juba mainisin, et erinevalt eksistentsialismist — mida võib käsitada kui "keskuse" ja "piiri" ühisprodukti — on need ilmutanud tugevat kalduvust olgu siis formalistlikku laadi idealismiks või teiselt poolt materialistliksotsiologiseerivaks determinismiks. Tegemist on kahe äärmusega, mõlemal sügavad juured Lääne mentaalsuses. Vihjan siin eeskätt strukturalismile ja psühhoanalüüsile, 19. sajandi teisel poolel Läänes teostunud teadusliku revolutsiooni seaduslikele lastele. Ma ei tahaks kuidagi kahandada nende tähtsust Lääne kriitilises diskursuses 20. sajandil. Nad on väärtuslikult kärpinud ühelt poolt positivistlikku, impressionistlikku ja subjektiveeritud kunsti- ja kultuurikriitilist diskursust, 19. sajandi pärandit; nagu ka teiselt poolt ideologiseeriva-sotsiologiseeriva kriitika instrumente, mis ju tegelikult samuti pärinevad marksismiga maitsestatud 19. sajandi positivismist.

Ometi enam kui neid eitamatuid teeneid tahaksin strukturalismis ja psühhoanalüüsis rõhutada nende suutmatust pakkuda vastuseid kriitilistel ja eksistentsiaalsetel hetkedel, nagu see, kuhu Lääs 21. sajandi lävel on sattunud. Pigem on nad tõhusalt kaasa aidanud killustumise ja partikularismi tendentsidele Lääne diskursuses, nagu ka järkjärgulisele eemaldumisele maailma reaalsest toimumisest. Viimaste Lääne keskustes sündinud moediskursuste, olgu derridaismi (poststrukturalismi, dekonstruktsiooni) või foucault'ismi ("keha" ja sugulis-liigiliste teisesuste kultuse) lätted on samad, mis strukturalismil või psühhoanalüüsil. Kahtlemata on neilgi oma teened, nagu jõuline kaasaaitamine mõnede lähimineviku ajaloolis-ideoloogiliste "suurte narratiivide" kokkuvarisemisele, või siis uudne vaatenurk lähenemisel soouurimustele ja seksuaalvähemuste kultuurile. Sellegipoolest ei usu ma, et neid sünnitanud diskursuste tugevasti idealiseeriv või siis determineeriv kallak oleks seega kuidagiviisi ületatud. Olemuslikult keelevalduse külge klammerdunud konstruktsionistlikdekonstruktsionistlik liin on üht- või teistpidi üritanud matkida loodus- ja reaalteaduste põhimõtteid, jagades nende uskumust, et üksikasjalise, "subjektiivsest tegurist" distantseerunud vormikir-

jelduse kaudu on võimalik jõuda inimolemust seletavate teooriate ja lõplike tõdedeni. Irooniline on seejuures aga tõik, et neid diskursusi on jõuliselt takka tõuganud just ideoloogiline positsioon, eeskätt Lääne pahempoolsus. Tundub, et kummardatakse ühist iidolit "teadusliku kommunismiga", tolle iseäraliku humanitaar- või sotsiaalteadusega, mida meie, Ida-Euroopa ülikooliõppurid, elavalt mäletame oma hiljutisest minevikust. S.t uskumust, nagu võiks teaduse formaalmeetoditele toetudes lõppeesmärgis jõuda inimkonna õitsva kommunistliku tulevikuni. Kapitalism pole eales uskunud selliseid fantastilisi luulusid, vaid on osanud edendada ja toita teadust kui oma tööstuse, äri ja individualistliku ideaariumi üht võimsaimat aluskomponenti, selleks et teoks teha teistsugust, materiaalse heaolu unelmat, mis paljudele Läänes, ja mitte ainult seal, ongi juba tänapäeval saanud tõeluseks.

Tundub, et on õpitud väga vähe 20. sajandi alguse avangardismide ja futurismide ajaloolisest kogemusest. Ka tollal kavandati hiiglasuure vaimustusega varasemate "kodanluse suurte narratiivide" purustamist. Ka siis hakati uskuma vormide, sealhulgas keele ja koguni grammatiliste kategooriate imetabasesse potentsiaali kirjandusloomes. Paraku rikub Lääne pahempoolsuse *gaia scientia* ajalookujundit üks selle enda pioneere, Filippo Tommaso Marinetti, kes, nagu teada, ei teinud sugugi kummardusi kommunismi grammatoloogiale, vaid hoopis teistsugusele, vastandlikule ideoloogiale.

Uuem iroonia formalismi ajaloos pärineb Tartust. Nagu kõigile teada, kujunes siin 1960. aastatel ülikoolis semiootikakoolkond, mida kogu maailmas hakati tundma kui Tartu või siis Tartu—Moskva koolkonda. Selle peavedur kuni oma surmani 1993. aastal oli Juri Lotman, ülikooli vene kirjanduse kateedri juhataja. Kui Läänes kujunes formaalmeetod strukturalistide peavahendiks pahempoolse ideoloogia genereerimises, siis Tartu koolkond, mis ju küll toitus samadest allikatest (vene formalism jm), vastupidi, ilmus opositsioonina nõukogude ametlikule ideoloogiale. Eesmärk oli just nimelt vastu seista räigele ideologiseerimisele ja sotsiologiseerimisele, millele kogu vaimuala nõukogude režiimi tingimustes oli allutatud; avastada ja kirjeldada loovakti algeid, kunsti- ja veel laiemaltki, kultuuritekstide produtseerimise ja toimimise aluseid. Samal ajal Läänes strukturalism, vaba idabloki

maades teda aheldanud piirangutest, "väsis" ikka enam olemast üksnes kunstivaldusele kohaldatud meetod. Ta hakkas sotsiologiseeruma ja ideologiseeruma, jõudes lõpuks praeguse seisundini, kus, nagu eespool mainitud, on haihtunud piirid ühelt poolt kirjanduskriitilise ja teiselt poolt sotsioloogilis-antropoloogilise või mõne muu, humanitaariale isegi kaugema uurimismeetodi vahel. Üpris kindel ka, et praegusest poststrukturalistlikustki humanitaardiskursuse faasist pole Läänes kusagile kadunud pahempoolsuse, olgu marksismi või anarhismi varjundid.

Põues üha neid teleoloogilisi unelmaid hoides on strukturalistlik-poststrukturalistlik diskursus loodus- ja täppisteaduste eeskujul aina püüdnud end lahti rebida ajaloost, tõlgendades seda kui pigem häirivat tegurit teekonnal puhastatud ja igaveste, inimkonna funktsioneerimise fundamentaalteooriat võimaldavate struktuuride poole. Nendega on ajalooeitust jaganud nii psühhoanalüüs kui ka enamik lääne päritolu uusimaid postisme. Laias laastus ei taheta tunda ega tunnustada ajal(ool)ist mõõdet ega inimkonna tegelikku kogemust. Kui viimaseid mööndaksegi, siis neid ikkagi entelehhia skeemidele allutades, mis vabaduse perspektiivi möödapääsmatult tühistab.

Eitades ajalugu, eitatakse ühtaegu hinnangut inimtegevusele — seda, mis üksnes saab lähtuda ajaloost, s.t ajaloolisest praktikast. Nende diskursuste püsiva viljelemise tulemus on see, et väärtused nivelleeruvad, mälu ja teadvus ähmastuvad, järjest enam kahaneb nende võime eristada tõeluse tähendusi. Kohaldades seda kirjanduskriitilisele ja kulturoloogilisele diskursusele, kaotab kunstiteos näiteks psühhoanalüütilisest vaatepunktist igasuguse tähenduse kunstilise loomeaktina. Autori ja tegelaste alateadvuslikke komplekse, mis psühhoanalüütilise kriitika silmis määravad teose väärtuse, võib raskusteta tuvastada niihästi šedöövris kui ka tuhandetes keskpärastes, kunstiliselt nõrkades kirjatöödes. Olgugi et strukturalism oma taotlustes näilikult vastandub psühhoanalüüsile, kaldub tulemus iroonilisel kombel olema sama. Kui teos jäetakse ilma selle ajaloolisest sisust ja arvesse võetakse üksnes vormilisi komponente, väärtused tasanduvad ja hägustuvad. Rangest vormianalüüsist lähtudes pole vähimatki vahet Shakespeare'i ja mis tahes grafomaanist *poetaster*'i teose tähenduse vahel. Lääne diskursuse hiljutisimas dekonstruktsio-

nistlikus faasis on jõutud tähenduste äärmusliku võrdsustuseni. Möödaniku "suurte narratiivide" lammutamise õhinas, toetudes niihästi kahtlasele kui ka selgesti skolastilist päritolu argumentatsioonile, nagu katsed tuletada tõeluse tähenduslikke erinevusi ajalooliselt endastmõistetavast ja loomulikust lingvistilisest polüseemiast, on jõutud selleni, et väidetakse inimpraktikas ülepea igasuguste püsivate või oluliste tähenduste võimatust.

Selles seisnebki minu meelest moodsa diskursuse vigasus, mille ohtudele ICLA president oma ülalviidatud kirjas tähelepanu juhib. See ei lähtu niivõrd sellest, et tänapäeva kulturoloogide huvi keskendub partikulaarsele, vaid pigem sellest, et partikulaarne on ilma jäetud ajaloolisest sisust. Siis kaob tõepoolest igasugune lootus dialoogiks, kokkupuutepunktide horisondi eristamiseks, sildade ehitamiseks partikulaarse ja universaalse, keskuste ja perifeeriate vahele. Ajalootu partikularismi kihu, mis kaugendab meid aina enam tegelikkusest meie ümber, laseb end pealegi ikka hõlpsamini allutada Lääne või siis läänelikku tüüpi metropolide ärilis-majandusliku võimu manipuleerimisele. Sellal kui meie arutame näiteks tõsimeeli, mis määral on teadmine võimalik väljaspool teksti või *écriture*'i, või mis on suplementaarsete ja komplementaarsete teadmiste erinevused tekstis, ei pane Lääne praktiline inimene, võimu ja teadmise tegelik valdaja, oma seadusi ja käitumismudeleid maksma mitte ainult Läänes, vaid kogu maailmas. Peaaegu igasuguse tõsisema vastupanuta, ilma vastuseisuta, mis suudaks äratada uuele teadvusele — kui selleks mitte lugeda noorte tulipäiste ekstremistide, terroristide, separatistide ja teiste nendesarnaste meeleheitlikke enesetapuaktsioone.

Kõige selle valguses tundub mulle enam kui ilmne, et Lääne intellektuaalne diskursus peab selleks, et kaasa aidata senisest parema tuleviku-Euroopa ja tuleviku-Lääne ehitamisele, otsima uusi teid teda kummitavate partikularistlike utopismide ja idealismide ületamiseks. Aeg on küps uueks sünteetiliseks diskursuseks, mis tiivustaks ühtviisi nii keskusi kui ka perifeeriat. Esimese sammuna selles suunas tuleks võimaluse piirides vabaks saada ühelt poolt keskuse ülevääršuskompleksist ja teiselt poolt perifeeria alavääršustundest. Ajaloolisele enesemõtestusele toetudes peaks keskus jõudma arusaamani, et läbinisti vigased pole olnud mitte ainult tema varasemad "suured narratiivid", vaid et maa-

ilma tegelikkuste ees on ülimalt haavatav tema hiljutisim "suur narratiiv", mis kuulutab tähenduste puudumist või täielikku relatiivsust. Perifeeria omakorda, selmet kujutleda end alamana ja uskuda, nagu arenguks poleks muid teid kui aralt-orjalikult matkida keskustes sepistatud mõttemudeleid (mille "suurust" loomulikult on üha toetanud keskuste "keha"-kujundi suurus), peaks oma autentse diskursuse ülesehitamiseks lähtuma eeskätt omaenda väärtustest, omaenda asendamatust-ainulaadsest ajaloolisest olust ja tingimusest.

Ajalugu pakub arvukalt näiteid sellest, kuidas Euroopa perifeeriad ja piirialad on rikastanud kontinenti uute loomeimpulssidega. Juba nimetasin näitena romantilist Saksamaad, kui see vaevalt oli osa tollase Lääne "keskusest". Näited ei puudu meie kaasajaski, olgugi et lastes end üha mõjutada võimsatest keskuslikest nn trendi-diskursustest, kipume neid unustama. Tulen siin tagasi Juri Lotmani, tema semiootikakoolkonna ja iseäranis tema elulõpu filosoofia juurde, mille viljad võttis kokku algupäraselt Moskvas ilmunud (1992), tänaseks nii hispaania kui ka eesti keeles loetav väikesemahuline raamat *Kultuur ja plahvatus*. See juudi-vene-eesti filosoof, keda ma ühes teises kirjutises olen nimetanud "piiriõpetlaseks" *par excellence*, pakub meile kõigiti tugeva pinnase Euroopa ja Lääne perifeeriate ja piiride olemuse ja funktsiooni ümbermõtestuseks. Ka "semiosfääri" mõiste lõi ja pani ringlema Lotman oma elu viimasel perioodil.

Lotman mõistab semiosfääri kujutlusliku piiritsoonina või "piiri" endana biosfääri, ehk siis eksistentsi bioloogilise keskkonna, ja noosfääri kui inimese mõistuse tegevusele-tulemustele allutatud sfääri vahel. Lotmani järgi on eeskätt semiosfäär aktiivse semioosipotentsiga varustatud ala, s.t olu, millest võivad lähtuda meie eksistentsi uue kvaliteedini viivad "plahvatused" ja "hüpped". Ühelt poolt semiosfääri ja teiselt poolt biosfääri ja noosfääri pideva vastastikuse interaktsiooni tulemusel on väärtused lakkamatus liikumises. Semiosfäär on alati võimeline sünnitama ettenägematuid "plahvatusi" — inimgeeniuse avaldusi, suuri kunstiteoseid, nagu need, mis loodi renessansis või romantismis. Kogu "piir" oma loomulikus olekus toimib avatuna, või siis Lotmani sõnul, "kakskeelse dialoogi mehhanismina". Vastupidi, "piir" kaotab oma kakskeelsuse ja dialoogilisuse eelkõige

siis, kui seda rikuvad ükskeelsed monoloogid "keskustest", mis ajaloos peaaegu alati on samastunud majanduslik-sõjalise võimu keskustega. Õigemini öeldes ei kaota "piir" nendes tingimustes oma bilingvaalsust, vaid see tõmbub endasse, peitub "piiri" sügavikku, muutudes nähtamatuks, sellal kui "piiri" pealispinnale tulvavad mitmemõttelisused ja polüvalents.

Et minugi elu on kulgenud Lotmanile lähedal samas Euroopa "hämaras" piiritsoonis, pole mul raske tõlkida Lotmani diskursust, olgu intellektuaalses või sotsiopoliitilises tähenduses, konkreetsemasse keelde. Pika nõukogude perioodi vältel, kui igasugune ehe läbikõne maailmaga oli välistatud, tõmbusid Eesti ja tema kultuur endasse, muutusid mitmemõtteliseks. Pealispinnal võimutsesid nõukogude dogmad, ent sügavuses püsis varjatud vastuseis. Osake sellest oli ka Tartu koolkonna enda mitmemõtteline diskursus. Kui N. Liit lõpuks lagunes ja väravad maailmale avanesid, oli paljudele läänlastele suureks üllatuseks avastada impeeriumi balti perifeeriast rahvuskeelte viljelusel rajanev arenenud identsustunne, nagu ka üldiselt kõrge kultuuritase. Siis hakati rääkima "imest" või "hüppest" kui impeeriumi kokkuvarisemise vahetust tulemusest ning hämmastavast kiirusest, millega see piirkond oli asunud end kohaldama lääneliku elu mudelile.

Selles ei puudu tõetera, ometi ei usu ma, et see olnuks nii lihtne. Tegelikkuses oli "maagilisele hüppele" eelnenud ohvrite- ja kannatusterohke pikaajaline eksistentsiaalne ja intellektuaalne pingutus, vaimse diskursuse ülitihe põimumine ajaloolis-telluursete teguritega. Kui see oligi "hüpe", siis mitte niivõrd ühest ruumist teise, väidetud sotsialismist läänelikku turumajandusse — olgugi et see protsess mõistagi toimus samuti —, vaid pigem ebatavaliselt pikk "hüpe" läbi terve sajandi või isegi enama aja, hüpe, mille lähtekoht oli rahvuslik ärkamine ja kohaliku etnia järkjärguline vabanemine ajaloolise individuaalsusena 19. sajandi teisel poolel. Arvan, et just tänu piisavalt pikale ja keerulisele ajaloolisele kogemusele on Eesti ja teised Baltimaad suutnud ära hoida käesolevas "hüppes" äärmuste vägivaldseid kokkupõrkeid, mida analoogilistes situatsioonides mujal on ette tulnud. Nad on alustanud oma uut teed sellisel viisil, nagu igasugune "piir" toimima peakski — läbikõnes maailmaga, avatult ja eelarvamusvabalt.

Siiski pole ka mingit tarvidust praegust olu idealiseerida ega veel vähem idülliseerida. Väikerahva puhul on eksistentsiaalsed ohud kaks või kolm korda suuremad kui need, mis on ette öeldud suurte rahvaste ajaloolisest olust. Kui suurtel rahvastel pole õieti mingitki vajadust muret tunda oma kehalise aluse pärast, sest see tundub neile juba loodusest tagatuna, siis väiksemad ja pisirahvad seevastu on määratud päevast päeva tajuma oma kehalise piiri lähedust. Nad ei saa seda vältida, kui õhinal "keskustest" ka jutlustataks mõistete "rahvus", "rahvuskultuur", "rahvuskirjandus" jms iganemisest. See on nii, sest kõik rahvused, nagu ka kõik kultuurid, nagu indiviidid ja ajalugu ise, on osa semiosfäärist. Kuidas ka mõned tänapäeva keskusvaimsed kulturoloogid meid vastupidises veenda püüaksid, ei eksisteeri me eales pelgalt "mentaalsete projektidena" ega "intellektuaalsete artefaktidena", mida toidavad üksnes "tekstid" (olgu "intertekstid", "hüpertekstid", "sub- või supertekstid" või mis tahes muud veel).

Olen veendunud, et Lotmani viimase loomeperioodi algupära ja samas filosoofiline realism lähtuvad just ajaloolisest tundlikkusest, mida on teritanud elu ja loome piirolu. Mõneski mõttes meenutab see mulle teisegi (vähemalt Euroopa kontekstis) "piirimõtleja", hispaanlase José Ortega y Gasseti filosoofilist küpsust. Tõde ei valda "keskus" ega "perifeeria", "mõistus" ega "elu", sünkroonia ega diakroonia, vaid kõigil juhtudel saab tõele läheneda üksnes nende (tänapäeval nii kurvalt lahutatud) vastaspoolte vahel dialoogi üritades — kui keeruline see mõnikord ka tundub. Väljavaadet ei saa pakkuda mineviku ideoloogiate "suured narratiivid" ega filosoofilised diskursused, mis on tahtnud kuulutada "lõplikke tõdesid". Ka mitte see viimase aja Lääne "suur narratiiv", mille "lõplik tõde" on igasuguste tähenduste puudumine või täielik suhtelisus. Oletan, et sellest märksa rohkem filosoofilist sisu kätkeb Calderóni draama *Elu on unenägu* peajäreldusi: kui elu ongi unenägu, siis ka unenäos tasub teha head.

Olemasolev kaos nõuab uut sünteesi, uusi suuri narratiive ilma jutumärkideta — selliseid, mille eeskujuks kaugemast või lähemast minevikust on Montaigne'i, Cervantese, Shakespeare'i, Calderóni, Goethe, Herderi, Joyce'i, Faulkneri ja teiste geeniuste filosoofilised diskursused, mis vähemalt minu jaoks kehastavad ehtsaimat üdi euroopalik-läänelikus diskursuses. See on süntee-

tiline filosoofia, katse sünteesida inimelu alusväärtusi. Lääne võimukeskustel pole paraku jätkunud kannatust neid hääli ära kuulata, selle asemel on üha kuulda võetud teisi, iseenda vahetu huviga konformsemaid, "peremehe häälele" orjalikult kuuletuvaid diskursusi.

Mida teha, et ületada vaenu ja partikularismide taarnad, mille veerel tänapäeva Euroopa ja maailm tuiguvad? Ei usu, et kellelgi leiduks retsepte imetabasteks "hüpeteks", mis meid aasta või paariga lunastaksid. Kui soovitakse jõuda uue kvaliteedini, läheb tõenäoliselt vaja veel üht "pikka hüpet" läbi kogu sajandi või enama aja. Küll aga tundub ilmne, et kui ei taheta lasta end olemasoleval tõelusel orjastada, tuleb seda võtta sellisena, nagu ta on, põiklemata kõrvale oma vastutuse eest intellektuaalidena. Vaevalt, et formalistlik-idealistlikku päritolu läänekeskuslikud diskursused meid vastutusele lähendada saaksid. Nad sarnanevad pigem rüütliromaanidega, mis Euroopa suurel "ärkamisajal" üritasid Vana Maailma mähkida irreaalse unenäo hõlma. Kontinendi vägevatele sai selle tõeluslikuks laienduseks ookeanitagune vägivaldne avantüür. Tänapäeva Euroopa vajab uut Montaigne'i või Cervantest, et oma pettekujutlustlikut ulmast ärgata. Või toda neegripoissi Juan Manueli jutustusest, kuningliku ratsaväe asjurit Cervantese intermeediumist või lapsukest Hans Christian Anderseni loost, kes teeksid meile selgeks, et hoolimata väidetavalt uhketestki rõivastest ja maali ülipeentest pintsitõmmetest jalutab Euroopa ikka veel alasti ning et tõeluslik pilt Läänest on endiselt maalimata.

Pole kuigi kindel, et institutsioonilised üritused meile selles mõttes uusi silmapiire avada suudaksid. Ometi juhul, kui õnnestub nendega liita eri paikade, sealjuures isegi esmajärjekorras perifeeriate entusiasm, võib tõesti olla, et lähenetakse lõpuks "hea teo" uutele kehastustele, mida Euroopa ja maailm tänapäeval nii väga vajavad. Mõtlen näiteks filosoofia ja kirjanduse võrdleva ajaloo uutele kursustele Lääne ülikoolides ja koolides, mis üritaksid sünteesida ajaloolisi individuaalsusi kõige väärtuslikumaga, mis mitte ainult keskuste, vaid ka ääre- ja piirialade teoreetilisest diskursusest on ilmunud. Oleks vägagi soovitav, et neis uutes kursustes poleks kirjanduslik-filosoofiline kogemus allutatud abstraktsetele spekulatiivsetele diskursustele, vaid rööbiti filosoofia mõtte-

käikude tõlgendusega üritataks seletada ka seda mõtet, mis Lääne suurimate kirjanike kujundeis on ajaloolist reaalsust sünteesinud. Teiste sõnadega, et õppuriteni jõuaks tõelus kui filosoofilismõtteloolline, aga ka kirjanduslik-kujundlik-filosoofiline süntees tõelusest, mille osa me oleme. Üheks peasihiks neis kursustes peaks olema vältida tagasipöördumist keskuslikult-äriliselt manipuleeritud ükskeelsete diskursuste juurde — mõtlen neid, mida ohjeldamatult produtseerib läänekeskusliku raamatuäri mammutmasinavärk. Vastupidi, esmane ülesanne peaks olema viia "keskuste", "perifeeriate" ja "piiride" vaimsed väärtused viljastavasse dialoogi.

Mõtlen samuti Lääne ja maailma suurte kirjandusteoste uutele tõlkeprogrammidele, mis eelnimetatud kursusi toetaksid. Selleks tuleb ületada rasked keelebarjäärid, eeskätt aga sisemise vaimse ükskõiksuse kõrgtõke. Uus multilateraalne kultuuridünaamika eeldab, et mitte ainult perifeeriad ei tõlgi keskusi (mis ulatuslikult, mõnes mõttes ülemäära on juba tõeluseks saanud), vaid et ka keskused hakkavad tõlkima perifeeriaid ning et üritataks omavahelisse intellektuaalsete väärtuste dialoogi viia ka perifeeriad ise. Mõistagi nõuaks see olulist majanduslikku investeeringut. Kas aga Euroopa, pärast seda kui on küllalt juubeldatud ühisraha euro kasutuselevõtu üle, ei peaks veelgi enam rõõmustama, kui seesama euro pannakse teenima kultuuriliste väärtuste läbikõnele rajatud, sisemiselt noorenevat Õhtumaad?

Sellise hiigelülesande teostamiseks läheb mõistagi vaja tervet põlvkonda, või mitutki — võõrkeeli valdavate, polüglotlike noorte sünteesivaid avangarde, kes oleksid haritud Montaigne'i filosoofia vaimus, s.t oleksid avatud iseendale, oma "teisele", ja ühtaegu ka maailmale "teiste" lõpmatus mitmekesisuses, mis eksistentsi olemusliku rikkuse moodustabki. Lootkem, et tuleviku Läänt kujundavad senisest paindlikumad, dialoogile avatumad keskused. Samas peavad aktiveeruma ka ääre- ja piirialad, aduma neis peituvat algupärast-ainulist potentsi. Kas suudaks näiteks Hispaania uuenenud dialoogis oma eri kultuuride vahel ilmale tuua veel ühe "'98. a generatsiooni", nüüd siis juba "1998. a põlvkonna", luua Euroopale uusi algupäraseid diskursusi, nagu seda tegid sada aastat tagasi Ortega y Gasset, Unamuno, Baroja või Valle-Inclán? Kas tänasest Ida-Baltikumist saaksid ilmuda kunagise

"Noor-Eesti" sarnased vaimuliikumised, mis poleks võimelised üksnes Läänt matkima, vaid algupärastele väärtustele toetudes koguni intellektuaalset Euroopat rikastama? Või tuleb hoopis leppida väljavaatega, et Euroopa ei avalda meile oma sügavamat tähendust enne, kui tema intellektuaalne-spirituaalne kese — asunud sajandeid "endast väljas", olgu lõuna- või läänepoolses ääres — nihkub Baltikumi hämarasse piiritsooni, sinna, kus geograafide kinnitust mööda geofüüsilis-telluuriliselt just asubki tema süda?

JÜRI TALVET (sünd. 1945) on kirjandusteadlane, luuletaja ja tõlkija. Ta lõpetas Tartu ülikooli inglise filoloogina 1972, filoloogiakandidaat hispaania kirjanduse alal Leningradis 1981. Olnud a-st 1973 Tartu ülikooli õppejõud, a-st 1992 germaani-romaani filoloogia osakonna professor, samuti hispaania filoloogia eriala juhataja. Praegu kirjanduse ja rahvaluule osakonna maailmakirjanduse professor. *Akadeemias* on temalt ilmunud artiklid "Baskid, katalaanid ja eestlased" (1990, nr 5, lk 899–903), "XX sajandi lõpu märgid" (1994, nr 5, lk 902–913) ja "Kirjeldada modernsust: Garcián, Ortega, Lotman" (1995, nr 7, lk 1422–1432), saatesõnad Jóse Ortega y Gasseti "Masside mässu" tõlkele (1991, nr 8, lk 1778–1782) ja P. B. Shelley luuletõlgetele (1992, nr 8, lk 1678–1680), intervjuud Astrid Ivaskiga (1996, nr 1, lk 68–73) ja Arturo Casas Valesega (2002, nr 3, lk 510–519); ta on tõlkinud George Gordon Byroni "Kaini" (1990, nr 7, lk 1423–1427), Jorge Guilléni "Sealpool" (1993, nr 8, lk 1622–1624), Harvey L. Hixi "Postmodernistlikke postskripte" (1996, nr 5, lk 1045–1065) ning galeegi kirjanike loomingut (2002, nr 3, lk 521–529), samuti Manuel Cáceres Sánchezi "Kirjanduse uurimine ja selle distsipliinid" (1993, nr 2, lk 347–361), Ivar Ivaski "Terviklik luule lagunemisajastul" (1993, nr 8, lk 1605–1621), Dolores Thion-Soriano "Ernesto Bark — Balti vabadusvõitleja Hispaanias" (1995, nr 3, lk 595–622), arvustanud García Lorca luulekogu Ain Kaalepi tõlkes (1998, nr 6, lk 1315–1324).

MAAILM TUHAT AASTAT TAGASI

Wolf Schneider

Tõlkinud Jaan Isotamm

Aastal 1000 juhtus niisugune lugu, et keiser Otto III laskis Aachenis avada Karl Suure haua. Liigutatult põlvitas ta maha laiba ette, mis seal oli 186 aastat istunud, kroon kolbal ja valitsuskepp luises käes, ning murdis siis ta skeletilt ära ühe hamba, et seda kuni surmani kaasas kanda. Vaevalt kaks aastat hiljem maeti 21-aastane Otto Karli kõrvale.

Sünge oli ajastu, millesse tema lühike elu sattus; kuid keskaja halvimate hulka see ei kuulunud. Viikingite ja ungarlaste verised röövkäigud olid üle elatud ning veel polnud alanud kolm suurt häda pärast neid: polnud inkvisitsiooni, mis 13. sajandist alates kristlasi paralüseeris ning miljoneid nn ketsereid tuleriitadele saatis; polnud nõiajahti, mille ohvriks langesid 15.–18. sajandil sajad tuhanded pahaaimamatud naised; ning polnud katku, mis inimkonna surmavaenlasena juba ammust ajast virutas alles 14. sajandil kogu oma mõrvarliku jõuga ja tappis enam kui kolmandiku eurooplastest.

See oli viletsus, mis kattis 1000. aasta paiku katoliiklikku Euroopat külma uduna. Aasias — Bagdadis, Angkoris, Kyotos ja Hangzhous — mängis muusika! Euroopa asus täielikult selle ketta serval, milleks maakera peeti, tsiviliseerituna ainult edelas, kus valitsesid araabia kaliifid, ja kagus, kus valitses Bütsantsi keiser; ülejäänu oli Kolmas Maailm.

Rahvas elas suitsutaredes, tema isandad külmade ja kitsaste müüride vahel. Pimeduses ja tuuletõmbuses asusid nad kõik, aknaaukudega, mida sulgesid puust luugid või mis olid kaetud

---

Das Jahr 1000. — *Geo*, 1999, Nr. 1, S. 42–83.

loomanaha, õlitatud lõuendi või loomasooltega; klaasaknad hakkasid levima alles 12. sajandil ja ka siis sajandite vältel üksnes rikaste majades.

Euroopa ei tundnud kohvi, mis tungis alles 17. sajandil Idast sisse; ei tundnud teed, mis tuli Hiinast umbes samal ajal; ei tundnud tubakat, mille Hispaania konkistadoorid tõid alles 16. sajandil Ameerikast koos kartuli, tomati ja süüfilisega. Suhkrut leidus ainult Veneetsias, kus araabia kaupmehed pakkusid seda potentsivahendina. Saksamaal oli rikaste magusaineks mesi, vaestel mitte midagi.

Terves Ameerikas omakorda ei tundnud inimesed hobust, ratast ega rauda, sama oli lugu Austraalias ja kõigil Lõunamere saartel, ja nad ei teadnud ka mitte midagi mandritest, kus nood asjad olid olemas — just nagu eurooplastel ja asiaatidel polnud aimugi, et Ameerika ja Austraalia on olemas. Kaugel lõunas, Aafrika tundmatutel randadel, aga kees kindla peale meri.

Ent kas polnud siis juba viikingid Ameerikas maabunud ja Leif Eriksson oma meestega just 1000. aasta paiku sinna jõudnud? Jah, hüpates saarelt saarele, üle Islandi, Gröönimaa, Baffini maa, Newfoundlandi, Nova Scotia, sealjuures mitte kusagil rohkem kui 400 km avamerd — seega mööda palju soodsamat marsruuti kui see, mille Kolumbus pool aastatuhandet hiljem endale valis.

Viikingid pidid jõudma praeguse Bostoni lähistele, võib-olla isegi New Yorgini, nad leidsid eest metsiku viinapuu ja nisu ning tõid neist proove oma koduasundustesse Gröönimaa edelarannikul; nad jäid kaheks või kolmeks sajandiks. Mitte iialgi aga ei tulnud Põhjamaa meestel pähe, et nad on midagi muud avastanud kui tüki viljakat maad. Neil puudus igasugune auahnus saada teadmisi maakera kohta — arvesse tuli ainult see, mida kaupmeestel, meresõitjatel ja piraatidel oma töös ning tegevuses vaja läks; ja oma tagasihoidlikud teadmised maailmast hoidsid nad endale.

Geograafiast veel väiksemat respekti tunti loodusteaduste vastu: "maailma seaduste tundmaõppimisega" tegelemise keelas veel 1163. aastal kõigile vaimulikele selgesõnaliselt ära Tours'i kirikukogu, karistuseks oli ekskommunikatsioon. Milleks pidid inimesed "loodusseaduste" hernehirmutist jälitama, kui Jumala võimuses ometi oli neid oma suva järgi muuta?

Paber oli Euroopas peaaegu tundmatu, pealegi ei osanud suurem osa inimesi niikuinii kirjutada. Raamatuid leidus ainult kloostrites, toomkapiitlites ja ilmalikes aadliresidentsides, kusjuures usinad mungad olid nende teksti sõna-sõnalt ja täht-tähelt pärgamendile maalinud. Üksnes kloostrites mõõdeti ka aega päikese- ja veekellade abil, et tunnipalveid täpselt õigel ajal pidada. Ja ainult mungad, preestrid ja kirjutajad vürstikodades tundsid kalendrit; rahvas sai kantslist küllalt varakult teada, millise pühaku päeva millal tähistada. Uus aasta algas jõulupühal või natuke enne ülestõusmispühi, ja mitmes aasta see oli "Issanda inimesekssaamisest peale", huvitas inimesi vaevalt.

Väike hulk kirja- ja kalendritundjaid, kas vähemalt nemad vaatasid esimesele aastatuhandevahetusele vastu hirmuga või vähemalt säärase erutusega, mis meid teisele mõeldes haarab? Kas pole mitte öeldud Johannese Ilmutusraamatus (20, 7–8): "Ja kui need tuhat aastat saavad otsa saanud, siis peab saadan lahti lastama omast vangist. Ja ta läheb välja ära eksitama paganaid, kes on maailma neljas nurgas."?

"Tuhat aastat"! See arv, juba katoliiklike kristlaste väikese vähemuse suuremale osale tundmatu, oli maailma elanike suurele enamusele täiesti tähtsusetu, ka kirjaoskajaile katoliiklastele selgitust vajav ning pealekauba objektiivselt väär.

Rooma abt Dionysius, keda kutsuti Exiguus ("väike, tähtsusetu"), oli aastal 525 paavsti tellimusel arvutanud välja aasta, millal Jeesus sündis, ning paigutas selle 1. aasta tolle ajani kehtinud rooma kalendri aastasse 532 legendaarsest Rooma linna asutamisest. Sealjuures, nagu me praegu teame, eksis Dionysius umbes kuue aastaga: Kristus sündis kõige tõenäolisemalt kuuendal aastal "enne Kristust" ja see, kes tahaks kristlikku ajaarvamist lepitada ajaloolise tõega, oleks pidanud meie aastatuhande lõppu tähistama juba 1994. aastal.

Ometi pani valearvestus end maksma, ehkki aeglaselt, ja kristlikus Põhja-Hispaanias peeti regionaalsest ajaarvamisest kinni kuni 14. sajandini. Seega polnud isegi Euroopa katoliiklikus osas ühtset seisukohta selles, millises aastas elatakse.

Islamiusulise Euroopa jaoks — Sitsiilias, Sardiinias, Korsikal ja lõunapoolses kolmes neljandikus Hispaaniast, Mallorca kaasa arvatud — asus 1. aasta katoliikliku kalendri 622. aastas, mil

Muhamed oma vihavaenlaste eest Mekast Mediinasse põgenes. Ida-Rooma Euroopa pealinnaga Konstantinoopolis, seega Kreeka, Küpros, Kreeta, Itaalia saapa kand ja nina (Apuulia ja Kalaabria) ning lisaks veel praegune Türgi nägid end olevat aastas 6509; see, mis õigupoolest pidi olema aset leidnud 5509. aastal eKr, kaob pimedusse. Ja tollest ajaarvamisest pidas kinni kogu ortodoksne kristlus, Venemaal kuni 1700. aastani.

Juudid elasid oma kalendri järgi aastas 1312, suuremale osale budistidest jõudis kätte aasta 1544. Seega oleks olnud üpris veider, kui armas Jumal oleks aastatuhandevahetuse märkimiseks korraldanud mingi maailma lõpu üksnes maailma katoliikliku koguduse tarbeks — 30 miljonile katoliiklasele umbes 500 miljonist inimesest.

Ning vagad katoliiklased ei pidanud Johannese ilmutuse tuhandet aastat võtma sugugi sõnasõnaliselt. Kas polnud kirikuisa Augustinus 600 aastat varem õpetanud, et Piibli vastav kirjakoht tähendab üksnes "aja rikkalikkust"? Nõnda oli Otto III täiesti teoloogilisel tasemel, kui ta ühes ürikus 1000. aasta maikuus teatas, et maailma lõpp ja viimsepäevakohtu päev "on kauges tulevikus".

Need oleme meie, kes kolmest nullist võlutuna ei suuda tõdeda, et tookord, 999 aastat tagasi ei saanud aastatuhande tunne lihtsalt domineerida. Viimsepäevakohus seisis kõigil kristlastel pidevalt silma ees, igal hetkel võis see neid tabada; mingi kuupäevaga polnud see seotud. Paulus oli tessalooniklastele kirjutanud, "et Issanda päev nõnda tuleb kui varas öösel".

Meie esivanemate argipäeva sõid teised mured. Suurem osa neist elas viletsuses, tööst koormatuna, tõbedest märgituna ja peaaegu õigusteta. Eriti olid sellised talupojad — ja neid oli tubli 80 protsenti tollest umbes 4 miljonist inimesest, kes elasid Saksi-Frangi riigi metsade ja soode keskel. Nad nimetasid end küll juba "sakslasteks" (*Deutsche*, täpsemalt *theodisk*, *diutisk*), kuid nimetus "Saksamaa" (*Deutschland*) tekkis alles 12. sajandil.

Talurahvas elutses savist või "porist ja puust" hurtsikutes ning kui nad veel 1500. aasta paiku elasid "üpris halba ja alatut elu" (nagu üks Heidelbergi professor seda tol ajal kirjeldas), siis ei käinud nende käsi 1000. aastal sugugi paremini. Tambitud savist oli põrand, savist oli ka kolle suitsuluugiga selle kohal õlgkatuses. Kolle

oli ühtaegu kütmiseks ja õhtuti ainsaks valgusallikaks; küünlaid peeti juba luksuseks. Öö oli pikk, pime ja tonte täis.

Hurtsikus polnud enamasti midagi muud kui elamismagamisköök, kaks meetrit kõrge, alati hämar ja halvasti õhutatud; mööbliks oli voodi, mõnikord kaks, mõnikord mitte ühtegi — magada sai ka pinkidel. Lisaks laud ja kirst või kast. Selles ruumis söödi ja magati, norsati ja sigitati, sünniti ja surdi.

Kuus kuni kümme last ilmale tuua oli normaalne; enamasti, aga mitte alati tuli ämmaemand. Keskmiselt suri enam kui pool lastest esimestel eluaastatel, vahel aga suri ka kümme kaheteistkümnest. (Veel 18. sajandil ei elanud Mozarti kuuest vennast ja õest viis lapsepõlve üle.)

Mänguhobuseks, millel lapsed ratsutasid, oli tegelikult ainult kepp. Lugema nad ei õppinud, viie- või kuueaastaselt pidid abistama põllutöödes, kaheteistkümneselt peeti neid täiskasvanuks. Ükski talupoeg ei küsinud endalt, kas lastel on mingeid õigusi või vajadusi.

Naine allus mehele, teda peeti koguni alaväärtuslikuks, sest lõpuks oli tema esiema pattulangemises süüdi; talupoeg kohtles teda toorelt ja tihti brutaalselt. "Sa ei tohi teda juustest kiskuda ja teda lüüa, isegi kui sul temaga raske on." Nii manitses frantsiskaanist jutlustaja Regensburgi Berthold talupoegi 13. sajandil. Üksnes aadlinaine pretendeeris inimväärsele kohtlemisele — ainult et ta abielunaisena asus kirikliku mõõdupuu järgi igast neitsist kaugelt madalamal.

Talupojad sõid kaera- või odrakörti, leiba, herneid, läätsi, ube, ka kurki, naerist ja kõrvitsat. Liha said nad ainult pidupäevadel — meenutagem, et Prantsusmaa Henri IV veel 1600. aasta paiku tõotas oma alamaile ideaalina "igal pühapäeval kana potti". Küttida nad ei tohtinud, see oli isandate privileeg; mõni üksik hulljulge tegi seda lõksude ja lingudega.

Nad sõid puulusikate või sõrmedega. Talupoja joogiks oli vesi, lõuna pool vahel õunavein, pidupäevadel õlu.

Kolmest väljast pidi üks igal aastal kesa alla jääma, et puhata; mõlemal teisel kasvatati vaheldumisi teravilja või kapsast ja kaunvilja. Väetist oli napilt; talupojad pidasid eelkõige sigu ja kitsesid, kes leidsid omale toitu metsast. Seega ei raisanud

nad väärtuslikku põllumaad, ei andnud aga ka sõnnikut. Hobuste, lehmade, partide ja kanade sõnnik koguti hoolikalt kokku.

Adrad, millel olid veel enamasti jalased rataste asemel, ei kriimustanud maad küllalt sügavalt; taoti tuli kogu põld suure vaevaga labida abil läbi kaevata. Äke polnud veel levinud, nii et talupojad pidid pärast kündi mullakamakaid käsitsi peenendama.

Kehvast saagist, samuti ka hinnalisest lihast, piimast ja munadest tuli kümnendik mõisahärrale andamiks viia, lisaks veel eriandamid ülestõusmispühadeks ja teisteks pidupäevadeks. Talupojad olid sunnismaised, mõisaomanik omamoodi eestkostja. Ta kaitses neid, kuid nad ei tohtinud tema juurest lahkuda, abielluda võisid nad ainult tema loal ja lisatasu eest ning pärast talupoja surma võttis härra talu jälle endale.

Talutavaks muutis selle elu kõige tõenäolisemalt söömise ja joomisega liialdamine, mis ka kõige vaesemate argipäeva aegajalt iseloomustas. Suurtel pühadel, pulmade ja sügiseste loomatapmispidude ajal tormasid alaliselt pärsitud äkilise külluse kallale säärase himuga, mida me ei suuda endale ette kujutada. Nad toppisid ja valasid endale sisse kõike kättesaadavat, nad karjusid, tuikusid, oksendasid ning nii mõnigi õgis end surnuks.

Nõnda kulges nende elu ja teistsugust nad ei tundnud. Kas polnud maailm mitte hädaorg (psalm 84)? Kas polnud Jeesus öelnud: "Häda teile, kes te siin naerate! Sest teie saate nutma ja ulguma." (Luuka 6, 25)? Jumal oli maailma alatiseks korraldanud, vastuhakk polnud võimalik, ilmselt isegi mitte kadedus. Kogu lootus oli pandud tõelisele, igavesele elule, mis algas viimsepäevakohtuga Kristuse tagasituleku päeval.

Mõisnikud, keda eelkõige oleks tulnud kadestada, olid aadlikud, kuningate ja keisri kaaskondlased. 8. sajandil oli Frangi riigis kujunenud komme, et kuningas oma vasalle maaga "läänistas" (juriidiliselt seda neile ainult laenuks andes), mille eest nad olid kohustatud talle truud olema ja koos temaga sõtta tulema. Kui nad selle kohustuse olid täitnud, siis olid nad tegelikult tollidest ja andamitest vabastatud maaomanikud.

Paljud aadlikud olid saanud suurmaaomanikeks ning suutsid ise kanda oma sõjaratsu, relvade, soomusrüü, kannupoiste ja sulaste kulud; sellele lisandus ka riigi põllumajanduslik vallutamine. Säärastest rüütlitest koosnev vägi lõi 955. a Lechi väljal Augsbur-

gi juures põhjalikult Ungari ratsanikke, kes kümneid aastaid olid Kesk-Euroopasse tunginud.

Ent varsti hakkas levima privileegide kuritarvitamine. Üha enam neist aadlihärrastest kasutas oma võimu erasõdadeks endataoliste vastu. Lühikest aega enne 1000. aastat hakkas kirik katsuma seda verist ülbust jumalarahuga taltsutada; vähemalt pühapäevadel ja kirikupühadel pidid relvad puhkama ja vähemalt kloostrid, mungad ja vaimulikud tuli rahule jätta.

Aadlike elukohaks oli linnus. Mõisnik otsis endale mõne künka või muu raskesti ligipääsetava koha elu- ja majandushoonete ehitamiseks, mis alguses ümbritseti palktara, hiljem paksu müüriga — seega sai sellest väike kindlus. Sealjuures kehtis põhimõte "turvalisus tuleb enne mugavust", mis tähendas ahistavat kitsust.

Imposantsete linnustega, mida meie tunneme (nagu 1080. a paiku ehitatud Wartburg või umbes 1245 rajatud Rheinfels St. Goari kohal), oli neil müüridel vähe ühist; ühes säilinud linnusevaremes ümbritseb müür tervelt 50 m^2 suurust nelinurka, seega tänapäevast kahetoalist korterit, ehkki mitmekordselt üksteise kohal tornikujulises hoones.

Süüa oli rikkalikult, sest milleks olid siis talupojad olemas? Peale vee joodi veini ja õlut ning mitu tuba oli ka väikseimas linnuses. Ent elati niiskuses, pimeduses ja igavuses. Naised ketrasid, kudusid ja tikkisid, vaimutoidu eest hoolitses kaplan, külalisi oli harva, raamatuid samuti. Mõnikord võeti tünnis kuuma vanni, väljaheited langesid linnusemüürilt alla. Vahelduseks oli mõni väike vaenus, sellest võib peaaegu aru saada, ning ka 1096. a alanud ristisõjad said sugugi mitte viimases järjekorras alguse rüütlite igavlemisest.

Samal ajal kerkisid suured ja toredad õuelinnused, valitsejate residentsid, millest üks tuntumaid on Quedlinburg Harzi jalamil. See kuulus pfaltside hulka — nii nimetati seda märkimisväärset institutsiooni, mis oli tekkinud tolleaegsest hädavajadusest.

Saksa kuningad ja keisrid valitsesid reisides. Kui nad polnud sõjas või Roomas, siis rändasid nad pfaltsist pfaltsini, puhkasid paar päeva või nädalat ja asusid teele järgmise poole. Eest leidsid nad ulatusliku rajatise koos elu- ja varuruumide ning kabeliga, peale selle mõis ja talupoegade ning käsitööliste hütid.

Ja miks nad sinna ei jäänud? Eelkõige kahel põhjusel: kirjutajad, õukondlased, vaimulikud, kannupoisid, sulased ning kõigi nende hobused langesid pfaltsi kallale rohutirtsuparvena ja sõid selle peagi lagedaks; pärast nende lahkumist vajas mõis pikka vaheaega. Suure hulga inimeste eest pidevalt hoolitseda oli rohkem, kui kehva Saksamaa majandusvormid ja liiklusteed lubasid.

Teine põhjus seisnes selles, et keiser pidi eri kohtadele näitama oma kohalolekut, kui ta tahtis valitseda praegusest Siberist suurema riigi üle — mõõdetud ajaga, mida läks vaja inimeste, kaupade ja informatsiooni ühest piirist teiseni toimetamiseks. Kunagised roomlaste perfektsed maanteed Edela-Germaanias olid lagunenud, Ida-Frangi riigi suuremas osas oli olemas ainult külavaheteid ning paljudes ja ulatuslikes rabades roigastamme. Nõnda läbis ratsanik harva üle 60 km päevas, härjavanker ja koos sellega õukond vaevu 20 km.

Seega iga kahe-kolme aasta tagant näitas keiser end Mainzis, Wormsis või Speyeris, Frankfurtis või Kölnis, mis kõik olid vanad roomlaste linnad, või siis Magdeburgis või Quedlinburgis, mida Karl Suur oli rajanud. Seal sai ta kohut pidada, ümbruskonna aadlikke vastu võtta ning märku anda, kes on peremees riigis.

Kui keiser minema sõitis, jäid sageli mõned kirjutajad ja relvakandjad maha. Ka kaupmehed ja käsitöölised asusid sinna pikemaks ajaks, lähedusse rajati või pfaltsiga ühendati kloostreid ning nõnda tekkis aegapidi asunduste rida, mida harva enam kui 500 elaniku puhul hakati nimetama linnaks, eriti kui keiser neile andis turuõiguse; aastal 1000 oli Saksamaal selliseid umbes sada.

Kuid vanad roomlaste linnad jäid veel kauaks ajaks suurimateks põhja pool Alpe, eelkõige Regensburg, mis asus igivanade kaubateede sõlmpunktis Doonau koolmel. Roomlased olid ta rajanud piirikindlusena limesele, germaanlastevastasele vallile. Bonifatius asutas 739. a Regensburgi piiskopkonna, Baieri hertsogid lasid linnale müüri ümber ehitada ja eelistasid seda residentsina. Saksamaa suurimas linnas oli aastal 1000 kõige rohkem 20 000 elanikku (Trieris oli hilisrooma ajal neid olnud 50 000).

Berliini, Dresdenit ja Düsseldorfi polnud veel olemas, München oli üksnes klooster, Hamburg kaupmeeste ja kalurite linnake, mille viikingid ja vendid olid korduvalt hävitanud, ja ikka veel Haithabu varjus. Nii nimetati suurt taanlaste kaubaasun-

dust praeguse Schleswigi lähistel Schlei ääres. Sadam ja laoplats Haithabu oli veel vähem "linn" kui Saksamaa linnakesed, millest meile tänapäeval enamik tunduks pigem külade või alevitena. Porised tänavad seasongermaade ja hobusesõnnikuga, peaaegu läbipääsmatud vihma ajal, täiesti pimedad öösel. Veel 1573. a pidi Frankfurti linnameedikus eraldi nõudma, et magistraat lõpuks ometi keelaks ära kuse tänavale kallamise.

Kivimajad olid erandiks; antiikajal täiesti usaldusväärne telliskivi hakkas Alpidest põhja pool levima alles 12. sajandil. Isegi kirikud olid enamasti puust. Romaani stiil, millega jumalakojad vägevalt kasvasid, oli alles algamas (1030. a alustati Speyeri toomkiriku ehitamist) ning gootika koos oma taevani tõusvate tornidega alustas oma võidukäiku alles 12. sajandil (1160. a lõpetati 105-meetrise Chartres'i katedraali lõunatorni ehitamine).

Kölnis seisis 9. sajandist saadik jändrik vana toomkirik, Magdeburgis 10. sajandist toomkirik, Essenis — nunnaklooster 852. aastast — jõuline Münsteri kirik. Aachen kaunistas ennast kaheksanurgelise Karl Suure keiserliku kabeliga, mis 31 meetri kõrgusena oli juba üks kõrgemaid hooneid Alpidest põhja pool.

Kunagises miljonilinnas Roomas, mida olid rüüstanud goodid, vandaalid, saratseenid ja lõpuks roomlased ise, polnud palju rohkem elanikke kui Regensburgis, ent nad elasid keset kõige suurejoonelisemat varemetevälja, mida eales on nähtud. Tänavatel lebasid kiviprügis purustatud marmorkujud ja -sambad, keisripaleede hiigelvaremetes seisis püsti mõni poolik portikus, tuul liigutas mõnda rippuvat kuldtapeeti, terrassidel karjatati lambaid.

Kristlikud kirikud olid rajatud antiikaja monumentidest, ka paavsti esinduskirik Püha Peetruse basiilika, tornideta, nurgeline ja igasuguse toreduseta. Kloostrid olid ümbritsetud kujudest barrikaadidega. Kokkuvarisenud templite ja termide võlvide all tehti sepatööd, kedrati, kooti ja elati. Rusude vahel kasvas kapsas ja viinapuu. Colosseumil kuivas pesu.

Katoliikliku Euroopa suurim linn polnud Rooma, see oli Veneetsia. Muistne veneetide rahvas oli 452. a hunnide valitseja Attila sissetormavate hordide eest põgenenud 118 saarekesele, mis asusid laguunis mõne kilomeetri kaugusel maismaast ja kus tollal ainult üksikud kalurid elasid. Enamik põgenikke läks maismaale tagasi, niipea kui oht oli möödunud, ent kui germaanlastest

langobardid 568. a Itaaliasse tungisid, eelistasid veneetslased saari alalise elupaigana.

Kaubanduse ja meresõidu jaoks oli see koht soodus, kasuks tuli ka strateegiline asend Rooma ja Konstantinoopoli, islami ja kristliku Õhtumaa vahel. 9. sajandil tegi doodž (hertsog, kellele kuulus riigivõim) Rialto saare valitsuse asukohaks, 976. a alustas juba rikkaks saanud linn Markuse kiriku ehitamist ning 1000. a tungis ta üle Aadria mere: doodž Pietro Orseolo II vallutas Curzola, Dalmaatsia piraatide tsitadelli, mis oli Veneetsia kaubandust kõvasti häirinud. Nii algas pool aastatuhandet niisugust võimu ja luksust, nagu seda ei nähtud kusagil mujal Euroopas.

Ent maailmajao palju rikkamad linnad asusid väljaspool katoliiklikku maailma; need olid kreeka-õigeusklik Konstantinoopol Bosporuse ääres ja kirevad, taeva poole kerkivate minarettidega islami keskused — Sitsiilias Palermo, Hispaanias Sevilla ning üle kõige Córdoba oma paleede ja mošeedega, kaliifi residents, kunstide ja teaduste keskus, islami maailma suuruselt teine linn, mida nimetati "teiseks Mekaks" või "imede linnaks".

711. a olid saratseenid vallutanud Córdoba läänegootidelt. Otsekohe taastasid nad vana roomlaste silla koos tema 16 imposantse kivivõlviga üle Guadalquiviri ning 756. a tegid nad Córdoba samanimelise kalifaadi pealinnaks. 8. sajandist kuni umbes aastani 1000, oma suurimal õitsenguajal ehitasid nad Mezquita, tollal suurima kõigist mošeedest pärast Meka oma, 180×130 meetrise ehk kolme jalgpalliväljaku suuruse ristküliku, mille katust kandsid 850 marmorist, porfüürist ning jaspisest sammast, Rooma templivaremetest kokku korjatud. Córdoba tänavad olid sillutatud, õhtuti valgustati neid õlilampidega. Missugune toredus, kui võrrelda seda Germaania lehmaküladega!

Suuruse ja rikkuse poolest ületas Córdobat Euroopas ainult Konstantinoopol kahe kilomeetri kaugusel Aasiast Bosporuse teisel kaldal, Ida-Rooma keisririigi pealinn, mis Lääne-Roomast ligi 1000 aastat kauem püsis. Keiser Constantinus oli vana kreeka linnuse Bütsantsi kuulutanud 330. a pealinnaks, ta välja ehitanud ning pillava toredusega kujundanud. Marmorist ja pronksist paleed, triumfikaared, purskkaevud ja arkaadid kerkisid pöörase kiirusega.

Ning täis pidi see uus maailma keskus saama! Constantinus peibutas automaatse kodanikuõiguste andmisega ja tasuta leiva jagamisega nagu Roomas, tõmmates nõnda kaupmeeste ja käsitööliste kõrval ligi ka palju tööd põlgavat inimrämpsu. 532. a haaras logardite vägi mõneks nädalaks laastates, tappes ja rüüstates võimu enda kätte ning põletas pool linna maha.

Kui keiser Justinianus mässu maha surus, käskis ta ehitada suurima jumalakoja, mida Euroopa eales oli näinud. See oli Hagia Sophia oma tohutu kupliga, mille diameeter oli 33 meetrit ja keskpunkt 56 meetrit põrandast. Ta jäi maailma suurimaks siseruumiks kuni 15. sajandini, mil Firenze toomkirik tema ületas.

Väljapoole kaitses metropol ennast mõjuvalt. Tema müüridel nurjus rohkem rünnakuid, kui tõenäoliselt ükski teine linn iialgi on enda peale tõmmanud — idagoodid, hunnid ja avaarid, pärslased, süürlased, bulgaarlased ja varjaagid. Seespool algas aga juba 6. sajandil allakäik; tööpõlgurite mässule järgnesid maavärin ja katk ning kunagisest 600 000 elanikust oli 1000. a paiku järele jäänud vaid pool.

Ometi jäi Konstantinoopol magnetiks seiklejaile ja naudinguotsijaile, itaalia ja araabia kaupmeestele ning kunstkäsitöölistele, palgasõdureile Skandinaaviast ja Kaukaasiast — ikka veel võimsa riigi pealinn, ikka veel maailmalinn Euroopa kirevaima rahvasteseguga ning maailma suurim kaubanduskeskus, kuni Veneetsia temast mööda läks.

Konstantinoopol oli säilinud paremini kui teine kreeka maailmalinn Aleksandria Niiluse delta suudmes. Ka seda oli tabanud kodusõda ja katk, ent raskeimaks tagasilöögiks oli 969. a teostunud islami Fatimiidide dünastia otsus muuta lähedal asuv linnakene Kairo oma riigi pealinnaks ning samal ajal sinna rajada võimsad mošeed, millest sajandite jooksul korduvalt laiendatud Azhari mošee on tänaseni üks islami tsitadelle.

Araabia-islami maailma keskuseks aga polnud 1000. a paiku mitte Kairo ega Córdoba, vaid Bagdad Tigrise ääres, Pärsiast, Väike-Aasiast, Egiptusest ja Araabia poolsaarelt tulevate karavaniteede lõikumispunkt, mille Abbassiidide dünastia oli 8. sajandil välja ehitanud sõjaleeriks ja kullast pakatavaks metropoliks ning mis oli 9. sajandil oletatavasti maailma suurim linn (siis jõudis Angkor temast ette).

Rikkad elasid sellises luksuses, millest Saksamaa lossihärrad ei osanud unistadagi, õitsvate aedade, puude ja purskkaevudega oma majade siseõuedes nagu kunagi Pompei villades. Kaliifi viljapuuaed hõlmas 30 hektarit, ka paraadiväljakud ning varjulised surnuaiad olid linnamüüri varjus, lisaks 1500 avalikku sauna. Peale selle oli Bagdad kuulus oma siidi- ja puuvillamanufaktuuride ning toredate turgude poolest, millest kuulsaimad olid lille- ja linnuturg.

Tuhande ja ühe öö muinasjutud räägivad Bagdadi koormakandjate, kingapuhastajate või köietegijate kehvast, kuid jumalakartlikust elust; nende unistuseks oli kord nädalas endale lubada "nuudleid meega". Muinasjutuline on ainult tegevus, inimeste elu on arvatavasti kirjeldatud realistlikult. Algselt india päritolu jutukogu tõlgiti umbes 9. sajandil, laiendati ja kohandati araablaste kommetega.

Üht tüdrukut ülistatakse muinasjutus, et ta "on kaunis nagu täiskuu", ja mis rikkusse puutub, siis annab Sindbad meile teada, et ta varandusi täis laevaga pöördub oma esimeselt reisilt tagasi Bagdadi, "rahu kantsi". Ta kavatses hankida endale "eunuhhe, teenreid ja mamelukke, odaliske ning musti orje". (Mamelukid olid relvastatud ihukaitsjad, odaliskid heledanahalised haaremiorjatarid, peamiselt Kaukaasiast, erinevalt mustadest daamidest, keda Sindbad samuti ei põlga.)

Miks aga oli see just Samarkandi kuningas, kellele Šeherazade oma 1001 lugu jutustab oma elu päästmiseks, sest monarhil oli komme oma teised abikaasad hommikul pärast pulmaööd kõik hukata? Sellepärast, et Samarkand oli veel üks pärl islami linnade hulgas, jõukas kaubalinn praeguses Usbekistanis, veel üks kunstide ja teaduste keskus. Jah, Aasias tuikas elu, sellal kui kauges katoliiklikus provintsis mungad oma vaieldava arvestuse järgi 1000. aasta alguse registreerisid; kõigis maailmalinnades oleks neid selle eest välja naerdud.

Veel grandioossemad islami metropolidest olid budistliku maailma omad: üle kõige Angkor, Kyoto ja Hangzhou.

Angkor asutati 9. sajandil Khmeri kuningriigi pealinnana praeguses Kambodžas 200 km kaugusel India ookeanist India ja Hiina vahelise karavanitee lähedal, mis juba tollal olid maailma rahvarohkeimad maad. Kümnete tuhandete orjade ja tuhandete tööele-

vantidega nõidusid jumalkuningad välja oma residentsi — templid ja paleed kuiva maa lapikestel ning puust vaiehitised hiiglaslikul kanalitevõrgul.

Kogu elu sõltus veest. Lähedal asuv Tonle Sap, mis kuival ajal oli umbes 2500-km^2-se pindalaga järv, sama suur kui Saarimaa, neljakordistus vihmaajal aprillist oktoobrini; seega olenes kõik ühelt poolt järve taltsutamisest tiikide abil ja teiselt poolt vee hoidmisest paisjärvedes, et seda kuival ajal labürinditaolise kanalisüsteemi kaudu riisipõldudele jaotada.

Kolm riisisaaki aastas ja jumalkuninga diktaadi all kõrgetasemeline organisatsioon tsentraalselt määratud tähtaegadega põllumajandusele — nii oli neil võimalik sellal, kui Saksamaal kuninga saatjaskond sõi üksteise järel pfaltse tühjaks, toita kitsal alal rohkem inimesi kui kunagi varem ajaloos; 1000. aasta paiku oli neid miljon ja 12. sajandil poolteist miljonit.

Iga jumalkuningas ehitas endale templi, mis pärast tema surma sai talle mausoleumiks, nii et järglane pidi järgmise templi rajama, enamasti auahnusega eelkäijaid üle trumbata püüdes. Nii muutus Angkor maailma suurimaks templilinnaks.

Aastail 968–1001 valitsenud Jayavarman V ehitas templite ümber müüri lateriidist, troopika telliskivipunasest kivikõvast savimullast ning rajas kaks templit, mille varemed on sälilinud: püramiidikujulise, galeriidega varustatud ja kolmetornilise Takeo ning ornamentide ja lõvide, ahvide, lindude, tantsijannade ning deemonite kujudega rikkalikult kaunistatud Banteay Stei.

Paljude templite raidkirjades on jutustatud jumalkuningate ajalugu, kes olid isandad kogu vee ja kogu maa üle, käsutasid ohvritoomisi, palveid ning protsessioone. Miljonilinna argipäevast teame vähe, tuhandeist munkadest ja tantsijannadest, sadadest tuhandetest talupoegadest ning käsitöölistest ja orjade armeest. Siiski räägivad templifriisid naiste üllatavaist õigustest: nad asusid kõrgetel kohtadel ametnike aparaadis ja pärimine käis naisliinis. 13. sajandil teatab üks hiinlasest külastaja, et Angkori naised lähevad iga mõne päeva tagant rühmiti jõe äärde (tema üllatuseks) alasti suplema.

15. sajandil rüüstasid linna tai rahvad ja ellujäänud elanikud jätsid ta maha. Džungel võttis ta uuesti endale: liaanid kägistasid skulptuure, kapokipuude juured lõhkasid templimüüre. Portugali

kaupmehed teatasid juba 16. sajandil tohututest varemetest, mida nad õhtumaise mõtlemise kütkes olles omistasid roomlastele või Aleksander Suurele. Alles nende taasavastamine prantslase Henri Mouhot' poolt 1860. a äratas ülemaailmse tähelepanu.

Tulid arheoloogid, siis vargad, siis restaureerijad, siis punased khmerid, kelle eest restauraatorid põgenesid, siis turismitööstus. Ning jääb imetlus kõrgkultuuri ees, mis õitses siis, kui Germaanias polnud midagi muud ette näidata kui mõni kirik või klooster.

Jaapanis oli Kyoto saanud 8. sajandil keisrilinnaks, juba 9. sajandil oletati seal elavat 500 000 elanikku. Kõige kuulsam oli ta luule ja muusika kantsina: keiser ning aadel ei hinnanud midagi nii kõrgelt kui neid kunste, luuletajate võistlus koos muusika ja tantsuga kuulus õukonna meelelahutuste hulka; üksteisele kirjutati kirju hiina paberil, mis erines värvi, mustri ja kvaliteedi poolest, et sellega ilmastikku, meeleolu ning parajasti teenetekohast usaldust tähistada.

Seal Kyotos elas ja kirjutas kaks poetessi, keda kuni tänaseni peetakse Jaapani suurimaiks. Üks neist, umbes 975. a sündinud Izumi Shikibu armastas ühe prefekti abikaasana üksteise järel kaht keisripoega, kes mõlemad noorelt surid. Ühele neist kirjutas ta 144 armastusluuletust, näiteks selle:

Täna öösel, sest rahe
peksab sahisevaid
bambuselehti, pole tõepoolest
mulle meeltmööda
üksinda magada.

Teine poetess, 978. a sündinud Murasaki Shikibu, oli keisri õuedaam, kes põlgas oma kolleegi tema elukommete pärast ning kirjutas pärast seda, kui kahe aastatuhande vältel oli eeposi seotud kõnes loodud, maailmakirjanduse esimese suure proosaromaani, mis Jaapanis on kuulsaim tänaseni — *Prints Genji loo*. Prints abiellub 12-aastaselt oma 16-aastase tädiga, petab toda otsekohe oma võõrasemaga, armub selle õetütresse, keiser saadab ta pagendusse, sest üks tema liignaisi on tabatud Genjiga — lühidalt on see aadlielu kirev panoraam, kirjutatud värskes ja vürtsikas rahvakeeles.

Saksamaal polnud sel ajal veel Nibelungide laulu ega minnesingereid — 1200. a paiku on esimese tekkeaeg ja teiste kõrgperiood. Suur kirjandus? Vaevalt oli seda rohkem kui Hildebrandi laul (enne 800. a), nunn Gandersheimi Roswitha (935–975) oma ladinakeelsete luuletuste, pühakulegendide ja vagajuttudega; peale selle Notker Sakslane (950–1022), munk ja St. Galleni kloostrikooli õpetaja, kes ladina tekste alemanni murdesse tõlkis ning sel moel täitis Karl Suure nõuet rahvakeelse usuõpetuse kohta.

Ida-Aasias oli Kyotost veelgi suurem Hangzhou Hiina kagurannikul, tuhat aastat üks hiigelriigi suurimaid linnu, siidi, paberi ja portselani kodumaa.

Kui Marco Polo arvatavasti 1278. a selles linnas käis, siis leidis ta avenüüsid, mida mööda sõitsid kuuekohalised tõllad, paljusid rikkalikult kaunistatud maju parkide keskel, naisi siidis ja kalliskivides. Vaimustatult jutustab veneetslane lähedal asuvast Sihu järvest: lõbutsemislotje ja gondleid sadade kaupa, keset järve kaks saart paviljonidega pidude ning pulmade pidamiseks. Olles veel 1850. a tõenäoliselt maailma suuruselt kolmas linn Pekingi ja Londoni järel, hävitati Hangzhou 1861. a suuremalt osalt Taipingi liikumise ülestõusu käigus eurooplaste ülemvalitsuse vastu.

Peale lõunapoolse Aasia ja ringi ümber Vahemere on gloobusel linnu leida ainult üksikult. Sahara lõunapiiril, kus nomaadidest berberid ja nende karavanid kohtusid musta maailmajaoga, oli kullakaubanduse keskuse Gana (mitte segamini ajada praeguse Ghana riigiga, vaid sellest põhja pool) õitsenguaeg, mis paljude mustanahaliste jaoks on aafrika kultuuri sümboliks.

Praeguses Mehhikos Yucatáni poolsaarel olid maajad, kelle kodu oli kunagi kaugemal lõunas, I aastatuhande viimasel veerandil rajanud uusi vägevaid keskusi, nagu Uxmal, püramiidide ja paleede linn, mis meid veel varemetenagi vapustab. 98 meetrit pikk on kuberneri palee, ülijärsk ning poolenisti kokku varisenud ennustajate püramiid templiga tipus, mida kaunistavad kivised maod, kes ammuliaetud lõugadega neelavad inimpäid.

Templite ja paleede varjus elasid need, kes valitsejate või preestrite kasti ei kuulunud, oma lehtedest või savist onnides. Kui jumalad pidid vihma saatma, siis visati nende rõõmuks elus neitsi ühelt kaljult alla või uputati ühte tsisterni. Maajad olid

matemaatika ja astronoomia suurmeistrid, ent ratast tundsid nad sama vähe kui raudagi.

Kogu Põhja-Ameerika, samuti Austraalia elas kiviajas. "Kiviaeg" tähendab seda, kui inimesed ei kasuta metallist relvi ja tööriistu, mitte et nad vahetevahel kivimajades elavad. Enamasti elasid nad loomanahkadest või lehtedest katusega onnides või telkides, näiteks jurtades, nagu viimased mongoli nomaadid veel praegugi teevad. See on nahkadega kaetud järsult tõusvatest puulattidest ehitis.

Mõnel rahval polnud kunagi olnud katust pea kohal. Austraallased, bušmanid Edela-Aafrika Kalahari kõrbes, isegi Tulemaa ja Patagoonia indiaanlased jäistes talvetormides. Kõik nad kaitsesid end üksnes tuulevarjus või mõnes augus.

Ka tuld ei osanud teha paljud rahvad. Säärased olid suurem osa austraallastest ja tulemaalased. Nende saarestik sai Magalhãesilt selle nime seetõttu, et igas kanuus hoidsid nad igavest tuld, mis oli saadud aastaid või aastakümneid tagasi mõnest metsatulekahjust. Nad polnud veel õppinud hankima tuld puurimise teel, niisiis hõõrdumiskuumusest — see oli märksa hilisem kultuuriaste.

Et Euroopast tulnud avastajad nad 16. sajandist alates säärastena eest leidsid, siis võib oletada, et 1000. aasta paiku ei elanud nad teisiti. Pole tõenäoline, et näiteks onnide ehitamise või tulepuurimise oskus mõne sajandi jooksul kaduma oleks läinud.

Loomulikult on varajaste Euroopa vallutajate kullahimu ja pime misjoniõhin sageli takistuseks sellele, et me võiksime saada õiglase kujutuse kiviaja inimestest — liiga palju upsakust oli mängus ja teiselt poolt ka liiga palju valgustust sellest ajast peale, kui Jean-Jacques Rousseau 1750. a "õilsa metslase" müüdi ilmale tõi — näinud polnud ta neist ühtegi.

Ent meie sajandil on paljud etnoloogid sooritanud sariuurimusi, eriti tema keskmise kolmandiku vältel, kui metoodika oli juba selge, kuid mõnda rahvast tuli veel avastada; praegu pole ju enam mingit võimalust Õhtumaa ja kiviaja kultuuri esmakohtumiseks.

Kuidas nad siis elasid, need inimesed ilma linnade ja kirjata? Enamik neist oli küttide ja korilaste tasemel: mehed ajasid kambaga taga looma, keda nad tahtsid kätte saada, ning tapsid ta

siis nuiade, odade või vibu ja nooltega; naised korjasid puuvilju, pähkleid, rohtusid ja mugulaid ning hoidsid tuld.

Mõned rahvad praktiseerisid põllumajanduse algvorme: kaevekepiviljelust (kepiga puuritakse auk, kuhu pannakse seeme või ajatatud taime istik) või juba kõplaviljelust, mis aedades ja aiandites veel praegugi kasutusel on; selleks kobestatakse veidi pinnast (tollal terava kiviga puust varre küljes), kuid istutatakse või külvatakse iga taim alati eraldi.

Oli rahvaid, kes hakkasid juba koduloomi pidama: Lõuna-Ameerikas laamasid, Põhja-Ameerikas koeri, Uus-Guineas sigu. Searasvaga hõõrusid paapuad kogu keha sisse kaitseks kõrvetava päikese ja kahjulike putukate eest.

Seal, kus koduloomad ja kõplaviljelus kokku juhtusid, jäid inimesed paikseks ja ehitasid omale külad. Ent enamik neist elas kiviaja regioonides, ka Aasias Hiinast, Turkestanist ja Pärsiast põhja pool, nomaadidena hordide või sugukondade kaupa. Mitu korda aastas vahetasid nad laagriplatsi, ehitasid lehtonne või panid oma jurtad ja tuulevarjud taas üles ulukite kannul liikudes, ent ka vett ja riknemata puuvilju otsides.

Sealjuures pretendeerisid nad teatud piirkonnale, mida nad sageli noolte või sulgedega märgistasid ja alati nuiade või odadega kaitsesid. Pahandus tuli siis, kui ajujahi pidajad mõne antiloobi kannul naabrite territooriumile sattusid või kui piirkond asus viljakas orus, mida mõni teine suguharu endale tahtis vallutada, nagu Iisraeli lapsed kunagi Kaananimaad, s.t Lääne-Jordaaniat, kus piima ja mett voolas. Oma jumalat appi hüüdes kihutasid nad sealsed elanikud minema, purustasid nende jumalakujud ning -pildid ja jagasid maa oma vahel (4. Mooses, 33).

Kaks Uus-Guinea suguharu, keda üks Ameerika ekspeditsioon viimaste kiviaja inimestena avastas, üksnes ootasid, et mõni teise suguharu liige nende piirkonda tungiks või koguni mõne naise või sea rööviks. Otsekohe tungiti siis kallale mõnele tolle suguharu liikmele, ükskõik kas mehele, naisele või lapsele, ja tapeti ta maha, millele järgnes tapjatel rõõmupidu ning teisel suguharul vanne veritasuks. Mõlema poole juttude põhjal polnud ealeski teisiti olnud ja keegi polnud katsunudki olukorda mingil moel muuta.

Kui aga naabrid polnud üldse mingit põhjust andnud karistamiseks või kättemaksuks, siis ei takistanud see paljusid horde neile ikkagi kallale tungimast kas orjade või peade jahil või lihtsalt sõdimise lõbust. Orjajaht tähendas meeste mahalöömist, naiste ja laste kaasaviimist, et neid panna puid langetama ja kanuusid sõudma, noorte naiste liignaiseks võtmist, tõrksate laste köndistamist — nõnda tegid Gran Chaco ja Põhja-Ameerika lääneranniku indiaanlased.

Maailma linnadeta ja kirjaoskuseta kahe kolmandiku paljud suguharud pidasid ka kirglikult peadejahti. *Mundurucu*'d Amazonase mail võtsid mahalöödud peast aju ära, lõid tal hambad välja, keetsid seda ja pistsid suled kõrva- ning silmakoobastesse. Paljudel Lõunamere saartel ei tohtinud nooruk enne abielluda, kui ta oma pruudile oli mõne vaenlase pea esitanud, ja pealikuks sai see, kellel kõige rohkem kolpasid oli kogutud. (Ehk polnudki eriline õnnetus Saksi-Frangi riigis elada.) Kuni meie sajandi 70. aastateni märatsesid peadekütid Ecuadori, Uus-Guinea, Borneo ja Filipiinide ürgmetsades.

Ja siis religioonid! Jah, nende hulgas oli pehmeid, peaaegu hubaseid vorme nagu totemism. Iga inimene tundis kohustust mingi looma, oma tootemi ees. Temast uskus ta end põlvnevat, temaga oli ta liidus ja tappa teda ei tohtinud. Sageli pidas terve hord end tootemloomaga veresuguluses olevaks. Austraallastel oli tootemloomale pühitsetud teatud koht, kuhu ainult mehed kindlate tseremooniate saatel võisid astuda.

Suuremal osal kiviaja inimestest oli alaliseks saatjaks hoolitsus surnud esivanemate eest ja hirm nende ees. Surnud valitsesid maailma nii heas kui kurjas. Nad aitasid või karistasid, neile pidi tooma ohvreid, neid ei tohtinud solvata, muidu läkitasid nad haigusi ja surma.

Et esivanemaid ettenägelikult vaigistada, selleks tundsid paljud rahvad "leinaköndistamist". Fidži saartel sai surnud pealik 100 äralõigatud sõrme hauda kaasa, Havail löödi pealiku surres igal tema alamal üks esihammas välja. Endale "kehasse haavu lüüa mõne surnu pärast" oli kombeks ka Iisraeli rahval, kellele Issand pidi seda selgesõnaliselt keelama (3. Mooses, 19, 28).

Arusaamatuks ja salapäraseks jäi maailma käik. Seega polnud midagi tähtsamat, kui nupukate rituaalide, kurnavate tantsude ja

lõputu palvepomina abil seda mõjutada. Vaikse ookeani Dobu saarel sai ameerika antropoloog Reo F. Fortune teada, et jamsijuurikad kasvavad ainult seetõttu ja puid ei varastata ära ainult sellepärast, et nende omanikud teavad õigeid nõiasõnu.

Mis elu see küll oli! Seal, kus maailmareligioonid olid juba levinud, kus olid olemas linnad ja kirjaoskus ning vähem ebausku, võis argipäev juba natuke talutavam olla.

Euroopas oli ristiusk kiiresti levimas. Kiievi suurvürst Vladimir Püha abiellus 988. a Bütsantsi keisri õega, astus õigeusku ning tegi selle tekkiva Venemaa riigiusuks. Ungaris võttis madjarite pealik Vajk 20-aastaselt vastu katoliku usu, lasi end 1001. a paavstil István I nime all kroonida ning juuris paganluse tule ja mõõgaga välja oma alamatest, kes 10. sajandi esimesel poolel olid poolt Euroopat hirmu all hoidnud.

Ungari kuninga liitlane ja patroon oli Saksa keiser Otto III, kes oli 983. a kolmeaastaselt kuningaks valitud ning Aachenis kroonitud, sest tema isa Otto II oli 28-aastaselt surnud. Kaksteist aastat juhtis riiki tema ema, hea kunstimaitsega Kreeka printsess Theophano. 14-aastaselt kuulutati Otto täiskasvanuks, 16-aastaselt läks ta Rooma küllalt tugevana selleks, et mõjutada oma 24-aastase onupoja Bruno valimist paavstiks, ja lasi end sellel — Gregorius V nime all esimesel sakslasel Peetruse troonil — kogu pidulikkusega "roomlaste keisriks" kroonida.

Nüüd polnud Otto isandaks mitte üksnes Saksi-, Frangi- ning Švaabimaa, Baieri, Kärnteni ja Lotringi ning riigi idapiiril (põhjas teisel pool Elbet) asuvate markide üle, vaid talle kuulusid ka Tšehhimaa ja Itaalia kuni Roomani ja lõuna poolegi. (Selle Euroopa keskmes asuva riigi jaoks kujunes nimetus "Saksa Rahva Püha Rooma Riik" välja küll alles järgmisel sajandil.)

Kui aasta hiljem Rooma aadlikud kuulutasid välja vastupaavsti, kiirustas Otto sõjaväe eesotsas oma kaitsealusele appi, võttis konkurendi vangi ja käskis tal silmad välja torgata ning kõrvad, nina ja keele ära lõigata. 13 aadlikul raiuti pea maha ja poodi nad jalgupidi üles.

Taas ametisse pandud Gregorius suri 999. a. Tema järglaseks määras keiser ühe kirikuloo hämmastavaima mehe, endise Reimsi peapiiskopi Aurillaci Gerberti, kes oli kõige haritum inimene põhja pool Püreneesid. Islamiusulises Hispaanias oli ta õppinud

tundma kõiki teadusi; tema tõi araabia numbrid kristlikku Euroopasse, kusjuures rooma numbriga aastast M sai alles nüüd aasta 1000. Nimeks võttis ta endale Silvester II. Otto taotluseks oli temalt õppida.

Uus paavst kinnitas keisrit tema usus, et ta on kutsutud Rooma impeeriumi taastama ning kõiki kristliku Õhtumaa riike sellega ühendama. Koos pidasid nad plaane, kuidas Rooma linna uuesti üles ehitada.

Pealegi kosis Otto Bütsantsi keisri vennatütre. Sellest abielust sündinud poeg pidi mõlemad kristlikud riigid ühendama, loomulikult pealinnaga Roomas. Silvester II kirjutas ühes paavstlikus bullas julge lause: "Me kinnitame, et Rooma olgu maailma pea" (maailmas, kus olid olemas Bagdad ja Angkor!) "ning me tunnistame, et rooma kirik olgu kõigi kirikute ema."

20-aastaselt võttis keiser 1000. aastal ette palverännaku Gnieznosse, 990. a vormiliselt paavstile alistunud Poola hertsogiriigi pealinna. Ta külastas püha Praha Adalberdi hauda, kelle 997. a paganlikud preislased olid maha löönud, ning asutas uue peapiiskopkonna, kuhu ka Wrocław kuulus.

Nii tungis katoliku kirik aegamööda üle Oderi itta, samuti põhja suunas Skandinaaviasse. Siiski olid paganlikud veel kõik Läänemere rannikumaad Mecklenburgist ja Pommerist üle Läti kuni Rootsini.

Otto suri 21-aastaselt arvatavasti malaariasse; tema kaasaegsed uskusid, nagu tollal tavaline, et ta mürgitati. Ta maeti Aachenisse Karl Suure kõrvale. Kui "noorukile tähemantlis" ja "maailma imele" pühendasid järgnevate sajandite luuletajad talle oma teoseid. Veel 1833. a luuletas August von Platen "Keiser Otto Kolmanda kaebelaulu":

Täis unistusi igihaljaid,
murest murtud orvuna,
kätte anti mulle valjad,
mis seda riiki juhivad.

Nii noorelt surra polnud tavaline. Ent kes jõudis 40. eluaastani, seda peeti vanaks. Veel 13. sajandil oli Kölni ümbruses meeste keskmine eluiga 47, naistel 44 aastat. Innocentius III, paavst

1198–1216, ohkas: "Vähesed jõuavad nüüd kuuekümne, väga vähesed seitsmekümne aastani."

Ning kõik see tuli Jumalast või karmast või jumalatest: raske töö, viletsus, haigus ning enneaegne surm. Ah jaa, haigused! Hambavalu, krampe, reumat ja suuremat osa tõbesid, mis meid arstide ootetubadesse ajavad, ei peetudki haigusteks, vaid loomulikuks asjade käiguks. Kui aga haava lõi põletik, kui valu võttis võimust, kui tabas ajurabandus, siis loodeti korduvatele palvetele, tolmule mõne pühaku haualt või palverännakule selle reliikviate juurde, ka talismanidele, väge omistati loomaverele, ka näiteks hundi südamele, kasutati rongamune ja palju ravimtaimi, mida tegelikult vaid mungad ja mõned vanad naised tundsid.

Haiglad olid katoliiklikus Euroopas tundmatud. Suurem osa kloostreid pidas küll üleval hospiitsi, kuid see oli vaid peavari läbirändavaile aadlikele, kaupmeestele, palverändureile ja kerjustele, nagu nimigi ütleb (*hospes* on ladina keeles külaline või võõrustaja). Vaestemajad ja vanadekodud tekkisid mõne kloostri juurde, samuti hoolekodud raskesti haigete jaoks; ent ravida võis üksnes Jumal.

Kirurge ja saunu leidus ainult Ida-Rooma riigi ning islami ja budistliku maailma linnades. 95% inimkonnast vegeteeris kogu elu valu ja mustuse vahel — talumehed ja -naised, kütid, korilased, sulased ning orjad; vanad inimesed haisvate, hambutute ja vesisilmsetena, katkiste käte ning kortsunud nägudega.

Ja sinna juurde veel hirm! 9. sajandil olid viikingid poole Euroopa rannikutel käinud, nad olid röövinud, rüüstanud, piinanud ja tapnud, kaugele sisemaale tungides, Kölni, Bonni ning Trieri olid nad hävitanud. Siis tulid Euroopasse ungarlased, Lähis-Itta türklased, Hiinasse ja Indiasse mongolid, lisaks kõikjal röövlid ning piraadid, ja suurem osa kiviaja inimestest pidas niigi alalist sõda.

Ka nn rahuaeg polnud sugugi parem. Sulased, pärisorjad, orjad ja vaesed olid valmis igasuguseks omavoliks, tooruseks ning metsikuseks oma isandate, pealike, jumalkuningate poolt ning viletsus oli nende alaline kaaslane. Kui Kalaharis ei sadanud, siis jõid bušmanid surnud antiloopide vatsast pigistatud mahla või viimases hädas läbi sambla filtreeritud uriini.

Janu ja nälja all kannatajaid, abivajajaid ja lindpriiks kuulutatuid on tänapäeval mõnes mõttes vähem, ehkki nende absoluutarv on ilmselt suurem, sest maakera rahvastik on sellest ajast peale kaksteist korda kasvanud. Ja üksnes suure ettevaatusega tuleb läheneda küsimusele, kas inimesed või suurem osa neist on praegu õnnelikumad.

See oli šveitsi kultuuriajaloolane Jacob Burckhardt, kes 1871. a oma ettekandes "Õnn ja õnnetus maailma ajaloos" selle populaarsed mõõtmed paika pani. Meie otsustusi kallutab kärsitus, kirjutas ta, "me ohverdame näiteks mõne 26 Egiptuse dünastiast, selleks et lõpuks ainult kuningas Amasis ja tema liberaalne progress peale jääksid". Oma mugavuse kõrgusest vaadeldes saatvat me kõik eelnevad ajastud suurema või väiksema kaastundega minema ning "meie sügav ja ülimalt naeruväärne egoism" pidavat õnnelikuks ainult neid aegu, mis meie omaga sarnanevad.

Lühidalt: Burckhardt kirjutab, et meie hinnang eelnevate ajastute õnnelikkusele olevat vaid nii palju väärt, nagu õhtune suitsujuga mõnest kaugest onnist meis tekitaks kujutluse "lähedustundest seal elavate inimeste vahel".

Seega pole ta mitte midagi väärt. Ent ehk oli inimlik lähedus tookord tõepoolest eriti haruldane.

WOLF SCHNEIDER (sünd. 1925) on olnud üle 50 aasta ajakirjanik ning seni 20 raamatu autor. Praegu elab ta Mallorcal.

ANNELA RAUD-SELGE
Linnast välja

ALALHOIDLIKKUS KUI PARIM STRATEEGIA EESTILE EUROOPA LIITU ASTUMISEKS

Igor Gräzin

Optimaalne suhe Euroopa Liidu ja Eesti vahel tundub olevat järgmine: Euroopa Liit kutsub meid ühinema, aga meie tõrgume. Silmas pidades poolte huvitatuse teatavat vastandlikkust, oleks see meie ainuke trump (tõsi küll, mitte äss, vaid trumbi kaks) integratsiooni-alastel läbirääkimistel, nagu on näidanud ka küll teise sisuga, aga struktuurilt analoogiliste läbirääkimiste pidamine Venemaaga. Hetkest, mil tõrges ja kõrk Euroopa Liit on Eesti läbirääkimistele kutsunud, on see juba Euroopa Liidule enam kui auasi, et tema kutse ka vastu võetaks ning vastavad läbirääkimised edukalt lõpule viidaks. Eesti mis tahes "ei" ja "võib-olla" selles protsessis võtab ELilt olulisima, mis tal praegu PR seisukohalt olemas on — võimaluse näidata end ihaldusväärse kvaliteedimärgi hoidjana-kandjana nii maailma kui ka — mis ELile veel olulisem — oma liikmesmaade rahvaste silmis. ELi praegused nõrkused: kriisistuv majandus (indikaator: tööpuudus, mille põhimõttelist langust pole nähagi), selgete majandusperspektiivide puudumine (mis tuleb ühepoolsest vasakule orienteeritud poliitikast), kaitse- ja julgeolekualase poliitika võimetus (Euroopa rahuvalve-alased operatsioonid on olnud viljatud seni, kuni nende juhtimist pole üle võtnud USA), fundamentaalne bürokratiseerumine ja korruptsioon jne tähendavad, et tegelik võimetus tingib kompensatsiooni propagandas. Ja et läbirääkimiste alates vajab EL Eestit (või keda tahes läbirääkimistele kutsututest) rohkem, kui Eesti vajab Euroopa Liitu. Lühidalt — Eesti hetkeseis Euroopa suhtes, s.o *anno* 2002, on sedavõrd ideaalilähedane, nagu pole meie ajaloos Tartu rahuläbirääkimiste aegadest olnud ega ole ka ette näha.

Ent sellel ideaalil on oma väga kindel piir: hetkel võivad asjad küll nii olla, kuid nii ei saa nad jääda kaugemas perspektiivis. Lõpmatuseni kestev läbirääkimine ei ole normaalne riikidevaheliste suhete seis — läbirääkimistele peab varem või hiljem tulema lõpp: nad kas viiakse edukalt lõpule, katkestatakse või asendatakse uute läbirääkimistega. Mis tähendab, et Eesti tänane trump tuleb käia lauale varem või hiljem ja mängule peab tulema lõpp — samuti: varem või hiljem. Ning küsimus pole seega mitte praeguse peaaegu et ideaalse hetkeseisu konstateerimises, vaid selles, kuidas jätkata käesolevat mängu (kasutan seda sõna ülimalt tinglikult ja enam-vähem selles tähenduses, nagu seda kasutatakse matemaatilises mängudeteoorias) ja mis saab pärast seda, kui see mäng (läbirääkimised) on läbi.

Mis tahes võõritimõistmiste ärahoidmiseks postuleerin järgmist:

a) Eesti liitub ELiga varem või hiljem;

b) see liitumine on Eesti seisukohalt võetuna lõppastmes kasulik, õige, vajalik ja eksistentsiaalselt otsustav.

Seega ma ei pea küsimisväärseks küsimust "kas", vaid küsimusi "millal" ja "kuidas" ning "mis saab edasi".

RAHVUSRIIGI KUI SELLISE AJALIK ELU

Sedavõrd tugeva ja tugevneva majandusliku ühenduse nagu Euroopa Liidu arengu "tunneli lõpus" seisab rahvuslike identiteetide järkjärguline kadumine, protsess, mis ei kesta küll aastakümneid, aga mitte ka pikki sajandeid. Ning seoses sellega kerkib Eesti liitumisel ELiga üks sagedamini inimestele[1] muret tegev probleem — mis saab Eestist, eesti ja eestivene rahvusest, nende kultuurist ja eesti keelest pärast Eesti eneseallutamist eurostruktuuridele. Kas tooks praegu langetatav suhteliselt kiire ja lihtne otsus (referendumil) Eestile kaasa sedavõrd saatuslikke tagajärgi, et neid poleks hiljem võimalik parandada? Sest mismoodi seda ka võtta, aga pärast meie jah-sõna referendumil Euroopa Liidu kasuks kaotame jäädavalt võimaluse öelda, et kõik on sündinud

[1] Sealhulgas, nagu olen korduvalt oma kohtumistel märganud, ka Eesti mitte-põlisrahvusest inimestele.

meie tahte vastaselt. Selles mõttes oleks meie liitumine Euroopa Liiduga ühekordne, jääv ja lõplik.[2]

Vaatleme seda probleemi veidi üldisemas kontekstis, kui seda on Eesti Vabariik 1918. aastal sündinud rahvusriigina.

Kõigepealt: tänases mõttes (õieti küll eilses, aga sellest allpool) ei ole rahvusriik ajalooliselt olnud Euroopat asustavate etnoste traditsiooniline ega mitte ka kauakestnud poliitilise ühendamise viis ega isegi riigiõigusteaduses valitsenud ideaal. Antiikaegse Rooma valitsejad ja juristidki, kel pidanuks ju Rooma impeeriumi kõrgaegadel selge poliitiliselt ja kultuuriliselt hääbuva minoriteedina olema eriline huvi enda rahvuslik-poliitilis-juriidiliseks määratlemiseks, ei näinud riigi subjektina mitte ennast (eliiti), vaid paljuhõimset ja -keelset Rooma rahvast ning kodanikkonda, milles isegi aristokraatia (senaatorid ja nende dünastiad) oli midagi märksa enamat kui Rooma linnriigi ja naabruses oleva Latiumi (latiinide) kultuuri kandjad. Võib-olla veelgi vähem olid rahvusliku iseloomuga keskaegse Euroopa riiklikud ühendused, mille aluseks olid feodaalsete kohustiste püramiidil rajanevad senjöriteedi-vasalliteedi-suhted ja mis killustasid ühtseid kultuurilisi subregioone ning ühendasid erinevaid. Selles mõttes on ülimalt tähelepanuväärne, et rahvusvahelist avalikku õigust selle ligilähedaltki tänapäevases mõttes ei eksisteerinud ei antiik- ega keskajal, küll aga retsepteerus keskajal (tänu katoliku kiriku integratiivsele rollile nii Euroopa vaimu- kui ka poliitilises ja majanduselus) Rooma tsiviilõigus, mis vastas üksüheselt keskaegse Euroopa tüüpilisele riigile kui kõrgeima senjööri omandile.[3]

---

[2]Loodetavasti! Sest ainuvõimalik alternatiiv sellele lõplikkusele oleks Eesti tagasivallutamine Venemaa poolt, mis on sedavõrd infernaalne perspektiiv, et nähtavasti ei arutata seda tõsiselt isegi mitte Venemaa kindralstaabis.

[3]Sest see, mida Rooma õigus reguleerib, ongi just omanikevahelised suhted. Täpsustuseks veel nii palju, et Rooma õiguse täielik retseptsioon toimus keskajal seal, kus feodaalsuhted üldse puudusid — linnadevahelises ja -siseses kaubanduses, näiteks mereõiguses, mis oli Inglismaal Doktorite Kolleegiumi jurisdiktsiooni all, või siis ka Hansa liidus.

Ning vastupidi: rahvusvaheline õigus, mis oma klassikalises mõttes reguleerib suhteid rahvusriikide kui võrdsete vahel,[4] hakkas kujunema küll hiliskeskaegse Euroopa rüpes, aga üksnes selle õiguslik-poliitilistel või geograafilistel äärealadel. Esimese tähtsaimaks näiteks võiks olla seesama Hansa liit vaadelduna kui riikide (*pro*: vabade linnade) konföderatsioon. Ning geograafilise naabruse näitena rahvusvahelise õiguse aluste kujunemine Inglismaa ja India vahel, milles Ida-India Kompanii oli pigem omamoodi "välisministeeriumi" rollis kui kitsalt äriline moodustis.

Kaasaegse rahvusvahelise õiguse varasemaid mälestusmärke — Francisco Vitoria (1480–1546) loengud Salamanca ülikoolis — käsitlesid samuti suhteid **väljaspool** Euroopat ja mitte Euroopa sees: suhteid konkistadooride ja Lõuna-Ameerika pärismaalaste vahel. Olgu täheldatud, et mõneti teenimatult rahvusvahelise õiguse alustööks kuulutatud Hugo Grotiuse teos *Sõja ja rahu õigusest* ilmus alles ligi sajand hiljem, 1624. aastal, mil tulevaste rahvusriikide struktuurielemendid hakkasid juba selgemat

[4]Nimetatud võrdsuse probleem (rahvusvaheline õigus reguleerib suhteid juriidiliselt võrdsete riikide vahel ja seepärast rahvusvahelist õigust feodaalriikide vahel olla ei saanud) vajab lähemat selgitust. Teoreetiliselt võinuksid monarhid, vürstid jne tunnustada üksteist võrdsete rahvusvahelis-õiguslike subjektidena, aga tegelikult (enne rahvusriikide ja rahvusimpeeriumide — Venemaa, Austria-Ungari jt teket) nad seda ei teinud. Seda kinnitab vähemalt kaks asjaolu. Kõigepealt: perekonnaõigus suveräänidevahelise suhtlemise regulaatorina (riikide liitude ja liitlassuhete kujunemine dünastiatevaheliste abieludena). Ja teiseks — keskaegsete suveräänide kuulutamine valitseva religiooni ja kiriku kandjaks. Katoliikliku Hispaania kuninga seisukohalt ei saanud õigeusklik Vene tsaar olla midagi muud kui heal juhul väärusu kummardaja ja võib-olla isegi pagan, seega temast alamal seisja. Sellise suhte korral ei saanud võrdsuse vastastikune tunnistamine olla enamat kui taktikaline diplomaatiline manööver või poliitilise ja sõjalise reaalsusega leppimine. Ning ka ühe leeri sees, näiteks katoliku kiriku rüpes, ei saanud kaks vürsti olla võrdsed muus kui ühises allumises Rooma paavstile, kelle käes polnud mitte üksnes võrdsustav, normina kehtiv religioon, vaid ka selle tõlgendamine (administreerimine), mis tähendas ebavõrdsust (paavsti soosikuks olev ja kirikuvande alla sattunud valitseja pole omavahel võrdsed ja rahvusvahelis-õiguslikku subjektsust tekkida ei saa).

kuju võtma (suuresti tänu 30-aastasele sõjale — esimesele sündmusele, mis kujundas praeguse Euroopa kaardi). Tähelepanu väärib seegi, et kaasaegse (aga juba vananeva) suveräniteediteooria rajaja Jean Bodin seostab oma 1576. a ilmunud tippteoses *Kuus raamatut vabariigist* võimu ülimuslikkuse kandjate võrdsuse just nimelt riigi parlamentaarse vormiga, mis — nagu hilisem ajalugu on näidanud — on enam-vähem seesama mis rahvusriik.

Lühidalt, ükskõik kuidas ka rahvusriiki täpselt defineerida, igal juhul on tegemist nähtusega, mis on poliitilises reaalsuses *ca* 300 ja juriidilises teoorias *ca* 400 aastat vana. Kui heita pilk tänapäeva Euroopa kaardile, paistab tegeliku rahvusriikluse ajalugu veelgi üürikesem — rahvuslikest revolutsioonidest XIX sajandi keskel Versailles' rahu kaudu (mille struktuurist sündisime lõppkokkuvõttes meiegi) praegusaega. Rahvusriiklus on igatahes miski, mis on oluliselt üürikesem sellest ajast, milleni rahvused ise oma ajalugu kirjutavad — olgu selleks siis legendaarne kuningas Arthur või ajalooline isik Sakala vanem Lembitu. Sellest võib järeldada: kuivõrd Euroopa on elanud, kujundanud oma majanduse ja ehitanud kultuuri väljaspool rahvusriiklikke struktuure, on igati tõenäoline, et ta teeb seda ka edaspidi, sest rahvusriik kui niisugune pole Euroopa ja tema rahvaste arengu *conditio sine qua non*.

Ning rahvusriigi kadumise tendents on praegu ilmne. Londoni Hyde Parkis jalutavate emade hulgas kohtab haruharva valgenahalist daami või bonnet ja tagasihoidliku väikese anglosaksi džentelmeni võrdkujuks peetud Oxford Streeti poemüüjate asemele on tulnud kräsupäised tõmmud noormehed (muide — laitmatu teeninduskultuuriga). Kui Inglismaa juba jutuks tuli, siis ka konservatiivseim konservatiivsete teenistuste seas, imperialistlikem ja rahvuslikem rahvushuvide kaitsjate seas — nimelt Tema Majesteedi Elizabeth II kodakondsus- ja migratsiooniamet, passikontrollgi Heathrow' lennujaamas — koosneb suurelt jaolt turbaneid kandvatest härrasmeestest.

Keele kadumisest ei maksa rääkidagi. Inglaste globaalne keeleline võit (muide — USAs võitis inglise keel saksa keele võistluses riigikeele staatuse koha eest Kongressis vaid ühe häälega!) on tähendanud seda, et tegelikku, "õiget" inglise keelt kohtab maailmas aina vähem ja sedagi enamasti vaid vanemates Inglis-

maal tehtud filmides ja David Frosti intervjuudes. Võõrale kõrvale tundub isegi mitme BBC diktori hääldus olevat "mitte päris see", on see siis tõesti nende tegelik pruuk või hääldavad nad oma keelt veidi pudiselt meile, mitteinglastele vastu tulles.

RAHVUSRIIGI VÄÄRTUSTUMINE

Kõik öeldu võib olla vastuvõetav mõistusega, kuid kaugeltki mitte emotsionaalselt. Ning see pole üldse mitte ainult Eesti, eestluse ja eestlaste kui rahvuse probleem, kelle maailmataju on veel äsja karastanud rahva- ja rahvusvaenulik enamlik režiim, mille formaalseks kandjaks (aga ka ohvriks) oli kultuuriliselt, usuliselt, väärtushinnanguliselt võõras rahvus. Õhtumaises kultuuriruumis on raske leida vastandlikumat paari kui individualistlik, inimõigusi väärtustav Eesti ja kollektivismi ning seltsimehelikkust (ka selle parimas tähenduses!) eelistav Venemaa.[5]

Rahvusluse väärtustumine, sh ELi unifitseeriva toime tingimustes on tänase Euroopa poliitilise elu arvestatav fakt. Jättes siinkohal kõrvale sajad võimalikud viited ilmuvale publitsistikale, osutan esimesena silma torkavale asjaolule — rahvusäärmuslike parteide stabiilsele ja paiguti isegi kasvavale rollile (Haideri Vabaduspartei siirdumine Austria valitsusse!) Euroopa Liitu kuuluvate riikide (Prantsusmaa, Saksamaa, Itaalia, osalt isegi Rootsi jmt) poliitilises *establishment*'is. Euroopa Liidu hüsteeriline reaktsioon Austria Vabaduspartei võidule on seletatav üksnes sellega, et nimetatud võit tabas Euroliidu üht kõige hellemat kohta — tema võimet (?) teostada eurohuvidest lähtuvat integratsiooni mõistlikult, riikide ja rahvuste huve arvestades. Seega, kui rahvusriiklust on tajutud Lääne-Euroopa suurriikideski millegi eksistentsiaalselt olulisena, mida tuleks vähemalt arvestada, siis mis veel rääkida meie ühemiljonilisest rahvakillukesest, keda saatus juba niigi räsinud!

---

[5]Midagi analoogilist, küll rahvusriikluse eelsest ajastust võib leida antipoodis "katolitsism—protestantlus", millest esimene peab esmaseks kollektiivset ja teine isiksuslikku alget. Teadupärast kujutab katolitsistlik nn vabastuse teoloogia endast sisuliselt vaid üht marksismi-leninismi modifikatsiooni.

Rahvusriigi kui väärtuse jätkuv euroskeptitsistlik toime on paradoksaalsel kombel seotud just nimelt rahvusriikluse ülilühikese ajalooga Euroopas.[6] Juba puhtloogiliseltki eeldas rahvusriigi teke tugevat rahvuslikku poliitilist või kultuurilist ideoloogiat. Petőfi Ungaris, Karel Mácha Tšehhias, nagu Bismarck, Garibaldi ja Napoleongi, pidid oma poliitiliselt missioonilt (rahvusriigi rajamine) olema rahvuslased ja väärtustama riiki kui rahvusliku olemise ainuõiget vormi. Ning kuivõrd rahvusriikide sünd on olnud sedavõrd äsjane sündmus, siis püsivad ka rahvuslikud ideed ja ideaalid omajagu lihtsalt ajaloolisest inertsist. Euroliidu õigusega tegelevale juristile poleks suureks vaevaks ette tuua kümnete kaupa Euroopa Kohtusse jõudnud vaidlusi Inglismaa ja Prantsusmaa või Prantsusmaa ja Saksamaa vahel, mille taustaks on nende riikide ammune rahvuslik rivaliteet (mõeldes siinkohal rahvust etnilise koosluse, mitte natsiooni tähenduses).

Seda enam on rahvusriigi kõrge väärtustamine seletatav Eestis — meie riikluse ajalugu on ju veel lühem, oluliselt traagilisem ja seega on niihästi rahvusriikliku ideoloogia inerts kui ka eksistentsiaalne tähtsus suurem. Rahvusriigi taastamine oli meie vaimne relv ja rahvusriik on tegelikkus, mida me soovisime, ning see on tõelisus, mis muutub seda kontrastsemaks, mida lähemale jõuab mõistmine, et kuulumine Euroopa Liitu tähendab meie rahvusliku suveräänsuse kadu vähemalt sellisel kujul, nagu see praegu eksisteerib.

Teisisõnu: vastuolu Eesti rahvusriikluse ja Euroopa integratsiooniliste tendentside vahel on olemas ja ratsionaalsete argumentidega seda olematuks ei tee. Siin võiks olla kohane paralleel Jean Jacques Rousseau tuntud mõttekäiguga: mäletatavasti oli tema meelest inimliku õnne ja vabaduse kandjaks tsivilisatsioonist orjastamata "vaba metslane", kuid tolle õnnetäius ei teostunud mitte tema metsiku vabaduse aegadel, vaid hetkel, mil ta hakkas tajuma, et tema vabaduse kuldajastu on möödumas. See tõdemus on muutunud arhetüüpseks poeesias (õnne tajud hetkel, mil ta on kadumas) ning nähtavasti lugu just nii ongi. Fausti tegelikuks

[6] Võiks ju tunduda, et raske on lahti saada millestki väga vanast ja tardunust, aga tegelikult on lugu just vastupidi.

tragöödiaks võiks olla just "kauni hetke" kestmine igavesti, mitte selle viibimine.[7]

Kui mu senised märkused viitavad selgelt euroskeptitsistlikele tunnetele, siis järgnevalt tahaksin endale lubada mõttekäike, mis öeldut oluliselt mahendavad. Nimelt: tundes muret meie rahvusriigi ja rahvuse käekäigu üle Euroopa Liidus, küsigem eneselt:

KAS MEIL ON, MIDA KAOTADA?

Ja mu vastus on — on küll, aga vähem, kui esmapilgul tundub. Rahvuslik riiklus eeldab vähemalt ühe majandusliku ja ühe poliitilise komponendi olemasolu. Poliitilisest komponendist tuleb juttu hiljem.

Majandusliku komponendi all mõtlen ma rahvuslikke tootmisvahendeid ja nende käsutamise õigust mõlema termini väga laias tähenduses, mida oleks parim selgitada näidetega. Inglise laevastik oli enamat kui Briti Impeeriumi majanduse üks harusid — ta oli Inglismaa ja inglaslikkuse sümbol ning riikluse materiaalne alus. Eri kirjelduste ja rõhuasetustega võib samamoodi rääkida Itaalia kaubandusest, Baieri portselanist, Böömi õllest, aga ka transnatsionaalsest Ruhri söest vms.

Kui juhinduda domineerivast poliitilis-ajaloolisest propagandadoktriinist (tingnimetusega "700 orja-aasta kontseptsioon"), siis seesugust rahvusriiklust või rahvust tekitavat komponenti meie arengus pole olnud — peaaegu kogu meie tegeliku ajaloo vältel, mille algus on üllatavalt täpselt dateeritav — aastaga 1186, mil Bremeni peapiiskop Hartwig II pühitses jutlustaja ja misjonäri Meinhardi Ükksküla piiskopiks (Vahtre 1990: 47). Selle üle, et see oli Eesti kui Euroopasse kuuluva kultuurmaa sünd, mõtiskleme veidi hiljem. (Võib ainult oletada, millisel arenguastmel olid meie soome-ugri esivanemad siinpool Soome lahte enne nimetatud sündmusele järgnenud poliitilisi sündmusi!) Seni aga: kuivõrd siinse maailmanurga põhiline ressurss keskajast alates oli

[7]Teema, mille minu arvates parima analüütilise käsitluse on andnud Milan Kundera oma geniaalses paneuroopalikus romaanis *Olemise talumatu kergus* (muide — kus on **siingi** Nobeli kirjanduspreemiate üle otsustajad?!).

olnud maa — nagu see ongi tüüpiline feodaalsele majandusele üldse —, mis oli olnud "balti parunite" omand (kui ähmane poleks ka "balti parunite" eneste määratlus), siis selles mõttes üht tulevase rahvusriikluse alust Eestil vähemalt läinud sajandi lõpul justkui ei olnud.

Kuigi tegelikult polnud see siiski kaugeltki nii. Seitse sajandit orjaaega ei olegi ilmselt midagi muud kui XIX sajandil väga kindlat poliitilist tellimust täitev propagandistlik stamp, PR-klipp, nagu ütleks meie tänane poliitik. Suitsutare, kus koos elamas inimesed ja loomad, rõhuv pärisorjus, regivärsiline rahvalaul (eriti töölaulud)... ja siis kord hiljem — XIX sajandil — ärkamine. Tegelikus ajaloos tähendasid seitsme aastasaja tagused sündmused ristiusu jõudmist meie maale, meie liitumist rahvusvahelise kaubanduse ja kultuuriga. XIII sajandi alguse keeruliste poliitiliste konstellatsioonide koosmõjul meid ei orjastatud, vaid **vabastati** — meie enda barbaarsusest, ja Jumal tänatud! Tõsi küll, nähtavasti kadus see keel, mida meie esivanemad isekeskis siin kallastel pruukisid, aga kui ühtne oli seegi — tugevad murdelised erijooned kestsid veel seni, kui alles XIX sajandil normeeriti eesti kirjakeel Põhja-Eesti murde järgi, ja mitmed selgesti märgatavad erinevused elavad veel tänapäevalgi, olles üle elanud ka üsna äsjased NSV Liidu venestamiskatsed. See, mis kadus, oli muinasaeg, ja see, mis sündis, oli euroopalik tsivilisatsioon.

700-aastase orjaaja müüt rajaneb ajaloolisel ebatõel, mida ei kinnita faktid ega lihtne inimlik loogikagi. A. H. Tammsaare on viidanud ühele ikonograafilise tähendusega sündmusele selles väärajaloos — Ümera lahingule, mis on olnud kõnealuse müüdi lahutamatuks osaks. Tsiteerin Tammsaaret Leonid Treti (Tretjakevitši) mälestuste kaudu:

"Hubelil [Mait Metsanurgal] toimub Ümera jõel mingisugune ajaloolise tähtsusega suurlahing, üldrahvusliku iseloomuga suursündmus. Hubelil võtavad sellest kokkupõrkest osa suured malevad ja sakslased saavad lüüa korrapärases ja ausas lahingus. Mis aga sündis tegelikult Ümera jõel ajaloo andmete kohaselt? Seal ei leidnud aset midagi sellesarnast! Bande eestlasi olevat lihtsalt varitsenud väikest salka saksa rüütleid. Nende möödudes tormanud eestlased suure hulgana varitsuskohast välja, tunginud

neile kallale ja nottinud nad lihtsalt maha... Ei olnud tegemist kangelasteoga, vaid autu röövmõrvaga." (Trett 1998: 127–128.)

Kuigi on mõnevõrra raske tähtsustada Tammsaaret ajaloolasena (vrd sama episoodi analüüsi prof. Sulev Vahtre teoses *Muinasaja loojang Eestis*, 1990: 72–73), tundub tema ülalesitatud väide vaid poleemiliselt liialdatuna (pealegi pole tegemist mitte otsese tsitaadi, vaid ägeduses öeldud sõnade üleskirjutusega). Kuigi professor Vahtre on täpse ajaloolasena piiritlenud oma klassikalise uurimuse muinasaja loojangust Eestis võrdlemisi lühikese ajalõiguga (1186. aastast 1242. aastani), aimub ka sellest, et "muinasaja Eesti vallutamine" polnud mitte niivõrd ühekordne aktsioon, vaid pigem pikaajalise koloniseerimise protsess.

Pöörduksin tagasi Tammsaare juurde, abiks Treti mälestused:

"Üks tugev huvi oli [Tammsaarel] ka Eesti ajalugu, ühe eriprobleemina balti aadli genealoogia: nimelt mis ulatuses meie saksa aadel pärines muistsete eesti suurnike perekondadest. Eesti verd arvas ta voolavat mitmes balti aadli suguvõsas ja nii mõnegi aadliku perekonnanime arvas ta võivat tuletada mõnest eestikeelsest algvormist. Lisaks parun Uexküllil ja krahv Ungern-Sternbergi suguvõsale võis ta loetleda veel terve rea eesti päritoluga balti aadliperekondi." (Trett 1998: 66.)

Kui korrutada assimilatsiooniprotsess nende pikkade sajanditega, mil baltlus püsis (ja mille sisse jääb ka Põhjasõja-järgne demograafiline katastroof, mis lausa eluliselt tingis täielikku assimilatsiooni — vt Juhan Peegli novelli *Väekargajad*), siis poleks ehk liigjulge väita: baltlased (just nimelt baltlased, mitte "baltisakslased"!) kuulusid sama hästi (tegelikult aga — kõrgemalt ja tsiviliseeritumalt) **eesti** kultuuri kui pärisorised talupojad.[8]

Teisisõnu, nüüd pean ma parandama iseennast: rahvusriiki moodustav majanduslik alus oli eestlastel olemas, õieti polnud ta kuhugi kadunudki, vaid lihtsalt omandas XIII sajandist edasi hüppeliselt kõrgema tsiviliseerituse vormi.

Ning selles mõttes oli nooreestlaste loosung eurooplaseks saamisest ja eestlaseks jäämisest sündinud optilisest pettepildist, mis

[8]Sügav kuristik, mis lahutas baltlasi nende hiljemkuulutatud emamaa — Saksamaa kultuurist, on omaette teema, mis jäägu siinkohal tähelepanuta.

ei näidanud seda eurooplast-eestlast, kes nende kõrval elas — baltlast. Seitse sajandit varem olid eestlased etniliselt unikaalse nähtusena kadunud ja saanud eurooplasteks! Nii euroopastunud eurooplasteks, et neid hiljem äragi polnud tunda.

"MINA LÄHEN AINULT PÕLLUMEHELE!" (RAJA TEELE)

Mis on see, mida me vinti jäädes laulma kipume — kas leelotus või "Õrn ööbik" ja Uustulndi "Ütle, meri, mu meri", millest ju ka viimane, küll kaasajal looduna, on samuti üks "echt saksa loul". Ning kui tõeks võtta see, et laul väljendab rahva hinge, siis millest see kõneleb? Rääkimata juba saksa preili Jannseni (eesti keeli Koidula) luulest.

Kuidas sellega ka oleks, aga ma tõepoolest ei idealiseeri nn orjaaja olematut sotsiaalset harmooniat. Vastupidi: klassivahed olid kahtlemata olemas ja nähtavasti sügavad, millest kõneleb kasvõi keeleline barjäär balti valitseva ja valitsetava klassi vahel. Kuigi see sotsiaalne barjäär oli ilmsesti ületatav (Jaan Krossi "Michelsoni immatrikuleerimine" toob meieni vaid ühe drastilise näite, millesarnaseid pidi elus olema võrratult rohkem), polnud ta nähtavasti madal. Kuid mitte selles pole asi, vaid selles, et nimetatud barjääri ületamine ise muutus teataval hetkel poliitiliseks ja ideoloogiliseks probleemiks.

Niisiis — XIX sajand, rahvusriikide ja neile vastava rahvusliku ideoloogia sünd. Täpselt samal moel nagu Euroopas sünnib see ka Eestis — ideena rahvusest kui riigi alusest, vaatamata sellele, et omariiklust kui sellist otsesõnu ei nimetata, kuigi võidakse intelligentide hulgas mõelda. Üha tähtsamaks hakkab muutuma rahvusluse **teine** komponent või sotsiaalne variatsioon (esimene oli rahvuslik majandus, aga see kuulus baltlastele) — riiklikjuriidiline. Viimase kehastusena rahvusel rajanev riik kõigi selle regaalidega — oma riigipea, oma politsei, oma raha jne. Kuivõrd sellise ideoloogia muud variandid XIX sajandil puudusid (või pole nad lihtsalt nüüd tagantjärele nähtavad), siis oli igati loogiline see, et sündis, kujunes ja omandas teadvuses lausa määratud mõõtmed kujutlus eestlasest kui orjastatud põlluharijast, kel on ainuõigus pretendeerida eestlusele selle mõiste kogu täiuses. *À la guerre comme à la guerre* — see, mis oli valutult toiminud sajan-

deid: ühiskonna vertikaalne dünaamika, inimeste liikumine madalamatest klassidest kõrgematesse ja vastupidi, omandas ühtäkki reetmise iseloomu — eestlaste eesti keelt kõnelev rahvaosa, kes oli sotsiaalselt mobiilne (andekas, ettevõtlik jne) sai põlgusnime "kadakad". Jakob Hurda mälestuselt pole tänini kadunud rahvusliku reetluse ja vaenlasega kokkulepluse vari (miks tuleb Hurda patriotismi tõestada, aga Jakobsoni oma mitte?!). Kusjuures just nimelt kadakad, linna teenima tulnud maatüdrukud ja õpipoisteks hakanud noorukid olid eesti rahva eliit XIX sajandil, ajal, mil baltlus juba hääbus ja uut eesti kõrgintelligentsi veel polnud. Meie tänase kultuuri loojaks polnud mitte "külaelu idiotismi" (vabandatagu siinkohal seda Marxi väljendit, aga tema kasutas seda Šveitsi talupoegade kohta, nii et vähemalt selles osas ei tohi me talle pahased olla) jäänud talupoeg, vaid alevis või väikelinnas oma leiba teeniv maa-eestlannast koduabiline ja halastajaõde, külapoisist lukksepp, apteeker, kirikuõpetaja ja koolmeister.

Selle sotsiaalse rahvakillukese, majanduslikult marginaalse osakese tunnistamine rahvuslikuks eliidiks ei sobinud XIX sajandi keskpaiga ja teise poole ideoloogiasse vähemalt kahel põhjusel — esiteks, sotsiaalselt edukaina polnud "kadakad" mingid "revolutsionäärid", kes võinuksid kanda või iseäranis vajada mingit erilist ja dramaatilist rahvuslikku ideed. Ning teiseks — nende kultuurilist domineerimist ja tõusu hakkas tasapisi pärssima üha avalikumaks ja kindlakäelisemaks muutuv venestamispoliitika, sest viimase objektiivseks vastaseks oli majanduslikult ja poliitiliselt tugev baltlus. Müüt "sakslastest kui Eestimaa valitsejatest orjarahva üle" klappis venestamispoliitikaga suurepäraselt. Mitte sellepärast, et Vene võimud oleksid olnud eestlaste poolt, vaid sellepärast, et nad olid koos jakobsonlusega baltlaste vastu. Ühesõnaga, meie "ärkamisaeg" polnud midagi muud kui Euroopa 1848. aasta.

KAKS VAATEPUNKTI JA KOLMAS

Kogu siinsel ajaloolisel tagasivaatel oli see mõte, et kaks kirjeldatud ajalookäsitust — möödunud aastasadade pidamine "pimedaks orjaajaks" või "normaalseks Eesti ajalooks" — annavad erisuguse perspektiivi ka sel juhul, kui vaadata neist lähtudes tulevik-

ku. Esimeselt positsioonilt nähtuna on meie ajalugu olnud mitme okupatsiooni jada, mille vahele on jäänud üksikud vabaduse ja iseseisvuse hetked ning mille kohale on tõusnud rahvusliku ohuna (või pigem jällegi rahvusliku paratamatusena) liitumine Euroopa Liiduga. Teisest vaatenurgast tähendaks aga liitumine ELiga selle seisundi taastamist, milles Eesti on aastasadu olnud ja mida võiks juba ajaloolise kestuse tõttu pidada Eesti sotsiaalpoliitilise seisundi normaalseks olekuks. Ning kui eestlus säilis kord juba märksa vähem sotsiaalselt tasakaalustatud tingimustes, siis seda enam suudab ta säilida nüüd, kui meil enestel vaid tahtmist ja vajadust on. Keskaja kultuuriline mõju toimis "saksluselt eestlusele" ja tsivilisatsiooni üldisema seaduspärasuse järgi, mitte vastupidi — roomlastegi kultuur võeti üle barbarite poolt ja mitte vastupidi, kuigi just seesama vastupidine tendents oli olemas nii roomlaste kui ka baltlaste suhtes. See, mis tegi baltlastest baltlased (nii et nad ei olnud enam taanlased, sakslased või rootslased), oligi Eesti kui kultuuri ja geograafilis-majandusliku olustiku tagasimõju. Need vektorid on nüüdse Euroopa tsivilisatsiooni tingimustes tasakaalustatumad, kuigi, nagu näitab rahvusvahelise õiguse areng, ei tunnustata nende sõltumatust täielikult. Absoluutset suveräniteeti, mis toimis rahvusriikide tekkel, enam lihtsalt ei ole — alates Euroopa Inimõiguste Kohtu võimalusest taas üle vaadata Eesti Vabariigi kõrgeima kohtuinstantsi lõplikke otsuseid ja lõpetades Euroopa ning USA jõudude "humanitaarinterventsiooniga" endises Jugoslaavias, mis nagu nimetuski ütleb, on vananeva rahvusvahelise õiguse dogma järgi ühtede riikide sekkumine teiste riikide siseasjadesse. Meie endi silme all kujuneb suveräniteedi uus tõlgendus.

Euroopa Liidu reaktsioon viimastele valimistele Austrias kuulub samasse arenguloogikasse ja küsitavaks ei tee teda niivõrd sisu, vaid pigem reaktsiooni tugevuse vastamatus teda tinginud oludele.

Seega tähendab liitumine Euroopa Liiduga nii sisult kui vormilt loobumist meie tänasest suveräniteedist ning ka see on loomulik. Kui suured ees — Saksa-, Prantsus- ja muud maad — olid nõus seda enne tegema, siis miks ei võiks ja peaks seda meiegi? Kuid on üks küsimus, mis erinevalt suurtest on meile eksistentsiaalse tähendusega: millal? Ma ei hakkaks lahti kir-

jutama neid probleeme, millest on kirjutatud sadu kordi ja mis kinnitavad vaid ühte: **tänane** Euroopa Liit ei ole veel organisatsioon ega konföderatsioongi, mis arvestaks (või isegi hea tahtmise korral suudaks arvestada) meie huve. Visandan nad siinkohal vaid punktiirselt: poliitiline pahempoolsus, sotsiaaldemokratism, mis on vastuolus Eesti poliitilise olemise üldise konservatismiga (Euroopa mõttes pole meil ainsatki vasakparteid!). Täitevvõimu kontrollimatus (Euroopa Komisjon ei allu sisuliselt üldse kellelegi ja temaga on võimalik kõnelda ainult toore jõu keeles, mida meie ei valda). Sellesama Euroopa Komisjoni jahmatav ebaprofessionaalsus. Väikeste riikide katastroofiline alaesindatus Euroopa Parlamendis (mis muide seoses kontrolli tekkimisega uue Euroopa Keskpanga üle on muutumas süütust poliitikaainelisest jututoast üsna selgeks uue Euroopa võimu tsentrumiks). Korruptsioon, mis pole võrreldav millegagi — kui ehk Rahvusvahelise Olümpiakomitee tegevus välja arvata; hõimlus, heaperemehelikkuse puudumine. Ning kõigest sellest tuleneva loomuliku alaväärsuskompleksi freudistlik kompenseerimine eurokõrkusega kõiges. Seega mina ei näe ohtu mitte selles, et me tahame liituda Euroopa Liiduga, vaid selles, et me tahame seda kohe täna! Laskmata ajal voolata seni, kuni muutub Euroopa Liit. Ja ta muutub, **peab** muutuma Euroopa Komisjoni tuimale vastuseisule vaatamata. Mitte sellepärast, et komisjon seda tahaks, vaid sellepärast, et Euroopa majandus ei vea praegust Euroopa Liitu lihtsalt enam välja.

Õõnestavat ohutunnet süvendab seegi, et meie välispoliitika näikse Lääne suhtes kordavat sedasama viga, mis on juba ligi kümme aastat olnud omane meie idasuhetele: viitsimatust harrastada strateegilist mõtlemist.

Olgu, Venemaa-suhted on läinud, aga ärgu mingu siis ometi meie Euroopa-suhted! Sest antud juhul oleksime ju "minejad" meie! Mahamängijad. Oma 700-aastasest pärandist loobujad. Ja see pärand on nii kultuur kui ka majandus. Kusjuures ma ei mõtle sündimata jäävaid puhteesti firmasid — ei salga, et mulle meeldib isegi puhtalt tunnete tasandil (mõistuspärasusele lisaks) näha Tallinnas maailmafirmade silte ja kontoreid —, vaid seda, mis teeb GMist või IBMist Tallinnas **Eesti** ning mitte maailma ja Euroopa firma selle sõna kõige halvemas tähenduses. Vääriti-

mõistmise ärahoidmiseks tahaksin veel lisada, et mis tahes otsest majanduslikku survet (kui ehk topelttollide kadu Venemaaga, aga seegi jääb veel küsimärgi alla) meil kiireks liitumiseks ELiga ei ole. Mis läinud, see läinud juba niigi — Nokia sünniks olnuks vaja iseseisvust neil aastatel, mil meil teda polnud, ja **seda** enam tagasi ei pööra. Majanduse alanud virtualiseerumine, mis tähendab materiaalse komponendi järsku vähendamist informaatilise arvel, langetab ELi kui tolliliidu väärtust niigi ja tulevikus seda enam.

Minu etteheide meie tänasele EL-poliitikale on see, et pärast edu kutse saamisel läbirääkimiskõnelustele pole me suutnud teha elegantset pööret, ütlemaks Lääne partneritele — stopp!, alles nüüd me hakkame vaatama, mida Euroopa Liit endast kujutab ning, uskuge või mitte, ka Eestil on teile tingimused. Euroopa Liit ei ole koolipapa ja meie pole almust paluvad sandid. Demokraatia ja vabamajandus on asjad, mida me võime soovijatele Euroopas ka ise õpetada. Meie praegune kehv elujärg pole mitte meie süü, vaid õnnetus ja okupatsioonijärgne paratamatus. Ja siin see meie sügav vahe Lääne-Euroopa riikidega ongi — meie ressurss lollusteks ja vigadeks on ammendatud. Õieti küll — risttuultes räsitud rahvakilluna pole meil teda olnudki ning viimase võtsid sovetid.

Kirjandus

A a r e , Juhan 1999. *Fosforiidisõda.* Tallinn: Kirilille Kirjastus

M o t h a n d e r , Carl 1997. *Parunid, eestlased ja enamlased.* Tartu: Ilmamaa

T r e t t , Leonid 1998. *A. H. Tammsaare nagu ma teda tundsin.* ("Loomingu" Raamatukogu, nr 1–3)

V a h t r e , Sulev 1990. *Muinasaja loojang Eestis.* Tallinn: Olion

IGOR GRÄZIN (sünd. 1952) on lõpetanud TRÜ õigusteaduskonna 1975. a, õigusteaduse doktor 1987. On olnud NSVL Ülemnõukogu ja Eesti Riigikogu liige, praegu töötab Akadeemia Nord õigusteaduskonna dekaanina ja professorina.

EUROÕIGUS JA EESTI ÕIGUSLOOME

Julia Laffranque

1. EELARVAMUSED KEERULISTE EURODIREKTIIVIDE KOHTA

Praegu, kui Eesti teeb ettevalmistusi Euroopa Liiduga (EL) ühinemiseks, on järjest rohkem juttu ka ELi olemusest, sealhulgas ELis kehtivatest reeglitest ja nn eurodirektiividest. Kuigi sellealane sisuline teave on iseenesest tervitatav, iseloomustab informatsiooni pahatihti puudulikkus ja pealiskaudsus. Sageli kasutatakse ELi direktiive ebapopulaarsete otsuste põhjendamiseks. Kui mõnda ettevalmistatavasse seadusesse kirjutatakse sisse midagi võõrast ja õigussubjektidele uusi arusaamatuid kohustusi kaasa toovat, süüdistatakse selles Euroopa Liitu. Ajakirjandusest jääb mõnikord mulje, nagu kehitaksid õigusaktide koostamises osalenud ametnikud selle peale õlgu ja väidaksid, et seda näevad ette euronõuded, millega kandidaatriik Eesti peab arvestama.

Nii on Euroopa Liidu peamiselt esimese nn supranatsionaalse (riigiülese) samba ehk Euroopa ühenduste raames loodud Euroopa Liidu õigusest, kitsamalt Euroopa Ühenduse õigusest saanud "euroõigus". Termin, mida ametlikult ei eksisteeri ja mis iseenesest võiks vihjata näiteks ühisraha eurot puudutavatele

---

Artiklis väljendatakse vaid isiklikke arvamusi, mis ei ole seotud asjaoluga, et autor töötab Justiitsministeeriumi Euroopa Liidu õiguse ja välissuhete talituse juhatajana.

õigusaktidele, skeptiliste eestlaste hulgas aga on saanud eelarvamustest tulvil ja isegi põlastava kõrvalmaigu.[1] Euroopa Liidu nõuetest on aga loodud "eurotont", millega tavakodanikke hirmutatakse ja mida on hea peaaegu sõimusõnana kasutada, ilma et keegi lähemalt huvi tunneks, miks veel kümme aastat tagasi Euroopasse ihkavale Eestile demokraatlike õigusriikide poolt tunnustatud normid võiksid korraga nii kahjulikud olla! Ilmselt mõjutab siin asjaolu, et kõik uus ja võõras on hirmuäratav.

Euroopa Liiduga kaasneva õigusloome alane selgitustöö on sama oluline kui rahva kaasamine ja teadvustamine puhtalt siseriikliku õiguse loomisel, veel enam, just nn võõras õigus vajab kohanemist ja harjumist.

Samas ei saaks ega tohikski ELi direktiive siseriiklikust õigusest rangelt eristada, sest mida lähemale Eesti ELi liikmelisusele liigub, seda võimatumaks muutub siseriikliku ja Euroopa õiguse eristamine.

Tõsi küll, ei Eesti riigil ega eesti rahval pole enne Eesti Euroopa Liidu ametlikuks liikmeks saamist võimalik Euroopa Liidu õigusloomeprotsessi mõjutada ega Brüsselis otsuste tegemisel oma seisukohti väljendada, kuid see ei tähenda veel seda, et me ei võiks huvi tunda, millisel kaalutlusel üks või teine direktiiv on vastu võetud ja mismoodi oleks Eestil kõige õigem ja sobivam seda oma õigusesse üle võtta. Otsustamisprotsessi mõjutamisega tuleb harjuda, seda tuleb ette valmistada, et siis, kui meil avaneb kaasarääkimise võimalus, oskaksime seda ka kasutada. Selleks ei piisa direktiividealase teabe vaka all hoidmisest riigiametnike pärusmaana, püüdkem Euroopa Liidu õigust ka neile lähemale tuua, kelle igapäevaelu üks või teine "euronorm" teatud määral juba praegu mõjutab, kuid tulevikus kindlasti mõjutama hakkab.

---

[1] Käesoleva kirjutise pealkirjas on sõna "euroõigus" kasutatud seetõttu, et 2001. a ilmunud Euroopa "puhta keele komisjoni" väljaanne (Martin Cuttis, *Clarifying Eurolaw*. Plain language commission, prepared for the European Law Conference, Stockholm, June 2001) sisaldas pealkirjas samuti väljendit *eurolaw* (euroõigus), andes tunnistust, et viimasel ajal on siiski euroõiguse kõrvalmõju jõudmas ka Euroopa Liidu liikmesriikide ja institutsioonideni! Juristina kasutan tavaliselt mõisteid "Euroopa Ühenduse õigus", "Euroopa Liidu õigus" või "Euroopa õigus" kitsamas mõttes, neid pean endiselt juriidiliselt korrektseks.

Võib-olla suudab siis nii mõnigi kodanik mõista, et tegelikult võib Euroopa õiguse tundmine talle kasuks tulla ja õigusi luua, mida Eesti riik peab austama ja järgima, ja kui riik seda ei tee, tuleb tal Euroopa Kohtu ees vastutada. Seega — kõik euronormid ei pruugi sugugi *a priori* pahad olla!

Kindlasti on Euroopa Liidu direktiividele tehtud kriitika osalt põhjendatud. Direktiivid, mis võetakse vastu ELi liikmesriikide ministritest koosneva Euroopa Liidu Nõukogu poolt ja on oma eesmärgilt ning tulemuselt liikmesriikidele kohustuslikud, andes liikmesriikidele teatud ajavahemiku direktiiviga sätestatu siseriiklikusse õigusesse sisseviimiseks (Amsterdami leping 1998, EÜ asutamislepingu art. 249 lg 3), on oma sõnastuselt tõepoolest sageli väga keerulised ja valmistavad tõlgendamisraskusi ka õpetatud juristidele, rääkimata tavakodanikest. Kui juba Eesti seadustele on ette heidetud segast keelekasutust, siis pole ime, et ELi direktiivide tekstid on veelgi komplitseeritumad. Seda enam, et Eesti kodanikel tavaliselt direktiivide lugemine emakeeles võimalik ei ole. Eesti Õigustõlke Keskus[2] tegeleb küll ELi õigusaktide eestindamisega, kuid esmajärjekorras tõlgitakse ELi määrusi, mis ühinemishetkel muutuvad vahetult kohaldatavaks. Direktiive on siiani peamiselt enda tarbeks tõlkinud või tõlkida lasknud eri haruministeeriumid, kes vastutavad vastava valdkonna direktiivi Eesti õigusesse ümberpanemise eest. Õigustõlkekeskus on need tõlked vaid kokku kogunud, mistõttu ei vastuta ta ka tõlgete kvaliteedi eest.

Kuid keerukust ei saa ette heita mitte ainult direktiividele. Kogu Euroopa Liidu õigussüsteem on liikmesriikide õiguskultuuride erinevuste ja väga tehniliste valdkondade tõttu komplitseeritud. Tegemist on poliitiliste kompromisside ja eri õigussüsteemide kompotiga, mille muudab raskesti arusaadavaks ka keelte paljusus Euroopa Liidus. Igal aastal tõlgitakse ainuüksi Euroopa Komisjonis rohkem kui 30 000 lehekülge õigustekste üheteistkümnesse ELi keelde (*Commission*... 1998: 8). Direktiivid sisaldavad olulisi nüansse, mis paratamatult võivad tõlkides kaotsi minna. Õigusloome toimub aga peamiselt prantsuse ja inglise keeles.

---

[2]ELi määruste tõlgetega on võimalik tutvuda ka Internetis Eesti Õigustõlke Keskuse koduleheküljel: http://www.legaltext.ee.

Kui süüdistame Euroopa Liitu kurgi sirguse või banaani kõveruse detailses sätestamises, peaksime õigupoolest süüdistama kõiki neid riike, mis ELis osalevad ja sellisel tehniliste normide kogumikul on sündida lasknud. Tegelikult on ELi pädevus piiratud ja Euroopa Liidul, eelkõige Euroopa ühendustel, on võimu vaid niivõrd, kuivõrd liikmesriigid on oma võimu teostamisest osa neile delegeerinud. Seega vastutavad ka riigid nende poolt loodud "Frankensteini" tegude eest. Siiski ei maksaks Eestil Euroopa Frankensteini karta, seda enam et ELis on mõistetud õigusaktide selgemaks muutmise vajadust. Euroopa Liidul ja tema õigusloomel ei ole lihtsalt võimalik enam keerulisemaks muutuda — seda näitas hästi ka Iirimaal läbiviidud Nice'i lepingu referendumi ebaõnnestumine Euroopa Liidu pooldajate seisukohalt. Referendumi negatiivses tulemuses ei nähtud niivõrd ei-ütlemist ELi laienemisele, vaid pigem reaktsiooni ELi ja tema õigusaktide keerukusele, milles ei ole enam võimalik orienteeruda ja sellest terve mõistusega aru saada. Seega luuakse Eesti ELiga ühinedes liidus juba loodetavasti märksa selgema ja lihtsama ülesehitusega õigust, kuigi liikmesriikide arvu suurenemist arvestades on seda küll raske ette kujutada!

Millistest põhimõtetest lähtub ja kavatseb lähtuda Euroopa Liit euroõiguse loomisel?

2. EUROOPA ÕIGUSE LOOMISEST JA ÕIGUSLOOME PÕHIMÕTETEST

Euroopa Liidu õiguse üldpõhimõtete hulka kuulub läbiva arusaamana õigusriigi printsiip, mis sisaldab endas ka õigusselgust.[3] Seega austab EL juba praegu oma tegevuses õigusselguse põhimõtet ning seda eeldatakse ka liidu liikmesriikidelt. Euroopa Komisjon lähtub õigusakte algatades ELi poliitilistest prioriteetidest. Komisjoni ettepanekud on olnud kõikide lähiajaloo olulisemate

[3]ELi institutsioonidevahelises kokkuleppes ühenduse õigusloome põhimõtetest kirjutatakse järgmist: õiguskindluse põhimõte nõuab, et ühenduse õigus peab olema selge ja täpne ning tema rakendamine peab olema isikutele ettenähtav (*The Interinstitutional...* 1999: 1).

ELi puudutavate sündmuste, kasvõi näiteks euro kasutuselevõtu seadustamise käimapanevaks jõuks.

ELi õigusloomeprotsessile on heidetud ette demokraatiavaegust — õigusaktide algatamise monopol on peaaegu täielikult Euroopa Komisjoni käes — erinevalt rahvusparlamentidest ei saa Euroopa Parlament algatada ühtki eelnõu. Samuti tekitab segadust siseriiklikest ministritest koosneva ELi Nõukogu kui seadusandja roll, ka siin ei saa Euroopa Parlament üksinda toimida, kõikide õigusaktide vastuvõtmisel osaleb ELi Nõukogu.

Kuigi ELi õigusakti algatamise poliitiline vastutus lasub Euroopa Komisjonil, on vaid vähesed nn EL seaduseelnõud algu-se saanud ainult komisjoni initsiatiivil. Umbes 35% õigusaktide eelnõude kavatsusi põhineb ELi, täpsemini Euroopa ühenduste rahvusvahelisel tasandil võetud kohustustel. 25–30% komisjoni ettepanekutest on seotud vajadusega täiendada kehtivaid õigusakte, et nad oleksid vastavuses majanduslike jm arengutega (infotehnoloogia, biotehnoloogia jt valdkonnad).

Kolmas kategooria komisjoni ettepanekutest pärineb algselt teistelt institutsioonidelt — ELi Nõukogult ja Euroopa Parlamendilt. Euroopa Komisjon ei ole nende "ettepanekutega teha ettepanek" seotud ega tarvitse teiste institutsioonidega arvestada. Institutsioonidevahelisest poliitikast ja vastastikuse lojaalsuse kohustusest tulenevalt ta seda enamasti siiski teeb. Üheks komisjoni algatuste inspiratsiooniallikaks on ka Euroopa Kohtu lahendid, mis võivad anda aluse olemasolevate aktide täiendamiseks või muutmiseks või koguni uueks õigusloomeks. Poliitilise tõuke komisjoni ettepanekutele annab aga Euroopa Ülemkogu oma tippkohtumistel vastuvõetud resolutsioonidega. Ülejäänud õigusaktide ettepanekud tulevad kas huvigruppide mõjutusel, komisjoni enda algatusel väidetavalt ELi huvides või siis EÜ asutamislepingu ja selle alusel antud teiseses õiguses sätestatud eesmärkide saavutamise ning olemasoleva õiguse rakendamise vajadustest (*Commission*... 1998: 4–5).

Peale eelnimetatud õigusriigi, sealhulgas õigusselguse põhimõtte arvestab Euroopa Komisjon õigusloomes subsidiaarsuse ning proportsionaalsuse põhimõtet. Need muutusid eriti aktuaalseks seoses Amsterdami lepingule lisatud protokolliga subsidiaarsusest ja proportsionaalsusest ning protokolli jõustumisega koos

Amsterdami lepinguga 1. mail 1999.[4] Koos nimetatud protokolliga võeti vastu ka deklaratsioon nr 39, mis räägib ühenduse õigusloome kvaliteedist. Nende dokumentidega loodi alus ELi kahe olulise põhimõtte selgeks ja kodifitseeritud esituseks, mille abil oleks neid põhimõtteid nii ELil kui ka liikmesriikidel lihtsam järgida. See aga ei tähenda, nagu oleks EÜ asutamislepingut ümber kirjutatud ja ELi või liikmesriikide pädevust suurendatud. Samuti ei ole subsidiaarsuse põhimõtte eesmärgiks kallutada institutsioonilist tasakaalu ühe või teise ELi institutsiooni poole, et kitsendada või laiendada näiteks Euroopa Komisjoni pädevust. Ka ei ole subsidiaarsuse põhimõte seotud ELi otsustusprotsessis valitseva demokraatiavaeguse vähendamisega, selleks on teised vahendid. Subsidiaarsuse põhimõte tähendab ühenduse ja liikmesriikide vahelise suhte reguleerimist nendes valdkondades, kus pädevus on Euroopa Liidu, Euroopa Ühenduse ja tema liikmesriikide vahel jagatud, ja nii ei ole subsidiaarsus kohaldatav ühenduse ainupädevusse kuuluvates valdkondades nagu näiteks ühine põllumajanduspoliitika või ühine väliskaubanduspoliitika.

Subsidiaarsuse põhimõtte kohaselt võib ühendus, juhul kui on tegemist nii ühenduse kui ka liikmesriikide pädevusse kuuluva valdkonnaga ja liikmesriigid ei ole midagi ette võtnud ühenduse eesmärkide saavutamiseks, võtta ise vastavaid meetmeid ja anda õigusakte. Tingimusteks on, et liikmesriigid ei ole siseriiklikel tasanditel midagi ette võtnud, mistõttu tegevusetus võib tuua negatiivseid tagajärgi ELi aluseks olevates lepingutes sätestatud eesmärkide täitmisele, ja et ühendus suudab EÜ asutamislepingu eesmärke paremini saavutada kui liikmesriigid. Põhimõttel on ka oma rahvusvahelise õiguse dimensioon, mis ilmneb välissuhtlusealase pädevuse jagamisel Euroopa ühenduste ja tema liikmesriikide vahel (*Commission*... 2000: 4). Koos ELi laienemisega kasvab kindlasti subsidiaarsuse põhimõtte osatähtsus. Kuivõrd on tegemist tundliku põhimõttega liikmesriikide ja Euroopa Liidu/Euroopa Ühenduse pädevuse piiril, on eriti oluline igas Euroopa Komisjoni poolt tehtud õigusakti ettepanekus põh-

[4]Euroopa Liidu lepingule ja Euroopa Ühenduse, Euroopa Söe- ja Teraseühenduse ning Euroopa Aatomienergiaühenduse asutamislepingule lisatud protokoll nr 30 subsidiaarsuse ja proportsionaalsuse põhimõtte kohaldamise kohta (*Amsterdami*... 1998: 361–362).

jendada, miks antud valdkonda on vajalik reguleerida just Euroopa Liidu ja mitte siseriiklikul tasandil.[5] Näiteks teeb Euroopa Komisjoni Valge Raamat ühise transpordipoliitika kohta vahet ELi pädevusse kuuluva tehnilise seadusandluse ühtlustamise, üle-euroopaliste võrkude, sotsiaalseadusandluse ja raudteeohutuse ning liikmesriikide valitsemisalasse kuuluva linnaplaneerimis- ning raudteealuse maa kasutamise poliitika vahel (*Commission*... 2000: 7). Subsidiaarsuse ja proportsionaalsuse põhimõtetega järgimist kajastavad ka juba vastuvõetud õigusaktide preambulid või reguleerimisala käsitlevad artiklid.

Eesti kui tulevase liikmesriigi seisukohalt on kasulik teada, et ELi meedet võib ka õigusakti laiendada, kui olukord seda nõuab ja kui sealjuures võetakse arvesse liidu aluseks olevate lepingute eesmärke ning lepingutes seatud piire, ent ka vastupidi on võimalik tunnistada kehtetuks juba olemasolev, kuid end mitteõigustav või liiga kaugele minev ELi tegevus, sealhulgas õigusakt. EL ning tema institutsioonid ei ole eksimatud ja nii ei pruugi ka nende institutsioonide antud õigus olla lõplik. Iga aluslepingu-

---

[5]Proportsionaalsuse ja subsidiaarsuse põhimõtete õigustamiseks peab Euroopa Komisjon vastama järgmistele küsimustele:

1) Mis on kavandatava õigusakti eesmärgid ja nende seos ühenduse kohustustega? (Silmas on peetud vajadust õigusselguse ja proportsionaalsuse järele.)

2) Kas antud meetme/õigusakti vastuvõtmise pädevus on ainult Euroopa ühendustel või on tegemist koos liikmesriikidega jagatud pädevuse ehk segavastutusega? (Subsidiaarsuse põhimõte.)

3) Milline on probleemi ühenduseõiguslik dimensioon (mitu liikmesriiki on probleemiga seotud jne)?

4) Milline on probleemi lahendamiseks kõige efektiivsem vahend, mis arvestab ühenduse ja liikmesriikide võimalusi? (Proportsionaalsus.)

5) Milline tegelik väärtus saab ühenduse tegevusel olema ja mis see maksma läheb?

6) Millised tegutsemisvormid on probleemi lahendamiseks ühenduse õiguskorras olemas: soovitus, toetus, vastastikune tunnustamine, määrus jne?

7) Kas on vajalik ühtne regulatsioon antud valdkonnas määruse näol või piisab üldisi eesmärke sätestavast direktiivist?

(*Commission*... 2000.)

test tuletatud õigusakti on võimalik Euroopa Kohtus vaidlustada ja vea esinemisel Euroopa Kohtul kehtetuks tunnistada lasta. Vaidlustamisvõimaluse annab subsidiaarsuse põhimõtte aktiivne ja mõlemapoolne (EL ja liikmesriigid) kasutamine.

Proportsionaalsuse põhimõtte eesmärgiks on hoida nii ELi kui ka tema liikmesriike mõistlikes piirides — eesmärgi saavutamiseks kasutatavad vahendid ei tohi väljuda eesmärgi enda ulatusest ega minna eesmärgist ja EÜ asutamislepingus sätestatud põhimõtetest kaugemale. Niisiis tuleb proportsionaalsuse printsiipi ELi õigusaktide puhul austada nii ELil kui ka tema liikmesriikidel ja seda nii jagatud pädevuse ehk teisisõnu ELi ja liikmesriikide poolt segavastutusega valdkondades kui ka küsimustes, mis langevad ELi ainukompetentsi. Kindlasti aitab proportsionaalsuse põhimõtte kohaldamine elimineerida ülemäärast reguleerimist. Kuigi subsidiaarsuse ja proportsionaalsuse põhimõte on kirjas EÜ asutamislepingu artiklis 5 ja kodifitseeritud täiendavalt Amsterdami lepingule lisatud protokollis, säilitavad mõlemad printsiibid dünaamilisuse ja arenevad edasi ELi ning tema liikmesriikide vaheliste suhete arenedes. Siiski tuleb subsidiaarsust ja proportsionaalsust omavahel lahus hoida.

Euroopa õigusloomet iseloomustab ühiskonnas toimuva arengu pidev jälgimine ja arvestamine, liidu poolt vastuvõetavad õigusaktid peavad kohanema tehnoloogiliste, majanduslike ja sotsiaalsete muutustega ning vastama ELi kodanike ootustele. Kolmanda sektori roll ELi institutsioonide õigusloomes on seostatav Euroopa majandus- ja sotsiaalkomitee tööga. Majandus- ja sotsiaalkomitee loomine oli omamoodi kaval samm majandus- ja ühiskonnaelu eri alade esindajate, eriti tootjate, talupidajate, veondusettevõtjate, töötajate, vahendajate, käsitööliste, vabakutseliste ning üldsuse esindajate koondamisest ühte nõuandva staatusega abi-institutsiooni (*Amsterdami*... 1998: EÜ asutamislepingu art. 257), sest sel moel on kolmanda sektori hääl peaaegu alati esindatud. Tegelikkuses on komitee mõju küllalt kesine, sest nii paljudest eri esindajatest koosneval institutsioonil endal on raske üksmeelt saavutada. Kui ELi õigusakte vastuvõtvad institutsioonid ei konsulteeri majandus- ja sotsiaalkomiteega, kuigi EÜ asutamislepingu vastavas artiklis, mis annab konkreetsele õigusaktile õigusliku aluse, on konsulteerimine ette nähtud, siis

saab majandus- ja sotsiaalkomitee arvamust ära kuulamata vastu võetud õigusakti vastavalt EÜ asutamislepingu artiklile 230 vaidlustada olulise menetlusnormi rikkumise tõttu ja Euroopa Kohus võib vastava õigusakti kehtetuks tunnistada. Samas ei saa vaidlustada õigusakti, mille puhul majandus- ja sotsiaalkomiteega on küll konsulteeritud, kuid viimase arvamusega ei arvestatud. Seega on konsulteerimisnõue formaalsus, mitte sisuline tingimus.

1992. a Saksamaa initsiatiivil loodud Euroopa regioonide komitee, mis koosneb föderaalriikide liidumaade ja unitaarriikide kohalike üksuste ning regioonide esindajatest ja millel on nagu majandus- ja sotsiaalkomiteelgi nõuandev staatus, on siiski efektiivsemalt oma seisukohti kuuldavaks teinud kui majandus- ja sotsiaalkomitee.

Ideaalis tuleks ELi õigusloomes nii palju kui võimalik arvestada isikute huvide ja kolmanda sektoriga.[6] Üheks sammuks selles suunas on Euroopa Komisjoni käivitatud pilootprojekt *Business Test Panel* (äriringkondade õigusloome foorum), mille eesmärgiks on saada majandusringkondadelt vastukaja ELi õigusaktide eelnõude kohta. Foorumist osa võtvad firmad saavad ELi institutsioonidelt õigusakti ettepaneku kokkuvõtte koos küsimustikuga, millele vastamiseks on aega kolm nädalat. Komisjon arendab laiapõhjalist dialoogi ametiühingute, töötajate ja tööandjate organisatsioonide, liikmesriikide kohalike omavalitsuste esindajate ja tööstuse esindajatega. Konsultatsioonid on võimalikud nii formaalsel tasandil (Euroopa Komisjoni poolt ettevalmistatud Rohelised ja Valged Raamatud — diskussiooniks avatud konsulteerivad dokumendid ja vastavalt komisjoni initsiatiivid ning tegevusplaanid, millest võivad hiljem kujuneda õigusaktid) kui ka mitteformaalselt.

Lisaks majandus- ja tööstusringkondadele on intensiivistatud ka suhteid teadlastega. Näiteks tervishoiu- ja toiduainetepoliitika valdkonnas palub Euroopa Komisjon analüüse teadusnõukogudelt, mille aruanded on avalikustatud ka Internetis.

---

[6]Euroopa Liidus tegutsevate huvigruppide kohta saab informatsiooni Euroopa Komisjoni koduleheküljelt: http://europa.eu.int/comm/secretariat_general /sgc/lobbies/index_en.htm.

ELi õigusaktide eelnõude seletuskirjades sisaldub nii või teisiti alati mõjude analüüs, mis selgitab, millises ulatuses kavandatav õigusakt hakkab toimima ja millist mõju ta avaldab ELi poliitikale, majandusele ja eelarvele.

Tõsiselt võetava õigusloome juurde kuulub õigusaktide ja nende eelnõude kättesaadavus. ELi uuemate õigusaktide ja eelnõudega ning Euroopa Kohtu lahenditega on tasuta võimalik tutvuda Internetis Euroopa Liidu koduleheküljе http://www.europa.eu.int erilingi EUR-LEX: http://www.europa.eu.int/eur-lex kaudu. Paberil tutvustab Euroopa Liit oma õigusakte ja õigusloome põhimõtteid lisaks ametlikule väljaandele *Official Journal of the European Communities* ("Euroopa Ühenduste Teataja", muutub alates Nice'i lepingu jõustumisest "Euroopa Liidu Teatajaks") ka paljudes ELi õigust käsitlevates brošüürides ja voldikutes. Kodanikele senisest parema teabe võimaldamisele ajendab ELi institutsioone kindlasti 2000. a detsembris küll juriidiliselt mittesiduva deklaratsioonina heakskiidetud Euroopa Liidu põhiõiguste harta (vt lähemalt Laffranque 2001: 221–231). Lisaks selgusele ja eelnõude avalikustamisele on alates Amsterdami lepingu jõustumisest EÜ asutamislepingu art. 255 kohaselt igal kodanikul ja igal füüsilisel või juriidilisel isikul, kes elab või kelle registrijärgne asukoht on mõnes liikmesriigis, õigus pääseda ligi Euroopa Parlamendi, nõukogu ja komisjoni dokumentidele.

Euroopa Ühenduste Nõukogu resolutsioon 8. juunist 1993 (*Council...* 1993; kahjuks siiski õiguslikult mittesiduv dokument) ühenduse õigusaktide kvaliteedi kohta kinnitab, et ELi õigusakti sõnastus peab olema nii selge, lihtne, lühike ja ühemõtteline kui võimalik. Tuleb vältida üleliigseid lühendeid, Euroopa ühenduste slängi ja väga pikki lauseid. Samuti tuleb vältida ebamääraseid ja üleliigseid viiteid teistele tekstidele ja ühe teksti sees, mis muudavad teksti raskesti arusaadavaks. Akti sätted peavad olema üksteisega kooskõlas ja sama mõistet tuleb kasutada samatähenduslikuna, õigusi ja kohustusi soovitatakse defineerida võimalikult selgelt ning akt peab õigustama vajadust akti järele, õigusakti tekstis tuleb vältida õigusliku iseloomuta sätestusi ja poliitilisi avaldusi, samuti vastuolu kehtiva õigusega. Analoogilisi soovitusi jagab ka institutsioonidevaheline kokkulepe ühen-

duse ühtsetest õigusloome põhimõtetest (*The Interinstitutional...* 1999: 1).

Praktikas kahjuks resolutsioon ega institutsioonidevaheline kokkulepe alati rakendamist ei leia (Laffranque 2000a: 157, 2000b: 19–32) ning nii on Euroopa Liit võtnud eesmärgiks luua selgemaid, lihtsamaid ja kergemini kättesaadavaid seadusi. Nende eesmärkide saavutamiseks on paari viimase aasta jooksul tehtud algust Euroopa Komisjoni vastavate üksuste restruktureerimisega. Käivitatud on selliseid projekte nagu SLIM (*Simpler legislation for the internal market*),[7] mida võiks võib-olla isegi võrrelda sarnase nimetusega lahjumiskuuriga *SLIM fast*, kuivõrd projekti eesmärgiks on vähendada ja lihtsustada ELi siseturu seadusi. Siiani pole aga päris täpselt defineeritud, mida *simplification* ehk lihtsustamine tähendab!

Töögrupi BEST (*simplifying conditions for small business*) ülesanne on lihtsustada väikeettevõtjaid puudutavaid seadusi ELis (*Commission...* 1998: 9).

Euroopa Komisjon on lihtsustamisega algust teinud sellistes valdkondades nagu konkurentsipoliitika, kus komisjonil on liidu tasandil kaalukas otsustusõigus. Konkurentsialaste õigusaktide lihtsustamine tundub küll esmapilgul utoopilise ülesandena.

Euroopa Komisjoni tõlketeenistus on algatanud omapärase ja tervitatava ettevõtmise *Fight the Fog* (vt Konts 2001: 18–19). Kampaania käigus võideldakse uduga nn euroõiguse sõnastuses ning antakse välja käsiraamatuid selle kohta, kuidas kirjutada selgelt ja lihtsalt.

Tegelikult pole õigusloome kvaliteedi tõstmine ainult Euroopa Komisjoni südameasi. Lisaks komisjonile vastutavad õigusloome eest Europarlament ja ELi Nõukogu. Varasematel aastatel tekitas probleeme erinevus õigusloome põhimõtetes ELi eri institutsioonide vahel. Nende erinevuste likvideerimiseks tulid kokku Euroopa Parlamendi, Euroopa Liidu Nõukogu ja Euroopa Ko-

[7] *The Simpler Legislation for the Single Market Initiative* (SLIM = initsiatiiv: lihtsam seadusandlus siseturu tarbeks) algatati Euroopa Komisjoni poolt 1996. a mais, samal ajal käivitus SLIMi esimene faas. SLIMi teine ja kolmas faas järgnesid 1997. ja 1998. a, võttes iga kord lihtsustada mõne siseturu valdkonna. Vt näiteks *Simpler...* 1998.

misjoni õigusosakondade juristid, et ühiselt koostada ühtsed juhised ELi õigusaktide väljatöötamiseks. Töö tulemusena on valminud praktiline juhis ELi õigusaktide väljatöötajatele (*Joint*... 2000). Alates 1999. aastast eksisteerib institutsioonide vahel kokkulepe ühenduse õigusloome põhimõtetest (*The Interinstitutional*... 1999: 1). Euroopa Parlament on vastu võtnud mitmeid resolutsioone, kutsudes üles muutma euroõigust selgemaks ja lihtsamaks.[8]

Kuid ELi õigusloome läbipaistvuse ja kõrge kvaliteedi eest seismine ei ole mitte ainult ELi ning tema institutsioonide, vaid koos liiduga ka liikmesriikide jagatud pädevus ning vastutus. Mida selgem, ühtsem ja kompaktsem on ELi õigus, seda lihtsam on liikmesriikidel sellist õigust rakendada ja sellest kinni pidada. Kvaliteetne õigusloome ning menetluse tõhus reguleerimine on aluseks ka protsessiõiguse paremale rakendamisele.

Kõige tõhusam on see, kui liikmesriikides endis toimuv õiguse lihtsustamise protsess käib käsikäes ELi õiguse ümberkujundamisega. Mis kasu on lihtsatest ja selgetest direktiividest, kui neid siseriiklikku õigusesse ühtlustavad õigusaktid on keerulised ja raskesti loetavad. Praegune olukord tundub siiski vastupidine — liikmesriigid püüavad oma seadusandlusega lihtsustada halvasti sõnastatud direktiive, kuid ülevõtmise kohustuse tõttu on see väga delikaatne ja aeganõudev töö, ning kui liikmesriik teeb seda ülepeakaela, võib juba niigi keerulisest direktiivist saada veel mitu korda keerulisem siseriiklik seadus. Kui ELi õigus muutub lihtsamaks, läheb libedamalt ka selle adapteerimine rahvusliku õigusega. Näiteks Rootsis algas siseriikliku õiguskeele lihtsustamine enam kui 30 aastat tagasi ning tõuke andis selleks valitsuskabineti minister (riigisekretär) ise. 1976. aastast alates töötavad Rootsi riigikantselei juristid ja lingvistid koos ühtse töörühmana ning teevad koostööd justiitsministeeriumi vastava osakonnaga. Ka praegune justiitsminister soovib seadusandlust näha nii lihtsalt kirjutatuna kui võimalik (*The Swedish*... 2001).

Liikmesriikide ja ELi õigusloomealane koostöö on võimalik ka ELi õigusloome põhimõtete alase valgustustöö käigus — liik-

---

[8]Viimane neist on *Resolution of the European Parliament A5-0269/2000*.

mesriigid saavad kaasa aidata nn euromüütide purustamisele oma elanikkonna hulgas. Kui inimesed ei tea, milline on siseriikliku ja euroõiguse vahekord ning millisele õigusele on neil kõige kasulikum toetuda, peavad nad usaldama professionaalseid nõustajaid. Advokaatide palkamine on aga kallis lõbu ja paljudele võib seetõttu juurdepääs õiguskaitseorganitesse jääda kättesaamatuks (Cuttis 2001: 3).

Õiguskeele keerukus ei ole niisiis probleemiks mitte ainult Euroopa Liidus ja tema liikmesriikides, vaid ka näiteks Ameerika Ühendriikides. Juriidilise keele lihtsustamisega tegeleva liikumise *A movement to simplify legal language* häälekandja *Clarity* USA toimetaja Joseph Kimbel on analüüsinud, kui palju raha oleks võimalik advokaatide jt õigusnõustajate tasu, kohtuskäimiste ja muude õigusaktide sõnastuse keerukuse tagajärjel tekkivate kulutuste arvel kokku hoida, kui seadusi kirjutataks lihtsamas ja mõistetavamas keeles (vt Kimbel 2001). Euroõiguse lihtsustamise eest võitlejatel aga pole mingeid illusioone: "Direktiive ei hakata kunagi kirjutama lihtsamast lihtsamas keeles, kuid nad peaksid olema vähemalt arusaadavad keskmisele inimesele, kes on huvitatud nende mõistmisest," kirjutab Martin Cuttis — kes ise jurist pole —, raamatu *The Plain English Guide* autor, *Plain Language Commission*'i uurimusdirektor (Cuttis 2001: 3). Cuttise arvates väljendab keeruline sõnastus tegelikult teksti autorite väljendusoskuse nõrkust ja soovi tunda end kõikvõimsa ning domineerivana, samal ajal kui teksti lugejates tekitatakse tahtlikult abitust ja rumaluse kompleksi. Ilmselt seetõttu loevad vaid vähesed mittespetsialistid direktiivide tekste. Kui direktiivid sisaldaksid lühikest nn kodaniku jaoks mõeldud kokkuvõtet olulisematest direktiiviga reguleeritud punktidest, oleksid asjad kindlasti teisiti. Euroõiguse puhtuse ja lihtsuse eest võitlejate arvates ei peaks direktiivid olema mitte ainult numereeritud ja varustatud keeruka nimetusega, vaid sellele lisaks kandma lihtsaid ning löövaid pealkirju. Juba esimestest sõnadest peaks selguma, mida direktiiviga soovitakse saavutada, materjal peaks olema liigitatud nii, et inimestel oleks selles kerge orienteeruda. Direktiivide tekst peaks olema kirjutatud moodsas, otsekoheses ja konstruktiivses sõnastuses, mis teeks nende siseriiklikusse õigusesse ülevõtmise lihtsamaks. Euroõiguse lihtsustamise liikumise töögrupid on direktiive

ümber kirjutanud selleks, et näidata teistsuguse lähenemise võimalikkust ELi õiguskeelele. Üks võimalus seadusi lihtsustada ja arusaadavamaks muuta on konsolideerida õigusakti muudatused üheks terviktekstiks. Siiani on konsolideerimine ELis toimunud peamiselt mitteametlikult ja väga aeglaselt, sama puudutab ühte valdkonda kuuluvate õigusaktide koondamist üheks terviklikuks seadustikuks ehk kodifitseerimist. Kodifitseerimise protsess on oma liikmesriikidega võrreldes suhteliselt noore õiguskorraga Euroopa Liidus alles lapsekingades. 2000. a võttis Euroopa Komisjon vastu viis kodifitseerimisalast ettepanekut, millega kavatsetakse asendada 78 akti, ning algatas täiendavalt kodifitseerimisprotsessi, mille käigus on plaanis asendada 43 kehtivat õigusakti viie uue dokumendiga (*Commission*... 2000: 11).

Üldiselt on tähelepanuväärne, et Euroopa Komisjoni õigustloovate aktide algatuste arv väheneb aasta-aastalt. See väljendab mõned aastad tagasi Cardiffis toimunud Euroopa Ülemkogul tutvustatud Euroopa Komisjoni raportis sisaldunud deviisi: *Legislate less to act better* (sätesta vähem, selleks et paremini tegutseda!). Nii uskumatu, kui see tundubki, arvestades Brüsseli bürokraatiat, kus seaduste loomine on muutunud omamoodi maaniaks, (kuigi ametlikult ei ole ühegi ELi õigusakti nimetuseks "seadus"!), on Euroopa Komisjon võtnud viimasel ajal tagasi mitmeid ettepanekuid õigusaktide algatamiseks ja lõpetanud mitme eelnõu väljatöötamise protsessi. Euroopa Komisjoni huvitavad ettepanekud ka õigusloomele alternatiivsetest vahenditest teatud valdkonna reguleerimiseks või siis pigem käsitlemiseks.

Seega võib kokkuvõttes täheldada ELi õigusloome juures järgmisi tunnuseid — Euroopa Liidule on iseloomulik: õigusriigi, õigusselguse, subsidiaarsuse ning proportsionaalsuse põhimõtete dünaamiline ja aktiivne kohaldamine; ühiskonnas toimuvate arengutega, huvigruppide, äriringkondade, kolmanda sektori ja teiste Euroopa Liidu kodanike ootuste ning ettepanekutega arvestamine, õigusaktide võimalike mõjude analüüsimine ja viimasel ajal järjest rohkem konsolideerimine, kodifitseerimine ning õigusaktide keele lihtsustamine.

3. EUROOPA ÕIGUSLOOME MÕJU EESTI ÕIGUSLOOMELE

Kui taasiseseisvunud Eesti õigussüsteemi üles ehitama hakati, oli põhimõtteks hoiduda ühe või teise Lääne-Euroopa riigi seaduste ümberkirjutamisest ning luua oma õiguskultuurile vastav ja Eesti traditsioonidega arvestav õiguskord. Ometi ei ole Eesti uued seadused "mahakirjutamise" patust täienisti priid. Samas pole ka mõtet jalgratast leiutada, kui teatud põhimõtted on stabiilse demokraatiaga riikides hästi toiminud ja omaks võetud. Eestil avanes unikaalne võimalus teiste vigadest õppida ja korjata kokku oma õigusse mitmesuguste, peamiselt Euroopa riikide kogemusi ning positiivseid eeskujusid.

Samad põhimõtted peaksid kehtima ka ELi institutsioonide loodud õiguse kohta — teatud osas peab seda muidugi üle võtma —, kui Eesti soovib Euroopa Liitu saada, oleme assotsiatsioonilepingu kohaselt kohustatud järk-järgult lähendama oma õigust ELis kehtivale õiguskorrale ehk *acquis communautaire*'ile (Euroopa leping: art. 68), kuid päris mehaanilise kopeerimise teed ei ole mõtet Eesti õiguse ühtlustamisel minna. On hea meel tõdeda, et siiani on Eesti õiguskord suutnud säilitada meile iseloomulikud õigusloome üldpõhimõtted — seadus peab olema regulatiivne ja ei saa seisneda edasivolitamises ning raamseadusandluses, määrusi on võimalik anda vaid seaduses vastava delegatsiooninormi olemasolu korral, seadusi asendavaid *praeter legem* määrusi, millega administratsioon korraldab seadusega reguleerimata valdkondi, Eesti õigussüsteem ei tunnusta.[9] Kindlasti oleks lihtsam olnud minna kergema vastupanu teed ja direktiivide siseriiklike määrustega ühtlustamise nimel võimaldada raamseaduste, ent ka regulatiivsemate määruste vastuvõtmist. Samuti on euroõiguse ülevõtmisel püütud vähemalt teoreetiliselt tagada see, et ei satutaks vastuollu Eesti põhiseadusega.

---

[9]Eesti õiguse EL õigusega ühtlustamise põhimõtete kohta vt Justiitsministeeriumi koduleheküljelt http.//www.just.ee: Eesti seadusandluse Euroopa Liidu õigusega ühtlustamise metoodika, Justiitsministeerium, Euroopa Liidu õiguse talitus, 2001.

Kvaliteetne ühtlustamine tähendab Euroopa õiguse, ka tema nüansside head tundmist, oskust vaadata kaugemale kui vaid konkreetse valdkonna õigusaktidesse. Ühtlustamisel peab järgima laiemalt ja horisontaalsemalt ELi konteksti ja seda, kas usinal direktiivide ülevõtmisel või isegi direktiividest rangemate nõuete kehtestamisel hoopis mõni olulisem ELi poliitika või õiguse üldpõhimõte kaduma ei lähe.

Euroopa õiguse järkjärguline ülevõtmine tähendab vähemalt puhtjuriidilise tõlgenduse kohaselt täielikku valmisolekut alles liitumishetkel, mitte ilmtingimata kõigis valdkondades enne liitumist. Eestil ei ole seega alati kõikides küsimustes kohustust ühepoolselt tunnustada Euroopa Liidu kodanikke või kaupu soosivaid õigusi, me saame ära oodata kuni Eesti on ELi liige ja ühinemise päevast vastavad kohustused võtta, kui EL on omalt poolt samuti kohustatud meie kodanikke ja kaupu vastavalt tunnustama.

Kuigi Euroopa Komisjon ei pea meiega niisugust dialoogi nagu liikmesriikidega ega kontrolli meid veel ametlikult kui liikmesriiki, vaid üksnes kui kandidaatriiki — mis vahest on veelgi rangem —, on nii ELi institutsioonidel kui ka liikmesriikidel assotsiatsiooni- ehk Euroopa lepingu alusel kohustus Eestit õiguse ühtlustamisel abistada, seda nii PHARE programmide kui ka liikmesriikidega bilateraalsete ekspertide kaudu (Euroopa leping: art. 70). Seetõttu oleks kohane arvestada eeltoodud ELi õigusloome põhimõtetega ka Eesti õiguse ELi õigusega ühtlustamise käigus.

Kvaliteetne õigusloome, sealhulgas Eesti õiguse kvaliteetne ühtlustamine Euroopa omaga nõuab aga aega. Ent just ajast tunneb liitumiseelne protsess kõige rohkem puudust. Põhiliseks takistuseks osalusdemokraatia võimaldamisel on ka eurointegratsiooniprotsessi kiirus, mille tõttu nii mõnigi kord võib kannatada õigusaktide kvaliteet. Kahjuks ei saa päris kindlalt väita, et kiire tempo ELiga ühinemise tulemusel aeglustub. Ühtlustamise kohustus ei kao liikmelisusega, sest kuigi ELi määrused hakkavad liitumishetkest Eestis vahetult kehtima, tuleb direktiive endiselt siseriiklikusse õigusesse sisse viia. Ebaõige ja hilinenud ühtlustamise eest võib oodata aga Eestit andmine Euroopa Kohtusse.

Mis puutub osalusdemokraatiasse, siis saadetakse kõik eelnõud nii või teisiti valdkonnast puudutatud kolmandale sektorile

ja avalikustatakse Internetis, siin ei ole ELi õigust ühtlustanud eelnõud mingiks erandiks. Lisaks on kolmas sektor jõudumööda osalenud ka ELiga läbirääkimiste töögruppides ja teisteski konsultatiivnõukogudes, kus antakse ELile lubadusi ja sõelutakse Euroopa Liidu ja Eesti seadusandlust, vaagides nende vastavust. Euroopa Liiduga läbirääkimiste töögruppidest on osa võtnud nii ametiühingute, ettevõtjate kui ka teiste huvigruppide esindajad. Näiteks arutati põllumajanduspeatüki positsioone läbi erialaliitudega (piima, liha). Audiovisuaalpoliitika töögrupis on Teatriliidu, TV-3, Eesti Kontserdi ja kutseorganisatsioonide esindajad, sotsiaalpoliitika alast *acquis*'d aitavad läbi vaadata ametiühingute esindajad, äriühinguõiguse töögrupis osalesid Kaubandus-tööstuskoja liikmed.

Peale kolmanda sektori ärakuulamise on tähtsad ka võtted, mida norme luues kasutatakse ja mis saavad kaasa aidata kolmanda sektori osalusele juba vastuvõetud õigusaktide täiendamisel. Siinkohal on oluline normitehniline märkus, mis vastavalt õigustloovate aktide eelnõude normitehnika eeskirjale (Õigustloovate... 1999) viitab seaduse kohaldamise hõlbustamiseks asjaoludele, mis ei ole iseenesest normatiivselt siduvad. Normitehniline märkus tähistatakse tekstis ülemise indeksiga ja esitatakse eelnõu lõpus informatiivse tekstina. Kui seaduseelnõu ette valmistades on arvestatud ELi direktiivi või määrust, esitatakse normitehnilise märkusena direktiivi või määruse number ja avaldamismärge *Euroopa Ühenduste Teatajas*. Normitehniline märkus on oluline seetõttu, et kuigi direktiivid ei ole Eestile siduvad, on Eesti tulevikus ELi liikmena kohustatud direktiividele viitama. Seda nõuet sisaldavad direktiivid ise oma lõppsätetes ning nõukogu otsus aastast 1990, millega tehti direktiividele viitamine liikmesriikidele kohustuslikuks (Jääskinen 1996: 17).

Näiteks direktiivi 98/44EÜ art. 15 lg 1 ütleb: "Kui liikmesriigid need aktid [direktiivi ühtlustavad siseriiklikud õigusaktid] vastu võtavad, viitavad nad käesolevale direktiivile või lisavad vastava viite ametliku avaldamise puhul. Sellise viite tegemise meetodid kehtestavad liikmesriigid ise." Direktiividele viitamine on tähtis veel sellepärast, et sellega näitab liikmesriik Euroopa Komisjonile, et antud direktiiv on tähtaja jooksul siseriiklikku õigusse üle võetud. Komisjon peab sellekohast arvestust ning

kui ühtlustamine ei ole sooritatud tähtaegselt, võib liikmesriigi Euroopa Kohtusse kaevata. Kui direktiivi Euroopa Liidus muudetakse, on ka liikmesriigil võimalik kohe oma seadusi muuta/täiendada, kui ta täpselt teab, millise siseriikliku õigusaktiga(-dega) antud direktiivi ühtlustati. Lõpuks on direktiivile viitamisest kasu ka üksikisikutel, kes saavad seeläbi teada, milline direktiiv on olnud siseriikliku seaduse allikaks.

Kui tekivad näiteks mõne konkreetse siseriikliku seaduse tõlgendamise probleemid, peavad Eesti kohtud võtma tulevikus aluseks direktiivi, ja kui neil tekib ka direktiivi tõlgendamisega raskusi, paluma Euroopa Kohtult eelotsust. Normitehnilise märkuse kaudu leiavad kohtunikud, aga ka poolte esindajad siseriikliku õigusakti aluseks olnud direktiivi hõlpsasti üles. Seega saab normitehnilise märkuse kaudu jälgida ja kontrollida, kas Eesti õigusaktid on ELi direktiive arvestanud, ning esitada vajaduse korral parandusettepanekuid. Kui isik leiab, et tema õigusi kaitsev ELi direktiiv on valesti üle võetud või ühtlustatud, saab ta ideaalselt teostada kontrolli õigusloome üle ka nn *ex post facto* kontrolli näol, teavitades sellest vastava õigusakti väljatöötanud asutusi. Paraku jäetakse valitsuse kehtestatud normitehnilise märkuse nõue Riigikogus tihti tähelepanuta ja nii ei ole võimalik *Riigi Teatajas* avaldatud seaduse puhul enam täheldada, millist direktiivi ta ühtlustab. Asjaolu on veelgi kurvem, kui arvestada, et õigusaktide eelnõude seletuskirjad, mis eelnõu tasandil võivad olla küll Internetis kättesaadavad, pärast õigusakti vastuvõtmist avaldamist ei leia ja seega kaob ka edasine kontrollivõimalus seletuskirjas ELi õigusele vastavusest käsitletu üle. Niisiis on ka meil nagu EL institutsioonidelgi probleemiks valitsuse ja parlamendi õigusaktide normitehnika põhimõtete erinevus, mis vajaks kiiremas korras ühtlustamist seda enam, et Eesti peab järjest rohkem Euroopa õigusega arvestama, mis teeb õigusloome protsessi niigi komplitseerituks.

Kindlasti ei tohi lasta süveneda valitsuse ja Riigikogu vahelisel tasakaalustamatusel ELi puudutavate küsimuste, sealhulgas ELi-alase õigusloome vallas. On teatud mõttes paratamatu, et Euroopa Liidu kontekstis on seadusandlik võim üha suuremal määral kandunud parlamendilt üle valitsusele (Tõhusa... 2000: 3), kuid ka

ELis vastuvõetud protokollid ja juhised annavad tunnistust selle tendentsi leevenemisest.

Kuigi Euroopa õiguse terminoloogiline lihtsustamine aitaks palju ka Eestit, kus alles kujundatakse omakeelseid eurotermineid, ei ole ilmselt tulevikus tõenäoline, et niipea kõik ilma igasuguse õigusnõuandeta direktiividest aru hakkaksid saama. Seda enam tuleb lisaks riigiametnike ja kohtunike ELi õiguse alasele koolitusele tõhustada ka euroõigusealase teabe jagamist advokaatidele ja kolmanda sektori esindajatele.

Kuigi viimasel ajal pole ELiga ühinemisel prioriteediks mitte enam õiguse ühtlustamine, vaid ühtlustatud õiguse rakendamine, ei tohi unustada õigusloome väärtust. Kas halb seadus on ikka parem kui seaduse puudumine — *dura lex sed lex* — ja mis kasu ongi heast seadusest, kui see tegelikkuses ei rakendu? Olgugi et pärast seda, kui Eestis on vastu võetud suuremad ja tähtsamad seadused ja seadustikud (*Võlaõigusseadus*, *Karistusseadustik* jne), minetab kasvõi ajutiselt õigusloome oma senise tähtsuse ning põhihuvi koondub õiguse rakendamisele, jääb õigusloome endiselt riigi (õigus)poliitika oluliseks komponendiks. Ka stabiilses riigis areneb seadusandlus pidevalt, sest elu läheb edasi ning ühes sellega areneb pidevalt ka Euroopa Liit, mistõttu on põhjust neid arengukäike järgida ja arvestada. Kuigi mõnes valdkonnas, nagu näiteks internetiseerimine ja e-õigus, oleme EList kaugemale jõudnud, ei saa öelda, et meil ei oleks ELilt midagi õppida või et euroõiguse põhimõtteid ei tasuks arvestada. Isegi eurodirektiivide keerukusest annab õppida, kasvõi impulsi saamiseks selle keerukuse siseriiklikuks lihtsustamiseks. Kui ühiskond on stabiilsem, on stabiilsem ka õigusloome.

Õigusloomele tuleb läheneda uut moodi, võimaldada tema demokratiseerimist, huvigruppide suuremat kaasamist, ning sellega ongi juba algust tehtud. Samas ei tohi see devalveerida õigusloomeprotsessi ja muuta seadusandlust käsitlevaid internetiportaale prügikastiks, millest õigusloome eest vastutajad peavad päevade kaupa klaaspudeleid otsima. Õigusloome peaks jääma ja senisest enam saama loominguks, seda nii Eesti kui ka Euroopa Liidu kontekstis. Kui suured reformid on seljataga, siis on ka rohkem aega analüüsida, sealhulgas teha eelnõudele põhjalikumat mõjude analüüsi. Seni on riigielu olulistes küsimustes, sealhulgas

eurointegratsiooni alal ja nende oluliste küsimuste reguleerimises õigusaktide abil, teaduslike uuringute ja teadlaste osakaal olnud kindlasti paljus ka ajapuuduse tõttu kahetsusväärselt väike. Loodetavasti saab edaspidi õigusloomes tegelda rohkem loominguga selle sõna otseses mõttes. Tegelikult on lihtsalt ja arusaadavalt väljendamise oskus palju suurem kunst kui segaste ja vastuoluliste mõistetega mängimine, ning just seda kunsti peavad Eesti õiguse loojad ja seadusandjad Euroopa Liidu õigust Eesti õigusse tuues valdama.

Kirjandus

Amsterdami leping, konsolideeritud lepingud. 1998. Tallinn: Eesti Õigustõlke Keskus

Commission report to the European Council. 1998. Better lawmaking 1998 — a shared responsibility. Brussels: COM 715 final

Commission report to the European Council. 2000. Better lawmaking 2000 (pursuant to Article 9 of the Protocol to the EC Treaty on the application of the principles of subsidiarity and proportionality), Brussels: COM 722 final

Council Resolution of 8. 06. 1993 on the quality of drafting of Community legislation. 1993. OJ NoC166/93

Cuttis, Martin 2001. *Clarifying Eurolaw.* England: Plain Language Commission

Euroopa leping 1995 = Euroopa ühenduste ja nende liikmesriikide ning Eesti Vabariigi vaheline assotsieerumisleping. — *Riigi Teataja*, II, 22–27, 120

Joint practical guide for drafters of legislative texts 16. 03. 2000. Brussels: European Commission

Jääskinen, Niilo 1996. *Kohanemine euroopaliku seadusandlusega. Üldisi tähelepanekuid ja Soome kogemusi.* Soome Välisministeerium

Kimbel, Joseph 2001. Plain language: the myths, the realities and the enormous benefits. [Ettekanne rahvusvahelisel konverentsil *European Law Conference* Stockholmis 10.–12. VI]

Konts, Heljo 2001. Mida arvab tõlkija? — *Õiguskeel*, nr 1, lk 18–19

Laffranque, Julia 2000a. Selgus ja arusaadavus Euroopa Liidus ja Euroopa Liidust. — *Juridica*, nr 3, lk 157–159

Laffranque, Julia 2000b. Euroopa Liit — segaste mõistete paradiis. — *Õiguskeel*, nr 4–5, lk 19–27, 27–32

L a f f r a n q u e , Julia 2001. Euroopa liidu põhiõiguste harta — ühineva Euroopa (sh Eesti) loomulik areng? — *Riigikogu Toimetised*, nr 3, lk 221–231

S i m p l e r Legislation for the Single Market (SLIM): Extension to a Third Phase. 1998. Brussels: Working document of the Commission Services SEC (98) 559

T h e I n t e r i n s t i t u t i o n a l agreement of 22.12.1998 on common guidelines for the quality of drafting of Community legislation. 1999. Brussels: OJ NoC73/99

T h e S w e d i s h Government promotes clear drafting. 2001. Stockholm: Ministry of Justice Sweden

T õ h u s a õigusloome seminar (15.–16. IX 2000), taustdokument, Läänemeremaade Nõukogu demokraatlike institutsioonide ja inimõiguste, kaasa arvatud vähemustesse kuuluvate isikute õiguste volinik. 2000

Õ i g u s t l o o v a t e aktide eelnõude normitehnika eeskiri. Vabariigi Valitsuse 28. 09. 1999. a määrus nr 279. 1999. — *Riigi Teataja*, I, 73, 695

JULIA LAFFRANQUE (sünd. 1974), on lõpetanud Tartu Ülikooli õigusteaduskonna 1997. a, *LL.M.* Münsteri Ülikoolis 1998 a, TÜ doktorant 2000. aastast. Töötab Justiitsministeeriumi Euroopa Liidu õiguse ja välissuhete talituse juhatajana ja EL õiguse lektorina Õigusinstituudis.

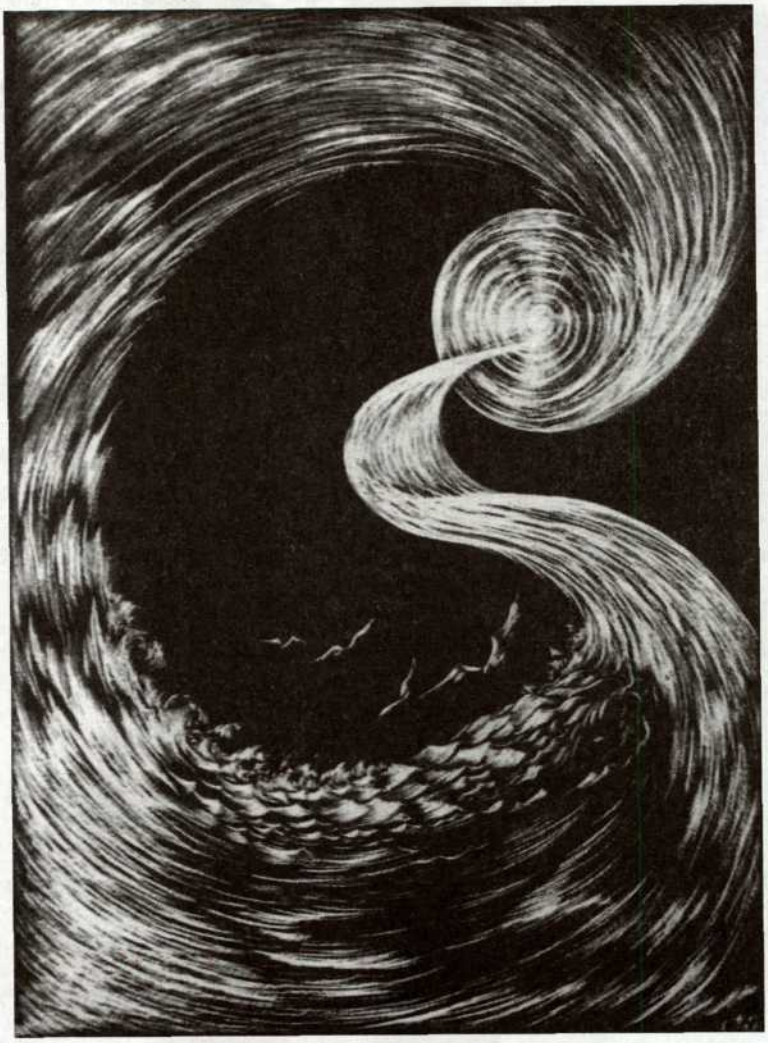

ANNELA RAUD-SELGE
Tulla, et minna II

RAHU KONSOLIDEERIMISE PROBLEEMIST PÄRASTSÕJAAEGSES EUROOPAS

Aleksander Varma

1. Tsentraliseeritud võimuga suurriigid detsentraliseerida, kujundades neist *quasi* konföderatsioonid. Iga osariik täidaks riiklikke funktsioone iseseisvalt, kuivõrd see ei ole piiratud konkreetselt liidu funktsioone määritleva statuudiga. Liidu permanentselt toimiv kollektiivne keskorgan kujundatakse liitu kuuluvate osariikide poolt pariteedi põhimõtte alusel.

Võimu detsentraliseerimine peab toimuma mitte ainult vormiliselt, vaid igal juhul faktiliselt. Selleks on põhimõtteliselt vajalik:

a) Igal osariigil oma sõjavägi, kusjuures osariikide sõjavägede koostöö liidu kaitsmise huvides oleks kooskõlastatud nii väljaõppelt kui materiaalselt.

b) Igal osariigil oma politseiaparaat, mis ei alluks vahenditult Liidu keskorganile.

c) Iga osariigi sisemine juriidiline ja poliitiline struktuur ei oleneks Liidust. Piiramised oleksid lubatud ainult niivõrd, kuivõrd Liidu statuut seda konkreetselt ette näeb.

d) Tsentraliseeritud poliitilise partei aparaati Liidul ei ole.

e) Usundlikku permanentset keskorganit Liidul ei ole.

Avaldame A. Varma kirjutatud teesid nende originaali fotostaatilise koopia järgi, mis leidub Rootsi Riigiarhiivis (Balti Arhiiv, A. Warma fond, kartong 5). Teksti on keeleliselt veidi korrigeeritud. Vt ka A. Varma, *Diplomaadi kroonika*, lk 183–187.

ALEKSANDER VARMA

2. Keskmised ja väikeriigid koondada *quasi* konföderatiivsetesse blokkidesse (regionaalsed liidud). Liitumisel tuleb lähtuda Üld-Euroopa rahusäilitamise nõuete, majanduslike, etnograafiliste ja kultuurajalooliste eelduste seisukohalt. Iga liitu kuuluv riik täidaks riiklikke funktsioone iseseisvalt niivõrd, kui see ei ole piiratud konkreetselt Liidu funktsioone määritleva statuudiga. Liidu permanentselt toimiv kollektiivne keskorgan kujundatakse Liitu kuuluvate riikide poolt pariteedi põhimõtte alusel.

3. Rahvusvaheline kontrolliv kõrgem organ, varustatud sanktsioneeriva võimuga, kujundatakse sääraselt, et riikide üheõigusluse põhimõte leiaks tegelikku tunnustamist.

4. Atlandi *Charter*'i tuleb õiglaselt ja kõrvale kaldumata kohaldada kõikide riikide ja rahvaste suhtes.

SAATEÕNA TEESIDELE "RAHU KONSOLIDEERIMISE PROBLEEMIST PÄRASTSÕJAAEGSES EUROOPAS"

ad 1. Nüüdisaja teadus on võinud ja pidanud tulema otsusele, et nii makrokosmilises kui mikrokosmilises maailmas kõik avalduvad nähted on vääramatute, reglementeerivate, inimtahtest olenematute seadustega kooskõlastatud (harmoniseeritud). Seesama kehtib ka inimühiskonna suhtes. Iga aktsioon, mis suunatud ülalmainitud seaduste vastu, tekitab perturpatsioone. Samal ajal astuvad tegevusse jõud, mis püüavad elimineerida perturpatsioone põhjustavaid nähteid. Inimühiskonna raskemaid häireid, mis on võtnud katastroofilise iseloomu, oli juba Esimene maailmasõda, kuid eriti praegu käimasolev sõda. Juba praegu ollakse jõudnud veendumusele, et kui sääraseid katastroofe inimühiskonnas ei elimineerita, siis tähendab see oma lõpptulemusena inimkonnale vaimlist ja füüsilist hävingut.

Kui nüüd konkreetsemalt vaatleme ühiskondlikult organiseeritud koondiste-riikide vormiga seoses olevaid nähteid Euroopas, siis näeme, et mida lähemale tsentraliseeritud riigivõim absoluutsele oli või on, seda suuremad katastroofid on sellest järgne-

nud (*résulter*), mitte üksi Euroopale, vaid kogu maailmale. Et selles veenduda, tarvitseb jälgida Euroopas ainult kahte suurriiki — Saksamaad ja Venemaad.

On huvitav märkida, et Esimese maailmasõja hävitustele loomuliku ühiskondliku reaktsioonina sündis Euroopas, mis kõige ulatuslikumalt oli sõja tallermaaks, terve rida väikeriike. See ei ole juhuslikkus, vaid inimkonna enesesäilitamise loomulik reaktsioon. Kahjuks ei tehtud siis neist nähetest õigeid järeldusi. Võimaldus Euroopa kahes suures agressiivses riigis ennenägematu võimu tsentralisatsioon, millele paratamatult järgnes meile tuntud inimkonna ajaloo suurim katastroof, nii hingeline kui materiaalne. See hõlmab mitte ainult Euroopat, kust see sai alguse, vaid kogu maailma.

ad 2. Eelmises punktis oleme juba konstateerinud, et peale Esimest maailmasõda (1914–1918) sündis loomuliku ühiskondliku reaktsioonina Euroopas rida väikeriike. Meie teame, et kõik väikeriigid on taotlenud rahu konsolideerimist ning oma rahvusvahelistes aktsioonides toiminud sõja vältimiseks. Samal ajal meie teame, et kõigekülgselt tsentraliseeritud võimuga Euroopa suurriigid samal ajal palavlikult valmistusid uueks sõjaks, niipea kui olustik seda neile vähegi võimaldas. Meie teame tulemusi.

Juba varem ja ka nüüd tehakse just nende agressiivsete suurriikide poolt kihutustööd väikeriikide loomulikkude õiguste vastu. Igasuguseid väiteid peetakse selleks küllalt hääks. Kõneldakse: a) väikeriikide abitusest enesekaitse alal, b) majanduslikust jõuetusest, c) isegi vaimlise loomingu diletantsusest, jne. Minnakse otsitud väidetes *ad absurdum*, õigustades jõuga väikeriikidele kallaletungi sellega, et need ohustada suuri. Säärase väite dešifreerib hundi süüdistus talle murdmisel, et äratab isu.

Selgusele jõudmiseks, kui pinnapealsed ja otsitud need väited on, vaadelgem kõigepealt, kuidas tegelikult on olukord riikide enesekaitsemise küsimuses üldse. Prantsusmaa on suurriik, kuid sellele vaatamata ei suutnud end kaitsta, kuigi oli veel liidus Briti Impeeriumiga. N. Vene ei suutnud end kaitsta muidu, kui pidi abiks võtma võimsa Põhja-Ameerika Ühendriigi ja Briti Impeeriumi. Suitsevad varemed Euroopa mandril ja saartel pakuvad juba praegu üsna küsitava väärtusega pildi Euroopa suurriikide enesekaitsevõimest ning pole vähematki kahtlust, et kui käesolev

sõda kord lõpule sõditud, ei leidu Euroopa mandril ainukestki suurriiki, kes end kaitsta oleks suutnud. Nõuda väikeriikide kadu selle väite alusel on otsitud, et mitte tarvitada sõna grotesk.

Väide majanduslikust jõuetusest on vägagi relatiivne, kui seda tõsiasja silmas peame, et Euroopa väikeriigi kodaniku sotsiaalne olukord ja hariduslik tase oli märgatavalt kõrgem kui tsentraliseeritud võimuga agressiivsetes Euroopa suurriikides. Seda tõendavad ülevaatliku selgusega Rahvasteliidu Tööbüroo annaalid. Riigivõla koormatis, mis lasus Euroopa väikeriigi kodanikul, on märgatavalt vähem kui Vene või Saksa kodaniku õlgadel tegelikult lasuv riigivõlg.

Väikeriikide vaimlise loomingu kvalifitseerimiseks laseme kõnelda tuntud inglise ajaloolast professor Fisherit. Ta kirjutab, et peaaegu kõik, mis meie kultuuris on väärtuslikku ja püsivat, on tulnud väikestest riikidest, näiteks: Homeruse lugulaulud Kreekast, Shakespeare'i draamad Inglismaalt, kes tol ajal oli võrdlemisi väikene riik, Itaalia *renaissance*'i parimad kunstiteosed väikesest Florentsist, Saksa rahva püsivad vaimlised saavutused enne Bismarcki aegseist Saksa väikeriikidest ning isegi meie Pühakiri on väikerahvaste keskelt välja kasvanud. Lõppkokkuvõttes ta ütleb: "Inimväärtuste kvantitatiivne hindamine, milledele antakse nii suur tähendus moodsas poliitilises ajaloos, on põhiliselt vale ja annab pigemini vulgaarse kui õilsa tõuke rahva püüetele." Väärib tähelepanu veel Wilhelm Röpke huvitav uurimus "Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart".

Kõik ülaltoodu aga ei taha eitada Euroopa väikeriikide funktsionaalset koordineerimise vajadust.

Esimesel kohal tuleks märkida, et väikeriikide koondamine regionaalsetesse liitudesse kasvataks ja arendaks ühiskondlikult mõtlemist nn. lokaalpatriotismi asemel. See oleks Euroopa ühiskondliku evolutsiooni nimel väga tarvilik. Kahtlemata võimaldaks see ühtlasi tootvuse ja teataval määral ka kaubanduse hõlpsamat ja elastilisemat koordineerimist, millel on oma positiivsed majanduslikud järeldused. Ka sõjahädaohu vältimiseks võiks väikeriikide liit tõhusamalt kaasa mõjuda selles areneva ja vähekorraga mõjulepääseva üldhuvilisema mentaliteedi tõttu, kui see on vast omane mitte liitu kuuluvas väikeriigis. Liitude moodustamisel aga tuleks järjekindlalt lähtuda seisukohalt, et tuleb

luua säärane geopoliitiline olustik, kus üksikud liidu blokid end omavahel seotud tunneksid, mitte ainult moraalselt, vaid otsestel reaalkaalutlustel. Egoistlik isolatsiooni-moment tuleks riigigruppide kujundamise endaga juba niivõrd kui see vähegi võimalik elimineerida. Naaberliidud tuleks kujundada sääraselt, et ühte neist kuuluva osariigi ohustamine kolmanda poolt riivaks strateegiliselt mõlemaid naaber-regionaal rühmi. Luua isoleeritud riikiderühmi oleks nende strateegiline enesepettus.

Meie täidaksime inimkonna tuleviku suhtes halvasti meil kohustuslikult lasuvaid ülesandeid, kui passiivsuse, arusaamatuse, hoolimatuse või mõnel muul vabandamata põhjusel jätame Euroopa radikaalselt välja arstimata peale käesolevat sõda. Vaevalt on lähem minevik kunagi selleks pakkunud paremaid eeldusi, kui purustatud ja näljutatud ning väljakurnatud Euroopa lähem tulevik.

13.12.42.

ALEKSANDER VARMA (Warma; 22. VI 1890 Harjumaa Kõnnu vald Viinistu küla Hindreku talu–23. XII 1970 Stockholm) oli Eesti Vabariigi Rahvuskomitee väliskeskuse liige 1944, Eesti Vabariigi Valitsuse eksiilis välisminister ja kohtuministri kt 1953–1962, peaministri asetäitja ja välisminister 1962–1963, peaminister presidendi ülesandeis 1963–1970.

Tema isa oli talunik ja kalur Johannes Varma ning ema Eliisabet Piibemann, peres oli 11 last. Aastail 1918–1927 oli Aleksander Varma abielus Anni (Anna) Pulgaga (1891–1957; isa talunik Jaan Pulk, ema Reet Keernik; Tallinna Linna Naiskutsekooli juhataja, küüditatud 1949–1956, maetud Helme kalmistule) ning a-st 1931 Marta Alepiga (1906–1995, vanemad Pärnu tööline Jaan Alep ja Anna Aak; vend Aleksander Alep (1909–1996), Eesti saatkonna ametnik Pariisis ja saatkonnasekretär Helsingis).

Aleksander Varma õppis Pärispea vallakoolis, Kõnnu valla kaheklassilises ministeeriumikoolis kuni 1905. a, ühe aasta samas koolis pedagoogilistel kursustel, valmistades end ette õpetajate seminari astumiseks. 1906. a emigreerusid ta vanemad Soome, kus isa ostis talukoha mererannal Kabböles Pernoja kihelkonnas. Et vanematel ei olnud raha lapsi Eestis koolitada, loobus Aleksander Varma õpetajate seminari astumisest (seal olnuks kõige odavam õppida). Tema kaks lelle olid diplomeeritud meremehed ja ta ise kasvanud mere ääres, seepärast soovis ta saada hoopis laevakapteniks. Õpingute eelduseks oli meresõidustaaž. 1907. a oli ta kütja reisilaeval "Gustav Adolf", 1908. a töötas

Helsingi sadamateenistuse kontoris päevatöölisena, 1909. a reisiaurikul "Lovisa", 1910. a alul aurulaeval "Capella" ning seejärel aurulaeval "Wasa". 1910. a sügisel astus Varma Käsmu kaheklassilisse merekooli; oli pärast esimest õpinguaastat 1911. a Lavansaares noodamees ning tööl onu paadivalmistamise töökojas. Pärast Käsmu merekooli auhinnaga lõpetamist 1912. a omandas ta samal aastal katsekomisjoni ees Riia lähedal Mangeli (Magnushofi) merekoolis ligisõidu tüürimehe kutse ning kutsuti II tüürimeheks purjekale "Christian Waldemar", millega seilas maailmameredelgi (Inglismaa—Brasiilia—Briti Guajaana—Holland—Inglismaa). 1913. a oli Varma I tüürimeheks barkantiinil "Austra" (Inglismaa—Läti). Sügisest 1913 kuni kevadeni 1914 õppis ta Narva Peeter I kolmeklassilise kaugsõidumerekooli viimases klassis, saades selle parima õpilasena lõpetamise järel kaugsõidukapteni kutse Riias. Ta kutsuti tüürimeheks purjekale "Julia", kuid teel Rootsist Soome algas Esimene maailmasõda. Diplomeeritud meremehed arvati mereväe reservi ja seetõttu ei mobiliseeritud teda kohe. Oli 1914. aastast tööl Sveaborgi sõjasadama abilaevadel; märtsist 1915 vabapalgalisena sõjaväes, teenistuses 1916. a oktoobrist. 1915. a laeval "Tšernomorski nr. 1" teenides osales meremineerimistel, saades selle eest kaks Georgi risti. Märtsist 1916 teenis ta jäämurdjal, maist 1916 oli transpordilaeval "Orkan" vanemohvitser. 1916. a sügisel pidi ta õiendama Kroonlinnas komisjoni ees mereväelipniku eksami (1917. a suvel nimetati ümber mitšmaniks). Laevad, kus ta teenis kapteniabina 1914–1916, dislotseerusid Soome lahe põhjakaldal. Edasi teenis Varma 1917. a jaanuarist kuni 1918. a märtsini miinipanijal "Zeja" vahiülemana ning lahkus teenistusest pärast seda, kui bolševikud dekreediga teatasid, et laevastikus mitte teenida tahtvad ohvitserid nii teha võivad. Seejärel sõitis ta Petrogradi kaudu Eestisse, sattus kui endine Vene ohvitser piiril Saksa võimude kätte, vabastati Tallinnas, kuid jäeti valve alla, varjas siis end Viljandimaal sugulaste juures 1918. a sügiseni. Oli Kaitseliidus Tallinnas. Pärast rasket grippi astus Varma 1918. a novembris tervislikel põhjustel Eesti sõjaväe staabiteenistusse. Ta oli mereosakonna kantselei ülem ja koosseisu jaoskonna juhataja, mereväestaabi käskudetäitja ohvitser, 17. II 1919-st mereväestaabi ülema abi ja 18. VI 1919-st kuni Vabadussõja lõpuni mereväestaabi ülema kt. Sai septembris 1919 leitnandiks. Pärast rahu tegemist N. Venega 1920. a palus Varma ise end vastutusrikkalt kohalt vabastada ja määrata suurtükilaevale "Mardus". Ta oli "Marduse" komandör 1. VII 1920-st, kirjutas 1920. a sõjaministri ülesandel ülevaate merejõudude tegevusest Vabadussõjas, oli merejõudude staabi juriskonsuldi kt 1920–1924, mereväe kadetikoolis kodanikuõpetuse lektor 1921, Tallinna merekooli merekaubandusõiguse õpetaja 1922–1923, mereväe jungadekursuse ajaloolektor 1923; sai 1923. a

vanemleitnandiks; oli sõjaministeeriumi juriskonsuldi abi kt 1924 ja sõjaministeeriumi kodifikaator 1924–1926, sai kaptenmajoriks (= maaväe major), määrati omal palvel reservi 1. V 1926. Esindas pärast Vabadussõda mereväe staapi kindral Ernst Põdderi komisjonis, mis tegeles sõjakulude arvestamisega seoses Läti abistamisega.

1914. a merekooli lõpetades oli Varmal kavas olnud Inglismaale sõita, laevatehases tööle asuda ja õhtukursuste kaudu laevainseneriks õppima asuda. Seda takistas maailmasõda. 1917. a kevadel tahtis ta Helsingis Vene gümnaasiumi juures küpsuseksami teha, milleks oli valmistunud 1915. aastast, kuid seda takistas revolutsioon. Saksa võimude eest varjates valmistas ta end ette lõpueksamiks, pärast enamlastega rahu sõlmimist sai enda soovil "võimalikult rahuliku koha" mereväes ("Mardusel") ning gümnaasium õnnestus lõpetada eksternina Tallinna Õpetajate Seminari juures 1920. a. Seejärel oli Varma Tartu ülikooli õigusteaduskonnas vabakuulaja (1920), sest sooritamata oli ladina keele eksam; pärast eksami õiendamist Tartu Õpetajate Seminari juures oli ta immatrikuleeritud ülikooli 1921–1924; tema õpetajaiks olid J. Uluots, E. Berendts, N. Maim, M. Kurtšinski, W. Seeler, A. Piip, A. Bjerre, J. Tjutrjumov jt. II kursuse üliõpilasena (1922) sai Varma II auhinna tööga "Riigipea osa parlamentaarse riigikorra juures", III kursusel (1923) I auhinna tööga "Enamsoodustuse tingimus Eesti Vabariigi kaubalepingutes". Ta lõpetas ülikooli I järgu diplomiga; jäi 1924. aastast teaduslikuks stipendiaadiks rahvusvahelise õiguse õppetooli juurde ilma stipendiumita; sooritas magistrikollokviumi 1928, *mag. jur.* 1929 tööga "Enamsoodustusklauselist kaubalepingutes". A-st 1929 oli Varma Eesti Üliõpilaste Seltsi vilistlaskogus.

Vahepeal oli Aleksander Varma kutsutud tööle välisministeeriumi juriidilise büroo juhatajaks, millises ametis ta oli 1926–1927 (võttis 1926. a osa Genfi Tööbüroo konverentsist Eesti valitsuse esindajana); 1927–1931 oli ta välisministeeriumi administratiiv-juriidilise osakonna juhataja (võttis 1930. a osa rahvusvahelise õiguse kodifitseerimise konverentsist Haagis koos prof. Ants Piibuga). 1924. aastal oli ta töötanud haridusministeeriumi ülesandel välja merekoolide kutse- ja ettevalmistusklasside kodanikuõpetuse ja merekaubanduse seaduse õppekavad, mis ka kehtestati. Ta oli kohtuministeeriumi juurde moodustatud mereseaduste väljatöötamise komisjoni alaline liige. 1928. aastast oli Varma Eesti Riigiarhiivi nõukogus.

Aastail 1931–1933 oli Aleksander Varma saatkonnanõunik Moskvas, 1933–1938 peakonsul Leningradis, 1938–1939 saadik Leedus. 1939. a nimetati Varma saadikuks Rooma, kuid Teise maailmasõja puhkedes otsustati seal mitte saadikut vahetada. Oli välisministeeriumi

käsutuses IX–XI 1939, olles ühtlasi välisministeeriumi esindaja sõjaväelises komisjonis, mille ülesandeks oli vastastikuse abistamise pakti küsimuste selgitamine ja läbirääkimiste pidamine N. Liidu sõjaväelise delegatsiooniga. Seejärel nimetas välisminister A. Piip Varma saadikuks Helsingisse, kus ta oli 29. XI 1939 (päev enne N. Liidu kallaletungi Soomele)–19. IX 44 (Soome—N. Liidu vaherahu päev), kusjuures 1940–1944 oli saatkonna töö takistatud. Lahkus Soome võimude tungival nõudel maalt, jõudis Stockholmi 24. IX 1944.

Eksiilis oli Aleksander Varma juhtivalt tegev järgmistes organisatsioonides: Eesti Liberaal-Demokraatlik Koondis (abiesimees, esimees ja auesimees; osalenud Liberaalide Uniooni kongressidel ja konverentsidel), Eesti Rahvusnõukogu (väliskomisjoni abiesimees ja esimees, ERNi abiesimees, esimees pärast A. Rei surma 1963–70), Eesti Rahvusfond (juhatus), Euroopa Liikumise Eesti Rahvuskomitee, Balti Komitee, Euroopa Ikestatud Rahvaste Nõukogu (ACEN) Stockholmi delegatsioon (esimees), Eesti Komitee (juhatus), ajaleht *Teataja* (välispoliitikatoimetaja, toimetuse ja kolleegiumi liige), Rootsi-Eesti Õpperaamatufond, Eesti Algkooli Sõprade Selts (juhatus) jt. Ta korraldas eesti kunsti ülevaatenäitusi; oli ka ise meremaalija.

Aleksander Varmat on autasustatud Georgi IV ja III ristiga (1915); teenete eest Vabadussõjas sai ta Vabadusristi I/3 (1920), tasuta maa ja rahalise autasu. Normaaltalu ei saanud ta põllutööministeeriumi "omapärase" jaotusviisi tõttu kätte ning võttis selle asemel välja rahalise kompensatsiooni.

Aleksander Varma on avaldanud ülevaate *Die historischen, politischen und rechtlichen Grundlagen des Freistaaten Estlands* (Stockholm, 1960), mälestused *Diplomaadi kroonika: Ülestähendusi ja dokumente aastatest 1938–44* (Lund, 1971; 2. tr Tallinn, 1993), mis on tõlgitud ka soome keelde (*Lähettiläänä Suomessa 1939–1944*; Helsinki, 1973). Toimetanud teose *Merevägi vabadussõjas* (Tallinn, 1926). Tal on ilmunud rohkesti artikleid ajalehtedes, ajakirjades ja koguteostes.

*

1942. a lõpul toimunud arutlustest USA Helsingi-saadiku Schoenefeldiga on Aleksander Varma kirjutanud:

"Arutades üldisemalt sõjasündmusi, arvas ta, et Soome valitsus hindab, või on ühel või teisel põhjusel sunnitud hindama välispoliitilist olukorda n.-ö. tänapäeva seisukohalt ega taha või ei oska hinnata sündmusi pikemas perspektiivis. Oma tegevuse alal olen ma pannud tähele, ütles USA saadik, et Euroopal puudub üldiselt konstruktiivne kava tuleviku Euroopa suhtes. Ma ei saanud sellele asjalikuks jäädes vastu vaielda. Ütlesin vaid mööda minnes, et see on nähtavasti USA liitlane Briti, kes omaks võtnud ka oma välispoliitikas põhimõtte, et "ei tule katsuda enne üle oja hüpata, kui on selle kaldani jõutud, vastasel korral võib juhtuda, et hüpe tehti asjata". Lisasin juurde, et väikeriikide poolt on sugereeritud mitmesuguseid Euroopa poliitika ühtlustamise ja koostöö koordineerimise kavasid, näiteks Rahvasteliidus Briandi poliitiline kava, mida toetasid innukalt väikeriigid, ja Lord Laytoni Euroopa majanduse ühtlustamise kava. Kes aga Rahvasteliidust sootuks eemale jäi, oli USA ise, kuigi Rahvasteliidu ristiisaks võiks pidada Ühendriikide presidenti Wilsonit. 1930. a. majanduskriis, mis ju õieti algas USA-s ja levis üle maailma, aitas kaasa Euroopa plaanide mahamatmiseks.

Kui USA oma liitlastega koos selle suursõja võidab, milles meie ei kahtle, siis oleks aeg Euroopa organiseerimiseks, mille juures mõistagi kaaluv sõna oleks öelda võitjatel. Selle peale sain vastuseks, et kas teil endil on mõnesugune sugestioon? Jaataval korral oleks minul heameel, kui saaksin selle kirjalikult, enne kui eventuaalselt siit pean ära sõitma.

Ma lubasingi, et esitan oma mõtted, mis ette näevad peale sõda kujundatava Euroopa struktuuri, kuhu sisse muidugi peavad kuuluma ka need riigid, mis N. Liit on okupeerinud.

1942. a. detsembris sõitis USA saadik Schoenefeld üsna ootamatult ära, nii et chargé d'affaires McClintock selle minu tolleaegse kava State Departmenti järele saatis, otse Cordel Hulli (välisministri) nimele." (A. Varma, *Diplomaadi kroonika*, lk 181–182.)

M. O.

ARVUSTUS

JÄRJEKORDNE SUURTEOS EESTI RAHVA KANNATUSTEST

***Küüditamine Eestist Venemaale. Juuniküüditamine 1941 & küüditamised 1940–1953.* Koostanud Leo Õispuu. (Represseeritud isikute registrid (RIR). Raamat 6.) Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB) jt, 2001. 895 lk.**

Aegamööda asjad käivad, aga siiski liiguvad! Nii võib öelda Memento Liidu töögrupi väljaannete seeria kohta, mis on kavandatud 12-köitelisena. On juba ilmunud kaks köidet poliitilistest arreteerimistest Eestis (1996 ja 1998, kavas veel kolmas köide), peale selle teine köide märtsiküüditamisest (1999). Nüüd on vaatluse alla võetud ka juuniküüditamine 1941 koos sakslaste küüditamisega 1945, vahepealsetel aegadel küüditatud 1945–1953 ja usutunnistuse pärast küüditatud. Selguse mõttes oleks olnud soovitav täpsustada, et see ei hõlma 1949. a märtsiküüditamist, mille kohta on kavandatud kaks eriköidet. Ka algab see teos tegelikult 1940. aastaga, sest esimeste küüditatutena on nimetatud Johan Laidoner ja Konstantin Päts koos perekondadega. Seejuures lähtub ERRB perekondadest. Tegijaid pole häirinud see, et mõni perekonnapea vahistati juba 1940. a teisel poolel või 1941. a kevadtalvel või lasti maha juba enne 14. juunit 1941. On püütud arvele võtta kõik 1941. a ohvrid. On registreeritud ka need umbes 500 inimest, kes 1941. a Harku vanglast koju tagasi said. Nende arvel muutuvad oluliselt Venemaale deporteeritute statistilised näitajad. Teose peaosa — juuniküüditamine 1941 — on järelikult palju laiahaardelisem.

Tegemist on kahe töögrupi materjalidega, kusjuures teine (Memento) grupp on püüdnud rangelt piirduda juuniküüditamise operatsiooni ohvritega. 30. juunist kuni 2. juulini 1941 saartel toimunud teist küüditamist nimetati jätkuküüditamiseks ja need kannatanud lahutati eraldi osaks. Tabelitest nähtub, et erineva saatusega inimesi klassifitseeriti samuti veidi teisiti. Seepärast on lugejal raske võrrelda kahe töögrupi arve.

Neid väljaandeid esitletakse nimekirjaraamatutena. See on liiga tagasihoidlik iseloomustus, sest käesolev teos sisaldab rohkesti ka muid

materjale ja kirjeldusi: dokumente küüditamise tausta ja läbiviimise kohta, näiteid küüditatute muljetest ja elust koos pildimaterjaliga. Fotod enne küüditamist on ülekaalukalt Tallinna ja Saaremaa elanikest. Siin oleks võinud leppida vähemaga. Eriti arvukalt on esindatud koostaja Leo Õispuu fotod.

Fotomaterjal ei saa olla ammendav, eriti esimese asumisperioodi kohta (1941–1948). Polnud ka võimalik fotografeerida kannatusi. Puudub materjal nende kohta, kelle pere hävis tervikuna. Alguses oli fotografeerimisvõimalusi üldse haruharva, hiljem viksiti end pildistamiseks natuke üles. Näeme väljasaadetuid — ja peamiselt ellujäänuid. Surmalaagritest pole ju sellist dokumentatsiooni. Arreteeritud kuulusid kiiremini hävitatud kategooriasse. Saksamaa surmalaagritest on säilinud paremat materjali, sest sakslased pildistasid mõnikord oma ohvreid mitmesugustel eesmärkidel, mitte just nende mälestuse jäädvustamiseks.

Peale selle tuleb esile tõsta sissejuhatavaid artikleid, kus endine poliitvang Ülo Ojatalu täpsustab, keda on siin arvatud juuniküüditatute hulka, kirjeldab nende toimikuid ja muid andmeallikaid. Peep Varju kirjutab näljasurmadest Siberis, Leo Õispuu Kirovi ja Novosibirski (Tomski) oblastist eestlaste asumiskohana ning avaldab 1941.–1944. a matemaatikaõpiku servadele kirjutatud päeviku. P. Varju nendib kahjutundega, et ta ei tea mitte ainsatki juuniküüditamise uurimisele pühendunud kutselist ajaloolast (lk 40). Autorite ja andmete kogujate hulgas (kokku 19) on kaheksa 1941. a ja kolm 1949. a küüditatut ning kolm endist poliitvangi. Nooremat põlvkonda esindab ainukesena inglise keele õpetaja Kirill Lebed (sünd. 1974), kes on ka tõlkinud suurema osa tekstist, mis on antud paralleelselt eesti ja inglise keeles. See tõstab teose kasutamisväärtust.

Juba Saksa okupatsiooni ajal alustati 1941. a küüditatute üldnimestike koostamist, aga kahjuks pole ükski neist säilinud täielikult. Nõukogude ajal oli küüditamist võimalik uurida ainult väljaspool N. Liitu. Esimese ülevaatenimestiku taga, mis anti välja 1989. a Torontos, seisis Vello Salo. Seda raamatut oli võimalik levitada ka Eestis, kus samal aastal asutati õigusvastaselt represseeritute liit Memento. See võttis enda peale täieliku nimestiku koostamise. Aastal 1993 ilmus Torontos Vello Salo koostatud üldnimestik *Küüditatud 1941*, mis sündis juba koostöös kodumaiste uurijatega. See sisaldas esimesena ka juudi rahvusest küüditatute nimesid. Alles nüüd, pärast selle kurva sündmuse 60. aastapäeva, oleme saanud täielikuma kannatanute nimestiku. Ka selles on veel lünki, puudulikke andmeid — sajaprotsendilisi andmeid ei saa me kunagi. Nagu nähtub tabelist lk 348, pole andmeid 808 sundasumisele saadetu ja 262 vangistatu kohta, mis moodustab vastavalt 11,58% ja 7,83% üldarvust.

Allikate andmed on erinevad. Beria 1941. a väljasaatmise plaanis oli 14 471 isikut, ERRB andmed aastatel 1941–1959 represseeritute kohta (v.a 1949. a märtsiküüditamine) seisuga august 2001 hõlmavad 13 433 isikut (lk 299). Statistilised andmed on üsna informatiivsed. 1941. a 3363 juhtumist 514 kohta on teada (15,3%) perekonnapea vangistusest vabanemise aeg. Ülejäänud 2849 inimest (84,7%) Eesti eliidi hulgast küüditatutest on kas tapetud, surnud või pole andmeid nende edasise saatuse kohta (lk 342). Teisest tabelist nähtub, et tolleaegsete sundasunike hulgas oli hävimisprotsent 33% (lk 348). Hukatute ja surnute arvuna 1941–1946 on antud 3615 (lk 314). Pole aga võimalik edastada tabelites kannatusi, rikutud inimelusid ja Eestile kaotsi läinud andekust. Neist võib ainult saada mulje, mida on aga raske mõista vabas ühiskonnas elavatel inimestel. Oleme kogenud seda paguluses. Selline ebainimlik käitumine paistis lihtsalt võimatuna, kuigi see oli osa N. Liidu kuratlikust süsteemist.

Peep Varju ütleb oma lõigus "Näljasurmast Siberis" (lk 44–49), et kokku on teada surnute ja teadmata kadunutena ligi 4250 inimest nendest, kes 1941. aastal küüditusrongides Eestist Venemaale eriasumisele saadeti. Võib kindlalt väita, et suurem osa neist suri nälga. Selle lõigu autorit pole nimetatud raamatu kaastööliste hulgas. Ta ei kuulu ka tegijate põhimeeskonda, on aga repressioonide komisjoni liikmena ning Memento ajalootoimkonnas tegutsedes tõhusalt kaasa aidanud. Tema kohta saab andmeid Õilme Nurga teosest *Mälestuseks teile kõigile* (Rakvere, 2001), mis käsitleb 1941. ja 1949. a suurküüditamisi Lääne-Virumaalt. Seda teost pole kasutatud ega ka märgitud bibliograafias, mille põhjuseks on arvatavasti umbes samaaegne ilmumine. Siin kirjutab Peep Varju kommunistide kuritegudest Palmse vallas. Ta on ise 1941. a genotsiidikuriteo ohver, kes küüditati 4-aastase lapsena ja kes jäi Siberis ainukesena ellu 7-liikmelisest perekonnast. Isa hukkus juba samal aastal Stupino vangilaagris, ema suri nälga, võideldes oma laste elu eest. Õde-vennad hääbusid üksteise järel. Üksi jäänud väike Peep sattus 1942. a orvuna vene lastekodusse, kust ta 1946. a pääses Eestisse tädi juurde. Nüüd uurib ta oma saatuskaaslaste arhiividokumente, tutvub kannatanute mälestustega — saab kasutada dokumenteeritud fakte. On pandud alus suurele andmebaasile, kust saavad ammutada inspiratsiooni tuleviku teadlased, kellel enam ei lasu mineviku rõhuvatähvardavat kätt.

Ellujäänute vabastamine pärast Stalini surma ei tähendanud veel vabanemist. Järgnes teise astme represseerimine mitmesuguste kitsendustega. Tagasitulijad elasid suurelt osalt küll kodumaal, kuid enamasti ilma turvalise koduta, ning kandsid veel umbes 30 aastat kurjategija

pitserit. Kolmanda astme represseerimine, mis algas hiljem, kuid kestab paljude jaoks veel praegugi, on takistused (pahatihti mõnitusedki) seoses äravõetud varade tagastamisega (lk 205).

N. Liidu ajast pärinevad ka terminid "õigusvastaselt" ja "represseeritud" nende endise Eesti Vabariigi kodanike kohta, kellele pandi süüks, et nad olid oma võimed selle riigi heaks rakendanud, selle kultuuri ja keelt arendanud ning kaitsnud. Seepärast püüdis okupatsioonivõim neid hävitada, olgu kohtulikult või kohtuta. Nad olid tegelikult Eesti vabaduse eest võidelnud ja kannatanud. Nemad ei vaja tegelikult mingit rehabiliteerimist nagu kriminaalsüüdistuste puhul, vaid pigem tunnustust kui Eesti Vabariigi eest võitlejad (lk 40). Nüüd aga vohab väljend "ebaseaduslikult represseeritud, postuumselt rehabiliteeritud" Eesti biograafilistes teatmeteostetes, kus Päts, Laidoner ja Tõnisson sel kombel lüüakse ühte patta Anveldi, Korgi ja teiste Stalini truude sulastega.

Ainult lühidalt on juttu okupantide repressioonidele kaasaaitajatest Eestis (lk 232, lisaks koopiad dokumentidest üldjuhtkonna nimedega). Seda mainitakse ka sissejuhatavas osas, kus antakse aru ettevalmistustest, mis algasid juba enne Eesti okupeerimist. Kollaborantide ridade kindlustamiseks usaldati neile väljasaadetute varade jagamine (lk 29). Selle meenutamine tekitab veelgi pahameelt — inimsusevastastes kuritegudes osalemine ei tohiks aeguda.

Ei tohi ka unustada, et Eesti tõelise vabaduse eest võitlejate represseerimine jätkus pärast Stalini surma — tegelikult umbes 1988. aastani, mil enamik kollaborantide ladvikust aktsepteeris varem vihatud ja põlatud sini-must-valge lipu koos teiste endise sümbolitega — ja arvas end sellega rehabiliteerituks. Samal ajal vaadati endiselt viltu oma varasema tegevuse ohvritele.

See ilmnes eriti 1941. a suurküüditamise 60. aastapäeva tähistamisel. Avaldati arvamust: mis neist vanust asjust ikka rääkida! Ohvrid on ju ka enamasti manalasse varisenud ja praegune põlvkond ei oskavat nagunii seda ette kujutada. Samuti püüti rakendada tasakaalustamise taktikat: olevat ju ka küüditatud kuritegelikku elementi ja prostituute. Nii et mõnede arvates oli eesti rahva paremiku elimineerimine ainult kommunistliku süsteemi näpuviga? Või kahetsusväärne eksitus seoses rahva evakueerimisega sõja eest, nagu väitsid seda siin Taanis Vene ohvitserid, kes Taani politsei kaitse all käisid põgenikke meelitamas tagasi pöörduma: küüditatud tulevat ju ka tagasi!?

Küüditamine pole mingi uus vahend, vaid seda on korduvalt harrastanud vallutajad idast. Taani riiginõunik Jacob Ulfeldt, kes 1578. aastal reisis läbi Eesti Moskvasse, kohtas teel palju Eestist küüditatuid, keda

veeti nagu kariloomi (*Tuna*, 2001, nr 2, lk 24–30). Tehnika on seda lihtsustanud, ohvreid saab transportida suuremal arvul, kiiremini ja kaugemale, aga nende piinapigistused pole seetõttu väiksemad.

Soovitakse unustada ohvrite kannatusi ja tegijate julmust. On pööratud natuke silmakirjalikku tähelepanu julgeolekuorganitele, aga mitte neile, kes selle taga seisid. NKVD ja hiljem KGB jälgis ju ainult vägivaldselt võimu haaranud kommunistliku partei direktiive. Savisaare-Bakatini lepingu sõlmimise puhul ei olnud huvi poliitvangide toimikute vastu (lk 38). Selle taga seisid ju edukad kollaborandid ja nende abilised, keda ei huvitanud oma varasemate ohvrite saatus.

Selle unustamise vältimiseks on väga tähtis, et kõik andmed raiutaks raamatusse, et tulevastel põlvedel oleks natuke ettekujutust, kuidas nende esivanemaid süstemaatiliselt püüti hävitada. Seda infot pole olnud nii lihtne hankida. Üks sihikindel eesti naine Hilda Sabbo tõi 8 aastat tagasi Moskva arhiividest suurema osa infost selle inimsusevastase kuriteo kohta. Üksinda oma algatusel seal töötades sai ta hakkama tööga, mida valitsusemehed ei osanud kohe ette võtta. Need dokumendid avaldati aastail 1996–2000 viieköitelises koguteoses *Võimatu vaikida*, mille ta ise kirjastas.

Oli küllalt ka ausaid eestlasi. 50 aasta jooksul on punane propaganda suutnud inimeste teadvusse istutada müüdi eestlaste kadedusest, keelekandmisest ja muust halvast, mida nii kangesti tahetakse uskuda, et endal oleks kergem võõra süsteemi teenimise koormat kanda. Loomulikult tuli ja tuleb seda ette. Süsteem püüdis seda ka edendada ning ära kasutada, aga nagu nähtub Jaan Roosi seni ilmunud päevikutest *Läbi punase öö* (I–III, 1997–2001), oli eestlaste seas pärastsõja-aastatel kõigest hoolimata lootusest kantud tugev kokkuhoid, mis võimaldas päeviku autoril end aastaid varjata.

Kõnealuse teose andmeid saab näiteks täiendada taanlastest küüditatute osas. Rahvusliku jaotuse tabeli kohaselt (lk 336) olevat 1941. a küüditatute hulgas olnud ainult üks taanlane. Oma artiklis "Taani suhtumine Balti riikidesse aastail 1940–1950" (*Akadeemia*, 1996, nr 11, lk 2305–2318) loetleb Peter Kyhn aga kaheksa 1941. aastal küüditatud taanlast: Uno ja Antonina Beitler-Dorch Ilmjärvelt Otepääl, Urban Holm Tartust, Elisabeth Martha Rasmussen, Hans Ditlev Voss, Karl Adam ja Maria Johansen, Johan ja Tamara Clausen (kõik Tallinnast). Beitler-Dorchidel õnnestus põgeneda, kui sakslased veel Eesti pinnal nende küüditamisrongi pommitasid. Deporteeritud paigutati sunnitöölaagrisse nr 99, 45 km Karagandast lõunas. Johan Clausen ja Karl Adam Johansen suridki seal. Ülejäänud anti Taanile välja 1946. ja 1947. aastal. Neist on vaadeldavas teoses ainult Karl Adam ja Mary

Johansen (lk 420). Peter Kyhni andmetel olevat võimalik, et taanlastest küüditatuid oli veelgi, sest Taani välisministeeriumi arhiivis on märgitud näiteks ka Elsa Otsason Tartust, kes olevat olnud sünnilt taanlane. Hans Ditlev Voss (sünd. 1899) suri Taanis 1990. aastal.

See väljaandmine toimus vaikselt. Arvatavasti pidid taanlased enne vabastamist alla kirjutama vaikimiskohustusele. Ka polnud tookordne valitsus huvitatud küüditatute elamuste avalikustamisest, sest see võis rikkuda vahekordi N. Liiduga. Oma kogemuste põhjal võin öelda, et sellisel viisil lepiti pahempoolsete ringkondade arvamusega, mille kohaselt N. Liit oli õigusriik, kus ei küüditatud süütuid inimesi. Kui üldse midagi seesugust toimus, siis oli selleks põhjust. Samal ajal leidus Taanis tunnistajaid, kes oleksid saanud paljastada tõe, aga nende suu oli suletud. See kehtib suurelt osalt tänaseni. Kuigi ei väsita kirjeldamast suhteliselt väheste taanlaste kannatusi natsistliku Saksamaa laagrites, mida ei soovita unustada, soovitatakse eestlastel kõik unustada ja oma rahva kannatustest vaikida. See on tavaline läänelik kahepaiksus: loevad peamiselt oma kannatused, ent Ida-Euroopa rahvaste kaugelt suuremad ohvrid unustatakse palju kiiremini. Nende meenutamist võidakse koguni pahaks panna, sest see "võib ohustada stabiilsust".

Karl Adam Johansen (sündinud mitte 1896, vaid 1894) on Tallinna linnaarhivaari Paul Johanseni vend. Viimase tütar Ulla Johansen kirjutab Taani-Eesti Seltsi infolehes *DES-Nyt* (2001, nr 32, lk 11) oma lelle kohta, et too oli abielus Mary von Huseniga (1879–1947), kes oli oma emalt (sündinud von Wistinghausen) pärinud Sõtke mõisasüdame. Kuigi baltisakslannast abikaasa püüdis veenda oma meest ümber asuma, arvas Karl Adam, et venelased ei puuduta rahulikke taanlasi. See arvamus maksis talle elu; ta suri 1942. a laagris näljast tingitud tüüfusesse (nagu ka Johan Clausen).

Mainitud tabeli andmeil küüditati ka 535 venelast ja 7 rootslast. Neid arve pole aga võrreldud Saksa-aegse (ZEV) statistikaga, kus on vastavad arvud 912 ja 53, peale nende 6 taanlast (*Population Losses in Estonia June 1940—August 1941*, 1989, lk 220). Ka need arvud ei paista olevat täielikud.

Välismaalaste küüditamine on tegelikult omaette peatükk. Selle kohta leidub häid andmeid ühe ohvri mälestustes (Antonie Leitsch, *Mein Wanderleben: Von Estland über Sibirien nach Wien und nochmals von Estland über Zentralasien nach Wien*. Herausgegeben von Walter Leitsch. Hamburg: Ingrid Kämpfer Verlag, 2000. 127 lk). Antonie Pedajas Tartust abiellus I maailmasõja ajal Siberis austerlasest sõjavangi Josef Leitschiga, kes oli päritolult Viini juut. Pärast sõja lõppu sai nende koduks Viin. Pärast Hitleri anneksiooni otsis see perekond

koos oma 1926. a sündinud poja Walteriga varjupaika ema kodulinnas Tartus. Et neil olid Saksa passid, arreteeriti nad juba teisel päeval pärast sõja algust NKVD poolt ja paigutati Harku laagrisse. Seal oli kodanikke mitmest riigist, mis olid kas N. Liiduga vaenujalal või Saksamaa poolt okupeeritud, nii ungarlasi, rumeenlasi, tšehhe, soomlasi, taanlasi kui norralasi, aga enamik neist olid juudi soost põgenikud Saksamaalt ja Austriast. Nende küüditamisrongi pommitati Oru lähedal ning üks vagun sai täistabamuse. Rünnak nõudis 9 ohvrit ja oli palju haavatuid, kellest osa viidi lähedasse haiglasse. Antonie Leitsch kirjeldab perekonna edasist vaevateed, mis viis neid lõpuks Karaganda lähedal paiknevasse Spasski Zavodi laagrisse. Selle lähedal oli küla nimega Kok-Uzek, kuhu nad hiljem kolisid. See jäi nende peatuspaigaks nelja aasta jooksul. Kehva toidu tõttu olid nad väga nõrgad. 1943. a veebruaris suri Josef Leitsch kopsupõletikku ja leidis oma viimase puhkepaiga ühes massihauas. Laagris, kus oli algul umbes 1000 inimest, suri tookord keskmiselt 6–7 inimest päevas. Kuigi leske koos pojaga taheti vabastamisel saata Eestisse, õnnestus neil siiski 1947. a pääseda tagasi Viini.

Siin on tegemist erilise grupiga, nimelt interneeritud välismaalastega, keda samuti küüditati. Nende toimikud asuvad ilmselt mujal, arvatavasti Moskvas. Neid oleks võib-olla tulnud käsitleda eraldi, aga igal juhul mitte välja jätta, sest ka nemad kannatasid selle süsteemi all. Praegused andmed on igal juhul väga puudulikud. Neist on eespool mainitud Karl Adam Johanseni ja võib-olla sai veel keegi nähtavasti juhuslike andmete põhjal kaasa võetud. Paradoksaalselt aitas Saksa pass mõnedel Eestis varjupaika leidnud juutidel sel kombel eluga pääseda, kuigi ka neil tuli läbi teha palju kannatusi.

Kahjuks ei maini Antonie Leitsch ühegi oma kaaskannataja nime, välja arvatud keegi Blumental, kes oli pommitamise ajal interneeritute usaldusmeheks ja käitus väga abivalmilt ja ennastsalgavalt, aga suri juba järgmisel päeval infarkti, jättes maha tütre ja abikaasa.

Mis puutub küüditatud juutidesse, kes Saksa okupatsiooni ajal küüditatute hulgast välja jäeti, siis nende arvuks on vaadeldava raamatu tabeli järgi 326, aga juba 1991. a Vello Salo poolt esmakordselt avaldatud juudi soost küüditatute nimestikus (*Küüditatud 1941*, lk 220–228) on ära toodud selle ajani kogutud 439 nime. Nii paistab olevat teatud puudusi andmete koordineerimises.

Suurearvuline juutide küüditamine on tähelepanu vääriv fakt. Neile, kes selle üle elasid, oli see õnn õnnetuses, sest Eestisse jäädes oleksid nad hukkunud. Surnute jaoks siin aga vahet pole. Nad kõik olid eestlaste kaaskannatajad. Normaalsemas olukorras oleks neil olnud võimalik

evakueeruda, nii et ei saa nende küüditamist just positiivseks lugeda. Nende kannatused pole huvitanud Wiesenthali keskust. Selle huvi on koondunud juutide hävitamisele Saksa okupatsiooni ajal, mille uurimisel on töötatud koos nende Moskva represseerijatega.

Ka juutide peredes tuli ette ideoloogilist lõhestumist. Võrust küüditati sionistina vabrikant Meier Goldberg koos abikaasa Hannaga. Ta suri juba samal aastal Sevurallagis, abikaasa 1945. a Nedostupnõis. Viimase surmaaega pole käesolevas teoses, küll aga Vello Salo 1993. a nimestikus. Poeg Leod aga ei küüditatud — ta oli oma vanemate küüditajate teenistuses, seega asendamatu. 1941. a juulis oli ta Lohusuus Võru hävituspataljoni rühmaülem (Jaan Ellen, *Võrumaa saaga*, II, 1999, lk 174–175). Järelikult ei tohiks ta üldse esineda ohvrite statistikas, pealegi pole vist tegu erandjuhtumiga?

Selle teose koostamisel pole kasutatud neid andmeid, mida sisaldab Mart Aroldi hävituspataljonlaste tegevust valgustav seeria *Sortside saladused*, kus on tihti juttu "sundrepresseeritutest", eriti neist, kellel õnnestus end varjata ning metsavendadena oma represseerijate elu kibedaks teha. Tartumaa osas (V, 1997, lk 79, vrd lk 89) on Nõo vallast loetletud rida isikuid (Räni, Silla, Illisson, Org, Lõhmus ja Vollmer), kes on nimestikus, aga peale nende on mainitud teisigi: "Kasemets (piimaühingu juhataja) saadeti välja, naine jäi kohale. Välja saadeti ka Nõo algkooli juhataja Kirss, kes oli hea kõnemees ja kelle puhul oli karta tema kahjulikku mõju rahvale, ja sama kooli õpetaja Viires (enne Veber)." Vaadeldavas raamatus need nimed puuduvad. Konguta vallast on peale teoses esinevate mainitud Palu mõisasüdame omanik Andres Tammin, kes "evakueeriti" koos oma ja poeg Eduardi perekonnaga hiljem (lk 150). Rannu vallast on mainitud Kurika suurtalu omanikku Endel Riistanit, keda polnud tabamisel kodus, Unni talu omanikku Juhan Silda (teoses ainult advokaat Karl Sild) ja Austre mõisa omanikku Undritsat, kellele kuulus ka talu Patkülas, kus tabati tema poeg Karl, 50–55 aastat vana. Tema ema oli umbes 80-aastane. Lisatud on, et nende äraviimisega olevat jäädud väga rahule ja vanainimeste puhul ei avaldanud keegi mingit kahetsust (lk 165–166). Teoses on Karl Undrits (sünd. 1872) Valgamaalt Kuigatsi vallast ja tema ema Juuli (sünd. 1853). Torma vallast olevat "sundevakueeritud" ainult Valter Haini perekond Nõmme külast — ka tema puudub. Samuti puudub endine Torma valla sekretär Kokkemägi, kes elas Laiusel äia juures (lk 281).

Eriti rikkalikke andmeid leidub Virumaa kohta. Neist mõned nopped. Kunda vallast olevat ka represseeritud põllupidaja Karl Sopria, Rutja küla talunik August Ong; varjule jõudsid minna endine vallavanem Mihkel Ager ja põllupidajad Arnold Jakobson ning Rudolf Kingsepp.

Need kõik puuduvad, peale kompaniipealik Karl Tanki, kes põgenes haiglast (IX, 1999, lk 104–105). Haljala vallas olevat metsa rettu läinud Riigivolikogu liige Arnold Tartu, endine vallavanem Georg Nõlvak, Kaitseliidu kompaniipealiku abi Elmar Parvik ja veltveebel Villem Raudkivi, kes kõik puuduvad (IX, lk 97). On ainult Magda Raudkivi, arvatavasti viimase abikaasa. Rakverest küüditati valgekaartlane Leonid Ardla-Aleksejev koos abikaasaga, keda on mainitud, aga mitte tema kaht tütart, kes olid komnoored. Vanem tütar olevat kõigele selja pööranud, noorem aga liitunud oma organisatsiooniga veelgi tugevamini ja läinud Venemaale (X, lk 124–125). Tudulinnas õnnestus pääseda Kaitseliidu pealikul Toomas Paasil ja Robert Rajamäel. Viimane olevat hiljem tabatud ja maha lastud. Tema venda Alfred Rajamäge polevat kätte saadud. Nimekirjas on ainult Roberti abikaasa ja tütar. Peale nende olevat sundevakueeritud Jaak Taimsaare (endine vallasekretär, toodi ära, pere jäi kohale), Toomas Luhamaa (toodi ära, pere jäi maha), Otto Pikof (toodi üksi), Eduard Vaas (asunik, toodi üksi ära). Veel on mainitud perekond Timotheust, mille meesliikmetel õnnestus küüditamist vältida ja kes organiseerisid metsavendlust — nad on ka nimestikus registreeritud (X, lk 206, 215–216). Selle teema kommenteerijad rõhutavad, et just küüditamine andis tõuke metsavendluse, nende keeles bandiitluse tekkimisele koos tugeva vihaga okupatsiooni käsilaste vastu.

Osa neist võib kuuluda teiste kategooriate alla ja võib ka olla eksitusi nimedes, sest tunnistused anti 1942. aastal Venemaal mälu järgi, aga neid oleks siiski pidanud kasutama.

Mõningaid lisaandmeid sisaldavad ka Jaan Elleni teosed. Tema *Kuhu kõik nad jäid?*, II (1995), kannab alapealkirja *14. juuni 1941*. Selle päeva ohvritest on veel juttu tema järgmistes väljaannetes *Võrumaa saaga* (I, 1998, lk 99–124; II, 1999, lk 79–120). Üksikud nimed puuduvad käesolevas väljaandes, näiteks Varstu kooli juhataja Theodor Pettai koos perega (II, lk 79) ja Misso valla Rammuka külast keegi Palo, kes aga jäi vangistamata, sest selgus, et tema poeg teenib punaväes (II, lk 102). Jaan Ellen toob fotosid arreteeritud perekonnapeadest, mõnedest enne küüditamist, teistest nende toimikutest, millest ilmneb vangide kurb saatus julma kohtlemisega. Seda oleks võidud teha ka käesolevas teoses, sest see ütleb rohkem kui paljud sõnalised seletused. Nii Mart Aroldi kui Jaan Elleni väljaanded puuduvad kirjanduse loetelus, kus Võrumaa on esindatud ainult Hans Sissasi teosega *Meenutused* (2. osa, 1998).

Teose kasutamist oleks väga hõlbustanud üldregister. Peale selle pole ühte ja teist piisavalt selgitatud ja formuleeritud. Tuleb arvestada, et selle töö taga seisavad vabatahtlikud, kellel on hea tahe, aga üldiselt puudub vajalik professionaalne taust. Tihti puuduvad allikad või pole

need usaldusväärsed. See kehtib eriti nn ametlike dokumentide kohta, kus pole võltsitud mitte üksnes surmapõhjusi, vaid ka -aegasid.

Need tähelepanekud ei vähenda selle teose väärtust — täiendusi lisandub kogu aeg. See on kiiduväärt töö, mis jääb põhimaterjaliks tulevastele põlvedele. On tõepoolest väga vajalik panus, tähtis samm edasi Eesti kurva mineviku uurimisel, millel kahjuks puudub vajalik poliitiline pärituul. Seda ei anna üksi endise ajaloolasest peaministri mõistvad ja ergutavad saatesõnad. Asjalikum on selle teema uurimisveterani Vello Salo lühiülevaade senisest juuniküüditamise uurimisest. Selle teose taustal paistab arusaamatuna, miks Riigikogu kõhkleb kommunismi inimsusvastaseid kuritegusid hukka mõistmast. Kui see ei õnnestu, tähendab see küüditamiste legaliseerimist ja oleks häbiplekiks Eesti rahvaesindusele.

Eriti viimase aastakümne jooksul on ilmunud rohkelt küüditatute mälestusi, küll enamasti 1949. a ohvritelt, kelle üleelamisprotsent on suurem. Ka elulugude publikatsioonides on küüditamise teema tihti kesksel kohal. Nii pole puudust empiirilisest materjalist, aga jääb mulje, et puuduvad teoreetilised seisukohad teema teaduslikuks käsitlemiseks ega osata või taheta ka esitada küsimusi selle suurele materjalile. Loodetavasti pole siin tegemist lõivuga "poliitilisele korrektsusele", mille mõju on märgata lähiajaloo käsitlemisel. Aja kulgedes, tunnistajate, ohvrite ja timukate kadudes võib see aga muutuda ebameeldivaks teoreetiliseks probleemiks, mida katsutakse relativeerida.

27.02.2002

Vello Helk

ABSTRACTS

LENNART MERI. **The European summer**

The speech in Frankfurt on 25 October 2001 proceeds from Estonia's priorities in foreign policy, which are NATO and the European Union. The president expressed his greatest concern about the enlargement of the EU, to be more exact, about the unclear signals coming from some of the EU member states. Emphasising small countries' ability of quick re-orientation in critical situations as one of their assets and providing examples of flexible reaction of Estonian economic and banking systems, the president asserted that in ten years Estonia had changed more than Germany. The only thing that has not changed is Europe's slow return to the Baltic countries, which Europe was forced to flee 60 years ago, and the too slow integration of the European Union with Estonia, Latvia and Lithuania. After 11 September the joint European values have been put to a severe test. The president stressed that namely in hard times honest deals have a special value. This conviction is stronger in Estonia now than in old welfare states. (Edit.)

ROBERT SCHUMAN. **Declaration of 9 May 1950**

Robert Schuman declares that the precondition for the unification of Europe is the disappearance of the century-long feud between France and Germany; the first step has to involve primarily France and Germany. On behalf of the French government he proposes subjecting the production of coal and steel in France and Germany to a joint administration within an organisation that would be open to other European countries. (Edit.)

SIIM KALLAS. **National interests and the European Union**

Nine years ago, in Copenhagen, the European Union decided in favour of the further enlargement of the EU. In 1997 the European Commission decided to start negotiations with

six countries, including Estonia. Preparations for accession include improvement and modernisation of Estonian legislation, betterment of health care and living conditions, increase in Estonia's international credibility.

The present key issues at negotiations are agriculture, energy production, taxing and finances. In agriculture Estonia is offered quotas that would force us to cut production. Under equal conditions, however, Estonian agriculture is fully competitive on the European market. Consequently, it is a matter of principal importance that we should not be harmed by unjust quotas. This problem concerns the system of agricultural subsidies and production quotas as a whole. Our aim within the European Union should be modern agriculture based on market economy.

In energy production Estonia is applying for a transition period before the market is fully opened so that our oil shale production could become sufficiently competitive.

At the negotiations over tax policy the central issue has concerned retaining tax-free trade on ships. As a whole, however, the Estonian system of direct taxes is favourable to both citizens and entrepreneurs: taxes are low, our entrepreneurs can invest their revenue into their businesses tax-free. Whole Europe is moving towards lowering of taxes. Still, the countries where the tax burden is lower provoke discontent in others who see lower taxes as a distinct advantage in competition.

From our viewpoint, it is most essential that we would not be made to assume binding obligations concerning the framework of the 2007–2013 budget. By the time of these budget negotiations Estonia will be a full member of the European Union and should have equal rights in solving its key problems. (Edit.)

VALÉRY GISCARD D'ESTAING. **Introductory speech to the Convention on the Future of Europe**

Chairman of the Convention on the Future of Europe states in his address that the system that was established fifty years ago is reaching its limit and is threatened with dislocation. The present stalemate in Europe has several reasons, particularly, entwinement of competences, complicated procedures, maybe weakening of political will, but the principal reason is that it is

difficult to combine strong cohesion with the European Union with a wish to preserve national identity. Governments and citizens should develop a firm and acknowledged "affectio societatis" to Europe, simultaneously maintaining natural links with national identity. Considering all this, the European Council, at its meeting in Laeken, decided to convene the Convention on the Future of Europe in order to prepare a reform of European structures and work towards a European constitution. (Edit.)

KALEV KESKÜLA. **Always thinking of Europe**

Poetic images about the Great European Union, about everyone's unification with everyone. (Edit.)

PERRY ANDERSON. **Under the sign of the interim**

The author describes European integration until the significant events in the 1990s — collapse of the Soviet bloc, reunification of Germany and Maastricht treaty. Doing so, he refutes Alan Milward's claims that the European Economic Community was born primarily out of nation states' autonomous calculations of that a customs union would increase the wealth their internal legitimacy relied on. Foreign policy was regarded as subjected to the socio-economic preferences of the nation state. Reversing the classical Prussian axiom, Milford's almost conditionless postulate was Primat der Innenpolitik.

There were at least four principal forces behind the process of integration. Although these overlapped, their core concerns were quite distinct. The central aim of the federalist circle round Jean Monnet was to create a European order that would be immune to the catastrophic nationalist wars that had twice devastated the continent, in 1914–1918 and 1939–1945. The basic objective of the United States was to create a strong West European bulwark against the Soviet Union, as a means to victory in the Cold War. The key French goal was to tie Germany down in a strategic compact leaving Paris primus inter pares west of the Elbe. The main German concern was to return to the rank of an established power and keep open the prospect for reunification. What held these different programmes together was — here Anderson admits that Milward was right — the common interest of all parties in securing

the economic stability and prosperity of Western Europe, as a condition of achieving each of these goals.

This constellation held good till the end of the 1960s. In the course of the next decade, two significant shifts occurred. The first was the belated entry of the UK while the US withdrew to a more watchful stance as Nixon and Kissinger started to perceive the potential for a rival great power in Western Europe. The second change was more fundamental. The economic and social policies that had united the original Six during the post-war boom disintegrated with the onset of global recession. The result was a change in official attitudes to public finance and levels of employment, social security and rules for competition, that set the barometer for the 1980s.

Thus, the Single European Act of 1985 exhibits a somewhat different pattern from its predecessors, although not a discontinuous one. The initiative behind the completion of the internal market came from Delors, a convinced federalist recently appointed as head of the Commission.

In the author's opinion the institutional upshot of the thirty years of integration is a customs union with a quasi-executive of supranational cast, without any machinery to enforce its decisions; a quasi-legislature of inter-governmental ministerial sessions, shielded from any national oversight, operating as a kind of upper chamber; a quasi-supreme court that acts as if it were the guardian of a constitution which does not exist; and a pseudo-legislative lower chamber, in the form of a largely impotent parliament that is nevertheless the only elective body, theoretically accountable to the peoples of Europe. All of this is superimposed on a dozen nation-states, determining their own fiscal, social, military and foreign policies. Up to the end of the 1980s the sum of these arrangements, born under sign of the interim and the makeshift, had nevertheless acquired a respectable aura of inertia. (Edit.)

TIMOTHY GARTON ASH. **Is Europe becoming Europe?**

The author approaches "Europe" as an idea and ideal, making guesses about the direction in which history may be heading. He glances briefly at the millennia before 1945, looks at the now finished period that the article calls "Yalta Europe" (1945–1989) and then concentrates on developments since 1989. The year 1989 marks a victorious moment but is

simultaneously the beginning of a crisis. The official viewpoint of European leaders was that the European Community was the core of a bigger, united Europe. This has been called the "foundation myth" of the EC. The author warns that casting one grouping in concrete would threaten the whole structure. The sceptical notes in Ash's 1996 speech give support to today's doubts. For example, his vision as if France and Germany were busy building another fortress — an inner keep — inside the existing fort of the EU. Even if the outer gate opened to the newcomers, they would see the door to the inner keep closing behind the lords of the castle. So they would be in, and yet still out.

In Ash's opinion, European unification is not a primary end in itself. It is a means for securing peace, freedom, democracy, prosperity, and life-chances for as many Europeans as possible. In the case of Europe, peace definitely comes top of the list. The author believes that the greatest achievement of the European Union is not the common market, nor even the common institutions or the common laws, but the habits of permanent institutional cooperation and compromise which ensure that the present and future conflicts between the member states and nations are never resolved by force. The endless negotiations in Brussels between ministers from fifteen different European countries, who end up knowing each other almost better than they know their own families: this is the essence of this "Europe". It is an economic community, but is also a security community, in Karl Deutsch's classic definition of a group of states that find it unthinkable to resolve their differences by war. (Edit.)

JÜRI TALVET **The West and the challenge of synthetism**

The point of departure for the present discussion is a recent writing by the acting President of the International Comparative Literature Association, Koji Kawamoto (see President's Letter in ICLA Bulletin, *Vol. XX, No. 1, 2001), in which the Japanese scholar critically views particularist and separatist tendencies in current comparative literary studies. In my article I try to analyze the principal sources of these negative tendencies that increasingly paralyze the dialogue between different literatures and cultures of the world. I consider the present state of comparative literary research as indica-*

tive and symptomatic of the general mood of the intellectual discourse and the mental state of societies in our days. I argue further that the main source of the defectiveness in the modern Western discourse can be seen in its irresponsible indulgence in "centricity", i.e. its deep historical negligence of the individual experience, the values and the culture of Occidental "peripheries" and "borders". While the existentialist discourse during and after the Second World War positively combined both mental and vital impulses emerging from the Western "centre", as well as from its "periphery", the rest of the principal Western discourses (structuralism, psychoanalysis and their post-modern derivatives) have relied exclusively on either formalist or determinist values and interests disseminated by the powerful economic-political and ideological metropolis of the West.

To oppose these monological and particularist currents in the modern discourse, I propose a new synthetic mental approach, essentially respectful of history and individualities, i.e. the cultural diversity of the world. As a possible theoretical background for such a new synthetic discourse, I allude at some of the ideas about the "semiosphere" and the complicated inter-relations and inter-dynamics between "centres", "borders" and "peripheries", forwarded in his final creative phase by the late semiotic philosopher of Tartu, Yuri M. Lotman (1922–1993).

As a practical measure, to realize a "leap" to a new quality in the Western discourse, I suggest the introduction in Western universities of radically reshaped courses of literary-philosophical and cultural history, capable of synthesizing the values and attitudes that throughout history have emerged both from "centres" and "peripheries". Such courses should be supported by a wide-ranging translation programme — why not financed by the European Union? — which could gradually introduce the mentalities of the "periphery " and the "border" in the "centre", in the very same way as until now the "centre" has been translated into peripheral and border thinking. (Auth.)

WOLF SCHNEIDER. **The world a thousand years ago**

Wolf Schneider compares Europe 1000 years ago, particularly the Saxon-Franconian state, with the rest of the world. The

largest city in Catholic Europe was Venice, but the wealthiest cities of the continent were outside the Catholic world. These were Greek Orthodox Constantinople on Bosphorus and colourful Islamic centres with minarets piercing the sky: in Sicily Palermo, in Spain Seville and, most important of all, Córdoba with its palaces and mosques. Being the residence of the caliph, it was the second largest city of the Islamic world, dubbed "the other Mecca" or "the city of wonders". The centre of the Arabic-Islamic world around the year 1000, however, was neither Cairo nor Córdoba but Baghdad on the Tigris. Asia was pulsating with life while the monks of the Catholic province registered the beginning of the year 1000 according to their arguable calculations; in all the world cities they would have been a laughing-stock. Even more grandiose than the Islamic metropolises were those of the Buddhist world: Angkor, Kyoto and Hangzhou. We should admire the cultures that flourished when Germany had nothing to boast of but a few churches and monasteries. (Edit.)

IGOR GRÄZIN. **Conservatism as the best strategy for Estonia's accession to the European Union**

The eurosceptical article starts with an outline of the present weaknesses of the European Union — economic crisis (its indicator is unemployment that shows no signs of decrease), absence of clear economic perspectives (which results from one-sidedly leftist policies), impotence of defence and security policy (European peace-keeping operations have been fruitless until their conduct has been taken over by the US).

However, in order to avoid any misunderstanding, the author postulates the following: a) Estonia will join the EU sooner or later; b) from the viewpoint of Estonia the accession to the EU is ultimately right and existentially crucial. Thus, the question is not whether Estonia should join but when and how, and what will happen afterwards.

In Estonia the eurosceptical attitude manifests itself mainly in the contradiction between Estonian independent statehood and the integrative tendencies in Europe. Joining the EU would mean giving up our present sovereignty both in content and form. However, if Germany, France and other countries agreed to do it before us, why shouldn't we? But the European Union **today** *is not an organisation or even confederation that*

would consider (or even would be able to consider) our interests. To prove this statement, the author gives some examples. The leftist policies of social democracy prevalent in the EU are contradictory to the general conservatism of Estonia's political reality — Estonia has not a single leftist party in the European sense. Lack of control over the executive power — in fact, the European Commission is not checked by anyone, and it is possible to speak to it only in the language of brute force that we do not master. The frightening unprofessionalism of the same Commission. Catastrophic underrepresentation of small nations in the European Parliament. Incomparable (if we exclude the International Olympic Committee) corruption, nepotism, mismanagement. Thus, the author does not see the danger in the fact that we want to join the European Union but that we want to do it today, without waiting until the European Union changes. And change it **must**, *regardless of the opposition by the European Commission. Not because the Commission would like it, but because the European economy is not going to tolerate the present European Union any more.* (Edit.)

JULIA LAFFRANQUE. **European law and Estonian legislation**

Before Estonia's accession to the European Union neither the Estonian government nor the Estonian people are able to influence the legislative process of the EU. Still, we should be ready for the time when we can have our say in it.

The legal system of the European Union is complicated because of differences in the legal cultures of the member states and various technical aspects. It is a medley of political compromises between legal systems, and the multiplicity of languages in the European Union makes it even more confusing. The legislative process of the European Union has been reproached for insufficient democracy — the monopoly of initiating legislation lies almost entirely with the Commission. The European Parliament, unlike national parliaments, cannot initiate legislation. The function of the legislature belongs to the Council that consists of member states' ministers. The European Commission, while initiating a legal act, relies on the political priorities of the European Union, which have been formulated by the EU member states. For Estonia as

a future member state it is useful to know that an act of the EU may be broadened if required by circumstances and taking into consideration the limits set by the foundation treaties of the EU. On the contrary, it is also possible to invalidate an existing act of the EU, which does justify itself or exceeds reasonable limits. One of the characteristics of the EU is dynamic and active application of the principles of law-governed state, clarity of legislation, subsidiarity and proportionality. European legislation constantly takes into consideration social developments and expectations and proposals of interest groups, business circles, non-profit organisations and other citizens of the EU. It analyses the possible impact of legal acts, and in recent times, strives for the increasing consolidation and codification of legal acts and simplification of their language. The same principles should be applied to Estonian legislation too, but we cannot adopt European legislation mechanically. Naturally we should take it over to a certain extent — as Estonia wishes to access the European Union, we are obliged by the association agreement to approximate our law gradually to the law and order of the EU, but it is unreasonable to copy it. Fortunately, until now Estonian law has managed to retain its characteristic general principles -- law must be regulative, it cannot consist in delegation or outline provisions. Regulations can be issued only in the case of the respective delegation norm. The Estonian legal system does not recognise praeter legem *regulations by which the administration controls areas not regulated by law. Competent harmonisation requires good knowledge of European law even in its nuances, a skill of looking further than into the legal acts of a concrete sphere. At least in purely legal interpretation, gradual transition to European law means complete readiness by the moment of accession, not in all areas before accession. Drafting effective legislation and harmonising it expertly with that of the EU takes time, but we are running short of it.*

In the process of legislation, in addition to hearing out the voluntary sector, it is essential which means of legislative drafting are used and how they can encourage the participation of the voluntary sector in supplementing the adopted legal acts. One of the essential means here is the marginal note. It is important that the imbalance between the government and the parliament in questions concerning the EU,

including legislation concerning the EU, would not grow. Although simplification of European legal terminology would be of great help to Estonia, where native euro-terms are still in the making, it is not likely that even in the future everyone would be able to understand directives without any legal advice. Therefore, along with training civil servants and judges, more attention should be paid to spreading knowledge concerning EU law among lawyers and representatives of the voluntary sector. The obligation of harmonising Estonian law with EU law does not end with Estonia becoming a member. Although, since the moment of accession, the regulations of the EU will be valid in Estonia directly, directives still have to be integrated into Estonian national law.

With stabilisation of society legislation will become more stable too, but we should not forget the importance of legislative drafting in the future either. The novel approach to legislative drafting should facilitate its democratisation and greater involvement of interest groups, which has begun already. This, however, should not devaluate the process of legislative drafting, and Internet portals dealing with legislation should not turn into waste bins. Legislative drafting should remain and become even to a greater extent a creative process both in Estonia and the EU. Actually the skill of simple and comprehensible expression is a much greater art than playing with confused and contradictory concepts. (Auth.)

ALEKSANDER VARMA. **On consolidation of peace in post-war Europe.**

The project written in 1942 envisaged that after the end of World War II: 1. Greatpowers with centralised power should be decentralised into quasi-confederations. Each constituent state would independently perform the functions of statehood unless this is not limited by the statute specifying the functions of the union. The permanently functioning central organ of the union would be formed by the states constituting the union on principles of parity. 2. Medium-sized and small states should converge into quasi-confederative blocs (regional unions). Unification should proceed from the needs of securing peace in General Europe, from economic, ethnographic, cultural and historical preconceptions. Each state belonging to the union would perform its functions independently to the extent

that is not limited by the statute that specifies the functions of the union. The permanently functioning central organ of the union would be formed by the states constituting the union on principles of parity. 3. A higher international supervisory organ with the right to impose sanctions would be formed to grant that the principle of equality between states would be recognised in reality. 4. The Atlantic Charter should be fairly and without exception applied to all states and nations. (Edit.)

Review

VELLO HELK. **A major new work on the sufferings of the Estonian people**

Küüditamised Eestist Venemaale. Juuniküüditamine 1941 & küüditamised 1940–1953 *[Deportations from Estonia to Russia. Deportation in June 1941 & Deportations in 1940–1953]. Koostanud Leo Õispuu. (Represseeritud isikute registrid (RIR). Raamat 6). Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB) jt, 2001.* (Edit.)

Serial

MATT RIDLEY. **Genome: The Autobiography of a Species in 23 Chapters**

Taking one gene from each chromosome, the author interprets the human genome as a peculiar autobiography — notes recorded in the language of genetics about the changes and innovations that have characterised the history of our species and its ancestors from the dawn of life on the Earth. (Edit.)

AUTHORS

FRANCIS (PERRY) ANDERSON PhD (b. 1938), Professor of History and Sociology at the University of California.

TIMOTHY GARTON ASH (b. 1955), British historian and publicist.

VALÉRY GISCARD D'ESTAING (b. 1926), Chairman of the Convention on the Future of Europe.

IGOR GRÄZIN PhD (b. 1952), Dean and Professor at the Law Faculty of Academy Nord.

VELLO HELK PhD (b. 1923), historian.

SIIM KALLAS (b. 1948), Prime Minister of the Republic of Estonia.

KALEV KESKÜLA (b. 1958), cultural columnist of *Eesti Ekspress*, poet.

JULIA LAFFRANQUE LL. M. (b. 1974), head of the European Law and Foreign Relations Department at the Estonian Ministry of Justice, lecturer of EU law at the Institute of Law.

MATT RIDLEY DPhil, columnist for *Daily Telegraph*.

WOLF SCHNEIDER (b. 1925), journalist.

ROBERT SCHUMAN (1886–1963), French statesman.

JÜRI TALVET PhD (b. 1945), head of the Department of Literature and Folklore at the University of Tartu.

ALEKSANDER VARMA (1890–1970), Estonian diplomat.

GENOOM

Ühe liigi autobiograafia kahekümne kolmes peatükis

Matt Ridley

Tõlkinud Kalle Hein

II

Matt Ridley. *Genome: The Autobiography of a Species in 23 Chapters*. London: Fourth Estate, 1999. 344 pp.

Copyright ©Matt Ridley 1999

Avaldame autori ja kirjastaja nõusolekul.

Nagu iga teinegi enne teda elanud ahv, oli ka puuduv lüli ilmselt metsaelanik: tänapäevase välimusega tüüpiline pliotseeni ahv, kes tundis end puude vahel koduselt. Mingil hetkel jagunes tema populatsioon kaheks. Me teame seda seetõttu, et just populatsiooni kahe osa eraldumine teineteisest on sageli sündmus, mis käivitab liigitekke: kaks tütarpopulatsiooni lahknevad vähehaaval oma geneetilise ülesehituse poolest. Võib arvata, et see oli mõni mäeahelik või jõgi (Kongo jõgi lahutab tänapäeval šimpansi tema sõsarliigist kääbussimpansist) või koguni Läänealangu [*western Rift Valley*] enda teke ligikaudu viis miljonit aastat tagasi, mis selle jagunemise põhjustas, jättes inimese eellased kuivale idapoolele. Prantsuse paleontoloog Yves Coppens on seda teooriat nimetanud "East Side Story'ks". Võimalik — ja teooriad muutuvad nüüd otsitumaks —, et äsjamoodustunud Sahara kõrb oli see, mis isoleeris meie eellased Põhja-Aafrikasse, samas kui šimpansi eellased jäid lõunasse. Võimalik, et tollal kuiva Vahemere nõo ootamatu üleujutus, mille viis miljonit aastat tagasi põhjustas Gibraltari kaudu merelt tulnud hiiglaslik veevoog — tuhat korda võimsam kui Niagara —, isoleeris ootamatult puuduvate lülide väikese populatsiooni mõnele suurele Vahemere saarele, kus nende harjumuspäraseks eluviisiks sai veest kalade ja koorikloomade otsimine. Seda "veehüpoteesi" toetavad mitmesugused andmed, ent kindlad tõendid siiski puuduvad.

Sõltumata selle protsessi mehhanismist võime oletada, et meie esivanemateks oli väike isoleeritud salk, samas kui peamise hõimu moodustasid šimpanside eellased. Me võime seda oletada, sest teame geenide põhjal, et inimesed läbisid palju kitsama geneetilise pudelikaela (s.t neil oli väiksem populatsioon) kui šimpansid: inimese genoomis on palju vähem juhuslikku muutlikkust kui šimpansi genoomis.[16]

Kujutlegem niisiis seda isoleeritud loomagruppi mõnel saarel, olgu tõelisel või virtuaalsel. Olles sugulastevahelise paaritumise tõttu väljasuremise äärel ja geneetilise rajajaefekti meelevallas (mille kohaselt väikestes populatsioonides võib juhuse tahtel esineda suuri geneetilisi muutusi), ühendab seda

[16]A. Rogers, R. B. Jorde. Genetic evidence and modern human origins. — *Human Biology* 67 (1995), lk 1–36.

väikest ahvidegruppi suur mutatsioon: kaks nende kromosoomi on liitunud. Seetõttu saavad nad sigida ainult isekeskis, isegi kui nende "saar" peaks "mandriga" uuesti ühinema. Nende ja mandrisugulaste hübriidsed järglased on viljatud. (Ma muudkui oletan — kuid teadlased ilmutavad silmatorkavalt väikest uudishimu meie liigi reproduktiivse isoleerituse vastu: kas me saame šimpansidega järglasi anda või mitte?)

Selleks hetkeks on hakanud ilmnema teisedki hämmastavad muutused. Skeleti kuju on muutunud selliselt, et see võimaldab püstist kehaasendit ja kahel jalal kõndimist, mis sobib hästi pikkade vahemaade läbimiseks tasasel maastikul; teistele ahvidele omane sõrmenukkidel kõndimine sobib rohkem lühemate vahemaade läbimiseks ebatasasemal maastikul. Ka nahk on muutunud. See ei ole enam nii karvane ja ahvile mitteomaselt higistab kuuma käes ohtralt. Need omadused, koos juuksepahmakaga, mis pakub varju peale, ning veenidest jahutustorustikuga peanahas, viitavad sellele, et meie esivanemad ei elanud enam varjurikkas pilvealuses metsas; nad kõndisid lagendikul, kuuma ekvatoriaalse päikese käes.[17]

Me võime kui palju tahes spekuleerida ökoloogiliste tegurite üle, mis kutsusid meie eellaste skeletis esile nii dramaatilised muutused. On vähe oletusi, mida saab kindlalt kinnitada või välistada. Kuid ülekaalukalt usutavaimaks põhjuseks nende muutuste puhul on meie esivanemate viibimine isolatsioonis suhteliselt kuivas, lagedate rohumaadega keskkonnas. Selline elupaik tuli ise meie juurde, mitte vastupidi: umbes sellel ajal asendus paljudes Aafrika piirkondades mets savanniga. Veidi aega hiljem, umbes 3,6 miljonit aastat tagasi, sammus üle värskelt niiskunud vulkaanilise tuha, mille oli hiljaaegu maha paisanud praeguses Tansaanias asuv Sadimani vulkaan, kolm hominiidi sihikindlalt lõunast põhja poole, kõige suurem kõige ees, keskmine tema jälgedes ja kõige väiksem, sammu venitades, et mitte maha jääda, teistest pisut vasakul. Mõne aja pärast nad peatusid ja pöörasid korraks läände ning kõndisid siis edasi, niisama püstiselt nagu meie teiega. Laetoli* fossiilsed jalajäljed jutustavad meile loo meie

[17]N. T. Boaz. *Eco homo*. New York: Basic Books, 1997.

*Koht Aafrikas, Põhja-Tansaanias, Victoria järve lähedal, kus Mary Leakey juhitud ekspeditsioon leidis 1976. aastal inimese eellaste fossiilsed jalajäljed. *Tlk.*

esivanemate püstisest kõndimisest nii arusaadavas keeles, et paremat ei või tahtagi.

Ja ometi teame ikka veel liiga vähe. Kas Laetoli ahvinimesed olid isane, emane ja laps või isane ja kaks emast? Mida nad sõid? Millist elupaika eelistasid? Ida-Aafrika muutus kahtlemata üha kuivemaks, sest Ida-Aafrika alanguvööde [*Rift Valley*] tõkestas läänest tulevate niiskete tuulte tsirkulatsiooni, kuid see ei tähenda veel, et nad oleksid otsinud kuivi paiku. Tõepoolest, meie vajadus vee järele, meie kalduvus higistada, meie veider kohastumine toiduga, milles on rikkalikult kaladest pärit õlisid ja rasvu, ning teised tegurid (isegi meie armastus rannamõnude ja veespordialade vastu) annavad märku teatavast vee-eelistusest. Me oleme tõesti päris head ujujad. Kas meid võis ehk alguses leida hoopis jõeäärsetest metsadest või järvekallastelt?

Möödus aeg ja inimestega toimus dramaatiline pööre: nad muutusid lihasööjateks. Enne seda ilmus terve uus ahvinimese liik, õigupoolest mitu liiki, Laetoli ahvinimeste sarnaste olendite järglased, kuid mitte inimese eellased ja tõenäoliselt ranged taimetoitlased. Neid nimetatakse robustseteks australopitetsiinideks. Geenid ei saa meid siin aidata, sest robustsed australopitetsiinid olid umbtee. Samamoodi, nagu me ei oleks kunagi teada saanud oma lähedasest sugulusest šimpansidega, kui me poleks saanud seda välja lugeda geenidest, ei oleks me ka iial kuulnud oma paljude veelgi lähedasemate australopitetsiinidest sugulaste olemasolust, kui me poleks leidnud fossiile ("meie" all pean ma esmajoones silmas Leakey'de perekonda, Donald Johansoni ja teisi). Vaatamata robustsele nimele (mis viitab üksnes nende jõulistele lõugadele) olid robustsed australopitetsiinid väikesed olendid, väiksemad ja rumalamad kui šimpansid, kuid püstise keha ja jõulise näoga: varustatud massiivsete lõugadega, mida toetasid gigantsed lihased. Nende põhitegevuseks oli — tõenäoliselt rohttaimede ja teiste vintskete taimede — närimine. Et paremini küljelt küljele närida, olid nad oma silmahambad kaotanud. Lõpuks, ligikaudu miljon aastat tagasi, surid nad välja. Võimalik, et me ei saa neist kunagi suurt rohkemat teada. Küllap me sõime nad ära.

Lõppude lõpuks olid meie eellased selleks ajaks juba suured loomad, sama suured kui tänapäevainimesed, vahest veidi suuremadki: tursked sellid, kes kasvasid peaaegu kuus jalga

pikaks, nagu näitab kuulus 1,6 miljoni aasta vanune Nariokotome* poisi skelett, mida kirjeldasid Alan Walker ja Richard Leakey.[18] Tugevate hammaste asemel olid nad hakanud kasutama kivist tööriistu. Et neil röövlitel olid tugevad koljud ja kivist relvad (need kaks käivad ilmselt käsikäes), siis olid nad täiesti võimelised kaitsetu robustse australopitetsiini maha lööma ja ära sööma — loomariigis ei ole ka sugulased väljaspool ohtu: lõvid tapavad leoparde ja hundid koiotte. Mingi võistlusmoment kihutas seda liiki nüüd tagant tema tulevase plahvatusliku edu poole, ehkki keegi ei suunanud seda — aju muutus lihtsalt järjest suuremaks ja suuremaks. Keegi matemaatiline masohhist on välja arvutanud, et iga saja tuhande aastaga lisandus 150 miljonit ajurakku; see on just selline tarbetu statistika, mida armastavad Nõukogude ekskursioonijuhid/turismiteatmikud. Suur aju, lihasöömine, aeglane areng, neoteenia ehk lapseea omaduste säilimine täiskasvanueas (paljas nahk, väikesed lõuad ja kuplikujuline kolju) — kõik see oli omavahel seotud. Ilma lihata olnuks valgujanune peaaju liigne luksus. Ilma aeglase arenguta poleks olnud aega õppida, et maksimaalselt ära kasutada suure aju eeliseid.

Kogu selle protsessi taganttõukajaks oli ilmselt suguline valik. Peale ajus toimuvate muutuste leidis aset veel teinegi tähelepanuväärne muutus. Võrreldes isastega olid emased kasvanud suhteliselt suureks. Kui tänapäeva šimpanside ja australopitetsiinide ning varajasimate ahvinimeste fossiilide puhul olid isased poolteist korda suuremad kui emased, siis tänapäevainimese puhul on see suhe märksa väiksem. Selle suhte püsiv vähenemine fossiilsete jäänuste juures on üks meie eelajaloo kõige möödavaadatumaid külgi. Tähendab see aga seda, et liigi paaritumissüsteem oli muutumas. Šimpansi promiskuiteet, millele olid omased lühiajalised seksuaalsuhted, ja gorilla haaremlik polügaamia asendusid millegi monogaamsemaga: sellest annab ühemõtteliselt tunnistust soolise dimorfismi üha vähenenud määr. Kuid monogaamsema süsteemi tõttu oli nüüd kumbki sugupool sunnitud oma partnerit hoolikalt valima; polügaamia puhul valib ainult emane. Pikaajalised paarisidemed aheldasid iga ahvinimese suuremaks

*Liivajõgi Põhja-Keenias, Turkana järve lähedal, mille äärest Kamoya Kimeu leidis 1984. aastal poisi skeleti. *Tlk.*

[18]A. Walker, P. Shipman. *The wisdom of bones*. London: Phoenix, 1996.

osaks tema reproduktiivsest elust partneri külge: äkitselt sai tähtsaks kvaliteet, mitte kvantiteet. Isaste jaoks oli äkki eluliselt vajalik valida noori partnereid, sest noortel emastel seisis ees pikem reproduktiivne iga. Nooruslike, neoteeniliste isendite eelistamine mõlema sugupoole puhul tähendas ühtlasi noortele omase suure, kuplikujulise kolju eelistamist ja nii võiski alguse saada suund suurema peaaju ning kõige selle poole, mis sellest tulenes.

See, mis tõukas meid harjumuspärase monogaamia poole või vähemalt tõmbas meid üha enam selle sisse, oli toiduhankimiseks tehtava töö jagunemine sugupoolte vahel. Erinevalt kõikidest teistest liikidest siin planeedil olime meie leiutanud unikaalse sugupooltevahelise partnerluse. Tänu naiste poolt korjatud taimse toidu jagamisele olid mehed saavutanud vabaduse lubada endale riskantset luksust jahtida liha saamiseks loomi. Tänu meeste poolt kütitud saagi jagamisele olid naised saavutanud ligipääsu kõrge valgusisaldusega seeditavale toidule, ilma et oleksid pidanud selle otsimiseks oma poegi hülgama. See tähendas, et meie liik oli leidnud Aafrika kuivadel tasandikel elamiseks viisi, mis vähendas näljariski; kui liha oli napilt, täitis tühimiku taimne toit; kui pähkleid ja puuvilju oli napilt, täitis tühimiku liha. Niisiis olime kätte võidelnud kõrge valgusisaldusega menüü, ilma et oleksime suurte kaslaste kombel pidanud kitsalt jahipidamisele spetsialiseeruma.

Soolise tööjaotusega omandatud kogemus oli laienenud ka teistesse eluvaldkondadesse. Me olime paratamatuse sunnil muutunud asjade ühise kasutamise alal väga tubliks, mis uue plussina võimaldas igal indiviidil spetsialiseeruda. Just spetsialistidevaheline tööjaotus, ainuomane meie liigile, oli meie ökoloogilise edukuse võti, sest see võimaldas tehnoloogial edasi areneda. Tänapäeval elame ühiskondades, milles tööjaotus väljendub veelgi leidlikumas ja globaalsemas vormis.[19]

Siit ja praegu vaadatuna on kõik need suundumused teataval viisil üksteisega seotud. Suur aju tingis vajaduse süüa liha (tänapäeva taimetoitlased väldivad valgupuudust üksnes kaunviljade söömisega); toidu jagamine omavahel tagas liha sisaldava menüü (sest lubas meestel saaklooma taga ajades riskida ka ebaõnnestumisega); toidu jagamine eeldas suurt

[19]M. Ridley. *The origins of virtue*. London: Viking, 1996.

aju (ilma täpset arvestust pidava mäluta võinuks mõni priileivasööja teid kergesti petta); sooline tööjaotus soodustas monogaamiat (ühteheitnud paar oli nüüd muutunud majandusüksuseks); monogaamia viis neoteenilise sugulise valikuni (tehes panuse partneri nooruslikkusele). Ja nii me võiksime jätkata, aina ühelt teoorialt teisele, käia ringiratast mööda seda lohutavat eneseõigustusspiraali, et tõestada, mismoodi me saime nendeks, kes me praegu oleme. Me oleme ehitanud oma teadusliku kaardimajakese kõige hapramatest tõenditest alusmüürile, kuid meil on põhjust uskuda, et ühel päeval on selle alusmüüri vastupidavust võimalik kontrollida. Fossiilne pärand räägib meile üsna vähe meie käitumisest; luude kõne on liiga kuiv ja katkendlik. Kuid geneetiline pärand ütleb meile rohkem. Looduslik valik on protsess, mille käigus geenid muudavad oma järjestust. Selles muutumisprotsessis on aga needsamad geenid pannud kirja meie nelja miljardi aasta pikkuse biograafia, otsekui meie bioloogilise sugupuu. Meil pruugib neid vaid lugeda osata ja nad on meile väärtuslikumad informatsiooniallikad meie mineviku kohta kui Beda Venerabilise* käsikirjad. Ma kavatsen näidata, et ülevaade meie minevikust on raiutud meie geenidesse.

Ligikaudu kaks protsenti genoomist räägib meile loo sellest, mille poolest erineb meie ökoloogiline ja sotsiaalne evolutsioon šimpanside omast ning vastupidi. Kui ühe tüüpilise inimese genoom on täielikult meie arvutitesse ümber kirjutatud, kui sedasama on tehtud keskmise šimpansi genoomiga, kui aktiivsed geenid on mürast eraldatud ja kui erinevused saavad ükskord üles loetud, siis avaneb meil harukordne võimalus heita pilk survele, mida pliotseeni ajastu avaldas ühest ja samast tüvest pärit kahele eri liigile. Ühesugusteks osutuvad tõenäoliselt need geenid, mis vastutavad fundamentaalse biokeemia ja kehaplaneeringu eest. Ainsad erinevused on ilmselt geenides, mis reguleerivad kasvu ja hormonaalset arengut. Mingil viisil ütlevad need geenid oma digitaalses keeles inimese loote jalalabale, et see kasvaks kanna ja suure varbaga lamedaks esemeks, samas kui needsamad šimpansi geenid ütlevad tema loote jalalabale, et see kasvaks millekski kaar-

*Beda Venerabilis (673?–735), anglosaksi benediktiini munk ja õpetlane, kelle peateos *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum* käsitleb Inglismaa ajalugu alates Rooma okupatsioonist kuni aastani 731. *Tlk.*

jamaks, millel oleks väiksem kand ja pikemad, haaramisvõimelisemad varbad.

Juba ainuüksi katse endale ette kujutada, kuidas see võimalik on, paneb meie vaimu tagasi kohkuma — teadusel on endiselt üksnes kõige ähmasem arusaam selle kohta, kuidas kutsuvad geenid esile kasvu ja kuju tekke —, kuid pole kahtlust, et selle eest vastutavad just geenid. Inimeste ja šimpanside erinevused on geneetilised; muid erinevusi peaaegu polegi. Isegi need, kellel on kombeks rõhutada inimolu kultuurilist külge ja eitada või kahelda üksikindiviidide või rasside vaheliste geneetiliste erinevuste olulisuses, möönavad, et erinevused meie ja teiste liikide vahel on peamiselt geneetilised. Oletagem, et šimpansi rakutuum süstitakse inimese munarakku, millest tuum on eemaldatud, ja et see munarakk istutatakse inimese emakasse ja et selle tulemusena sündiv laps, kui ta peaks tähtajani vastu pidama, kasvatatakse üles inimperekonnas. Missugune ta välja näeks? Teil ei ole seda (sügavalt ebaeetilist) eksperimenti vaja tehagi, et vastust teada: šimpans. Alustanud küll inimese tsütoplasmaga, kasutanud inimplatsentat ja saanud inimesele omase kasvatuse, ei näeks see olend poolenistigi inimese moodi välja.

Siinkohal on abi analoogiast fotograafiaga. Kujutlege, et te pildistate šimpansi. Pildi ilmutamiseks peate selle ettenähtud ajaks ilmutivanni panema, ent ükskõik kuidas te ka püüate, ei õnnestu teil ilmuti koostise muutmise abil saada negatiivile pilti inimesest. Geenid ongi negatiiv; emakas on ilmuti. Sarnaselt fotoülesvõttega, mis tuleb kasta ilmutivanni, enne kui pilt nähtavale ilmub, vajab ka šimpans, kelle retsept on digitaalsel kujul kirjutatud tema viljastatud munarakku, täiskasvanuks saamiseks sobivat miljööd — toitaineid, vedelikke, toitu ja hoolt —, kuid selles on juba olemas informatsioon, kuidas teha šimpansi.

Käitumise puhul ei vasta see kõik päriselt tõele. Tüüpilise šimpansi riistvara võib kokku panna võõra liigi üsas, kuid tema tarkvara saaks pisut vildak. Inimese poolt üles kasvatatud šimpansibeebi oleks sotsiaalselt sama suures segaduses kui Tarzan, kelle kasvataksid üles šimpansid. Näiteks ei õpiks Tarzan rääkima ja inimese poolt üles kasvatatud šimpans ei õpiks selgeks, kuidas täpselt rahustada juhtlooma ja hirmutada neid, kes on hierarhiaredelil temast madalamal, kuidas

ehitada puu otsa pesa või õngitseda välja termiite. Käitumise puhul ei piisa ainult geenidest, vähemalt mitte ahvidel.

Kuid geenid on tarvilikud. Kui meie vaim pelgab ette kujutada sedagi, kuidas väikesed erinevused lineaarses digitaalses instruktsioonis võivad määrata kaheprotsendilise erinevuse inimese keha ja šimpansi keha vahel, siis kui palju hirmutavam võib meie vaimu jaoks olla veel ettekujutus sellest, kuidas mõned vähesed muutused sellessamas instruktsioonis võivad nii täpselt muuta šimpansi käitumist. Ma kirjutasin hooletu enesestmõistetavusega mitmesuguste ahvide paaritumissüsteemidest — šimpansi promiskuiteedist, gorilla haaremlikust polügaamiast ja inimese pikaajalisest paarisuhtest. Seda tehes eeldasin ma, veelgi enesestmõistetavamalt, et iga liik käitub talle iseloomulikul viisil, mis omakorda eeldab, et see on osaltki mingil moel geenidest määratud või neist mõjustatud. Kuidas saab üks kobar geene, millest igaüks kujutab endast nelikkoodi ahelat, teha looma polügaamseks või monogaamseks? Vastus: mul ei ole õrna aimugi, kuid et ta seda saab, selles ma ei kahtle. Geenid on nii anatoomia kui ka käitumise retseptid.

Märkus

Lugu inimese evolutsioonist, mis sai alguse meie eellasest ahvist, on räägitud korduvalt ja korduvalt. Viimase aja heade ülevaadete hulka kuuluvad N. T. Boazi *Eco homo* (Basic Books, 1997), Alan Walkeri ja Pat Shipmani *The wisdom of bones* (Phoenix, 1996), Richard Leakey ja Roger Lewini *Origins revisited* (Little, Brown, 1992) ning Don Johansoni ja Blake Edgari suurepäraselt illustreeritud *From Lucy to language* (Weidenfeld and Nicolson, 1996).

3. KROMOSOOM: AJALUGU

Me avastasime elu saladuse.

Francis Crick, 28. veebruar 1953

Ehkki Archibald Garrod oli 1902. aastal kõigest neljakümne viie aastane, oli ta juba Briti meditsiinisüsteemi alustala. Tema isa oli rüütliseisusest professor, kuulus *sir* Alfred Baring Garrod, kelle traktaati kõrgklassi kõige olemuslikumast tõvest, podagrast, peeti meditsiinilise uurimistöö tipuks. Tema enda silmapaistev karjäär kulges pingutusteta ning enesestmõistetavale rüütlikslöömisele (arstliku tegevuse eest Maltal Esimese maailmasõja ajal) järgnes loomuliku jätkuna üks kõige säravamaid tunnustusi üldse: Regiuse meditsiiniprofessuur Oxfordis suure *sir* William Osleri järglasena.

Te ju oskate teda endale ette kujutada, eks ole? Just selline pahur ja jäigalt viisakas Edwardi*-aegne tegelane, kes seisab teaduslikul progressil risti tee peal ees, paindumatu krae, paindumatu suhtumise ja paindumatu mõistusega. Te eksite. Tolsamal 1902. aastal riskis Archibald Garrod välja tulla oletusega, mis näitas teda inimesena, kes on oma ajast kaugel ees ning kes on sugugi mitte kogemata õigesti ära tabanud vastuse kõigi aegade suurimale bioloogilisele mõistatusele: mis on geen? Tema käsitus geenist oli koguni nii geniaalne, et ta ise oli juba ammu surnud, enne kui keegi hakkas õieti taipama, mida ta oli öelnud: et geen on üheainsa kemikaali retsept. Vähe sellest, ta uskus, et on ühe sellise leidnud.

Töötades Londonis Saint Bartholomew' Hospitalis ja Great Ormond Streetil**, oli Garrod sattunud mitme patsiendi peale, kes põdesid haruldast ja mitte eriti tõsist haigust nimega alkaptonuuria. Lisaks teistele, rohkem ebamugavusi valmistavatele sümptomitele nagu liigesepõletik, muutus nende uriin ja kõrvavaik õhuga kokku puutudes punakaks või tintjasmustaks, sõltuvalt sellest, mida nad olid söönud. 1901. aastal sündis ühe sellise patsiendi, väikese poisi vanematel viies

*Mõeldud on Inglise kuningat Edward VII-t (1901–1910). *Tlk.*

**Mõeldud on 1852. aastal asutatud Great Ormond Streeti Lastehaiglat. *Tlk.*

laps, kes samuti põdes seda haigust. See sundis Garrodit endalt küsima, kas see tõbi ei käi mitte mööda perekondi. Ta pani tähele, et kahe lapse vanemad on esimese astme nõod. Niisiis võttis ta kätte ja kontrollis üle ka teised juhtumid: neljast perekonnast kolme puhul oli tegu esimese astme nõbude abieluga ja seitsmeteistkümnest alkaptonuuriahaigest, keda ta kohtas, olid kaheksa üksteisele teise astme nõod. Kuid haigus ei kandunud lihtsalt vanemalt lapsele. Enamikul selle tõve põdejatest olid normaalsed lapsed, ent haigus võis hiljem nende järglastes uuesti välja lüüa. Õnneks oli Garrod kursis ka kõige viimaste bioloogilise mõtte saavutustega. Tema sõber William Bateson oli üks neid, keda oli erutanud Gregor Mendeli eksperimentide taasavastamine kõigest kaks aastat varem ja kes kirjutas pakse köiteid, et populariseerida ja kaitsta seda uut mendelismiks nimetatavat usutunnistust; niisiis Garrod teadis, et tal on tegemist Mendeli avastatud retsessiivse tunnusega — omadusega, mida üks põlvkond võib kanda, kuid mis avaldub ainult siis, kui ta on päritud mõlemalt vanemalt. Ta kasutas isegi Mendeli botaanilist terminoloogiat, nimetades selliseid inimesi "keemilisteks kapriisideks".

See andis Garrodile hea mõtte. Võib-olla, mõtles ta, seisneb selle haiguse ainult n-ö topeltpärijatel avaldumise põhjus selles, et miski on puudu. Olles kodus nii geneetikas kui ka keemias, teadis ta, et uriini ja kõrvavaigu musta värvuse kutsub esile homogentisaadi-nimelise aine kuhjumine. Homogentisaat võib olla organismi keemiamasina normaalne produkt, kuid selline, mis enamikus inimestes seejärel lagundatakse ja väljutatakse. Kuhjumise põhjus, oletas Garrod, on selles, et homogentisaadi lagundamise eest vastutav katalüsaator ei tööta. Katalüsaator, arvas ta, peab ilmselt olema valgust koosnev ensüüm ja peab ilmselt olema mingi päriliku faktori (või geeni, nagu me nüüd ütleksime) üks ja ainus produkt. Haigust põdevatel inimestel peab see geen tootma vigast ensüümi; haiguse kandjate puhul ei oma see tähtsust, sest teiselt vanemalt päritud geen kompenseerib selle.

Nii sündis Garrodi julge hüpotees "ainevahetuse kaasasündinud vigadest" koos sellega seotud kaugeleulatuva eeldusega, et geenid on selleks, et toota keemilisi katalüsaatoreid, üks geen iga kitsalt spetsialiseerunud katalüsaatori kohta. Võib-olla seda geenid olidki: valkude valmistamise seadmed. "Ainevahetuse kaasasündinud vead," kirjutas Garrod, "on tingitud

ainevahetusliku jada ühe astme puudulikkusest, mis omakorda on tingitud ühe ensüümi talitlushäirest." Et ensüümid koosnevad valgust, siis peavad nad olema "keemilise individuaalsuse asupaigaks". Garrodi raamat, mis ilmus 1909. aastal, leidis laialdast ja positiivset vastukaja, kuid kõik vastukajajad vaatasid nagu üks mees asja olemusest mööda. Nad arvasid, et ta räägib harvaesinevatest haigustest, mitte millestki fundamentaalsest elu kui terviku seisukohast. Garrodi teooria vajus kolmekümne viieks aastaks unustusse ja tuli siis uuesti avastada. Selleks ajaks oli geneetika uutest ideedest pulbitsemas ja Garrod kümme aastat surnud olnud.[20]

Praegu me teame, et geenide peamine ülesanne on alal hoida valkude tegemise retsepte. Just valgud on need, mis teevad ära peaaegu kõik keemilised, struktuurilised ja regulatoorsed tööd, mis organismis teha tuleb: nad toodavad energiat, võitlevad nakkusega, seedivad toitu, moodustavad juukseid, kannavad edasi hapnikku ja nii edasi ja nii edasi. Iga viimane kui valk kehas on tehtud geeni poolt geneetilise koodi transleerimise teel. Vastupidine ei ole päris õige: on geene, mida ei transleerita kunagi valguks, nagu näiteks ribosoomi-RNA geen 1. kromosoomil, kuid isegi see viimane osaleb teiste valkude tegemises. Garrodi oletus oli põhimõtteliselt õige: see, mille me oma vanematelt pärime, on hiigelhulk retsepte valkude tegemiseks ja valkudetegemise masinate tegemiseks — ning pisut enam.

Garrodi kaasaegsed ei pruukinud tema sõnade mõtet taibata, kuid nad avaldasid talle vähemalt tunnustust. Sedasama ei saa öelda mehe kohta, kelle õlul ta seisis — Gregor Mendeli kohta. On raske kujutleda, et kaks inimest võiksid pärineda veel erinevamatest keskkondadest kui Garrod ja Mendel. Mendel sündis 1822. aastal Põhja-Moraavias väikeses Heinzendorfi (praeguses Hynčice) külas ja ristiti Johann Mendeliks. Tema isa Anton oli väikese popsikoha pidaja, kes maksis mõisnikule renti oma tööga ja kelle tervise ning ela-

[20] A. G. Bearn, E. D. Miller. Archibald Garrod and the development of the concept of inborn errors of metabolism. — *Bulletin of the History of Medicine* 53 (1979), lk 315–328; B. Childs. Sir Archibald Garrod's conception of chemical individuality: a modern appreciation. — *New England Journal of Medicine* 282 (1970), lk 71–77; A. Garrod. *Inborn errors of metabolism.* Oxford: Oxford University Press, 1909.

tiseteenimise võimalused hävitas talle peale langenud puu; Johann oli sel ajal kuueteistkümnene ja õppis edukalt Troppaus* gümnaasiumis. Anton müüs talukoha oma väimehele, et olla suuteline maksma poja õpingute eest koolis ja seejärel Olmützi** ülikoolis. Kuid ikkagi oli see raske ja Johann vajas jõukamat toetajat; nii sai temast augustiini munk, kes võttis endale nimeks vend Gregor. Ta tegi hõlpsasti läbi Brünnis (praeguses Brnos) asuva teoloogiaseminari ja lõpetas selle preestrina. Seejärel määrati ta mõneks ajaks ühe koguduse preestriks, kuid selles ametis ei olnud ta kuigi edukas. Olles tudeerinud Viini ülikoolis, püüdis ta saada loodusteaduste õpetajaks, kuid põrus eksamil läbi.

Nii pöördus ta tagasi Brünni, kolmekümne ühe aastane tähtsusetu kuju, kes kõlbas vaid kloostrieluks. Ta oli tugev matemaatikas ja malemängus, tal oli üsna hea pea arvude peale ning rõõmsameelne loomus. Ühtlasi oli ta kirglik aiapidaja, olles juba isa käest selgeks õppinud viljapuude pookimise ja aretamise. Just selles talupojakultuuri vanarahvatarkuses peitusid tema terava taibu tõelised juured. Mingil ähmasel ja algsel kujul mõistsid pärandumise toimumist osakeste kaupa juba kariloomade ja õunapuude aretajad, kuid mitte keegi ei tegelnud sellega süstemaatiliselt. "Mitte ainustki [eksperimenti]," kirjutas Mendel, "ei ole läbi viidud sellises ulatuses ja sellisel viisil, et see võimaldaks täpselt määrata eri vormide arvukust eri põlvkondades või üheselt kindlaks teha nende statistilisi vahekordi." Te ilmselt juba tajute, kuidas publikul silm kinni vajub.

Nii alustas isa Mendel kolmekümne nelja aastaselt kloostriaias eksperimentide seeriat hernestega, mis kestis kaheksa aastat, hõlmas rohkem kui 30 000 taime mahaistutamist — ainuüksi 1860. aastal oli neid 6000 — ja muutis lõpuks alatiseks maailma. Lõpetades ta teadis, millega ta hakkama oli saanud, ja tõi selle väga selgelt avalikkuse ette Brünni Loodusuurijate Seltsi toimetistes, ajakirjas, mis jõudis kõikidesse paremateesse raamatukogudesse. Kuid tunnustust ei tulnud ja vähehaaval kaotas Mendel aianduse vastu huvi, sedamööda kuidas ta tõusis Brünni kloostri ülemaks, sõbralikuks, toimekaks ja võib-olla mitte kõige vagamaks kloostri-

*Linn Tšehhis, praeguse nimega Opava. *Tlk.*

**Praegune Olomouc. *Tlk.*

vennaks (head toitu mainib ta oma kirjutistes märksa sagedamini kui jumalat). Tema viimaseid eluaastaid täitis üha trotslikum ja üksildasem võitlus valitsuse poolt kloostritele kehtestatud uue maksu vastu, kusjuures Mendel oli viimane abt, kes selle ära maksis. Vanaduspõlves mõtles ta ehk endamisi, et tema suurim lootus pälvida kuulsust seostub sellega, et ta määras üheksateistkümneaastase andeka kooripoisi Leos Janáčeki Brünni koormeistriks.

Mendel oli tegelnud aias hübridiseerimisega: ristanud eri sorti hernetaimi. Kuid see ei olnud amatööraedniku teadusemängimine; see oli ulatuslik, süstemaatiline ja hoolikalt läbimõeldud eksperiment. Mendel valis ristamiseks seitse paari hernesorte. Ta ristas siledaseemnelisi herneid krobedaseemnelistega, kollaseidulehelisi roheliseidulehelistega, siledakaunalisi krobedakaunalistega, hallide seemnekestadega herneid valgeseemnekestalistega*, roheliste valmimata kaunadega herneid nendega, mille valmimata kaunad on kollased, külgmiseõielisi herneid tipmiseõielistega ja pikavarrelisi lühivarrelistega. Kui paljudega ta veel katsetas, me ei tea; igaüks neist omadustest mitte üksnes ei pärandu edasi segunematult, vaid on tingitud ka ühestainsast geenist, ja seega pidi Mendel neid valides oma eeltöö tõttu juba ette teadma, missuguseid tulemusi oodata. Kõigil juhtudel olid saadud hübriidid alati ühe vanema moodi. Teise vanema olemus näis olevat kaotsi läinud. Kuid ei olnud: Mendel laskis hübriididel isetolmelda ja vanavanema kadunud olemus ilmus uuesti välja laias laastus ühel neljandikul juhtudest. Ta aina loendas ja loendas — 19 959 taime teises hübriidpõlvkonnas, kusjuures dominantsed tunnused ületavad arvuliselt retsessiivseid vahekorras 14 949 : 5010 ehk 2,98 : 1. Nagu märkis *sir* Ronald Fisher järgmisel sajandil, oli see juba liigagi kahtlaselt lähedal suhtele 3 : 1. Ärgem unustagem, et Mendel oli matemaatikas tugev ja teadis ammu enne eksperimentide lõppu, mis võrrandi järgi tema herned käituvad.[21]

---

*Eestikeelses (õppe)kirjanduses on seni rohkem räägitud lilla- ja valgeõieliste herneste võrdlemisest, kuid tegelikult on need tunnustepaarid omavahel seotud ja Mendel mainib neid mõlemaid. *Tlk.*

[21]G. Mendel. Versuche über Pflanzen-Hybriden. — *Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn* 4 (1865), lk 3–47. Ingliskeelne

Otsekui kirest hullunud, võttis Mendel herneste järel käsile fuksiad, maisi ja teised taimed. Tulemus oli sama. Ta teadis, et on avastanud pärilikkuse kohta midagi põhjapanevat: omadused ei segune. Pärandumise aluseks on midagi kõva, jagamatut, koguselist ja osakeselaadset. Mingit fluidumite ühtesulamist, mingit veresegamist ei toimu; selle asemel leiab aset paljude väikeste kõvade osakeste ajutine ühinemine. Tagasivaates oli see algusest peale ilmne. Kuidas muidu said inimesed seletada tõsiasja, et perekonnas võib olla üks siniste ja üks pruunide silmadega laps? Darwin, kes kõigele vaatamata rajas oma teooria segapärandumisele, vihjas sellele probleemile mitmel korral. "Ma kaldun viimasel ajal oletama," kirjutas ta Huxley'le 1857. aastal, "väga üldistes joontes ja ähmaselt, et paljunemine reeglipärase viljastumise teel on hoopis kahe iseseisva indiviidi teatavat laadi ühinemine, mitte nende tõeline kokkusulamine. [---] Ma ei suuda ühestki teisest seisukohast lähtudes mõista, mil viisil naasevad hübriidsed vormid nii suurel määral oma esivanemate vormide juurde."[22]

Darwinit ei teinud see teema sugugi vähe närviliseks. Ta oli hiljaaegu sattunud veidra nimega sõjaka šoti inseneriteaduse professori Fleeming Jenkini rünnaku ohvriks, kes oli osutanud lihtsale ja vastuvaidlematule tõsiasjale, et looduslik valik ja segapärandumine ei klapi kokku. Kui pärilikkus põhineks segunevatel vedelikel, siis Darwini teooria lihtsalt ei töötaks, sest iga uus ja kasulik muutus läheks põlvnemiste rea üldises lahjenduses kaotsi. Jenkin illustreeris oma seisukohta looga valgest mehest, kes üritab mustade inimestega asustatud saart valgendada pelgalt nendega sugu tehes. Tema valge veri lahjeneks õige varsti peaaegu olematuks. Oma sisimas Darwin teadis, et Jenkinil on õigus, ning tolle väide pani suu lukku isegi muidu käremeelsel Thomas Henry Huxley'l, kuid ühtlasi teadis Darwin, et ka tema enda teooria on õige. Ta ei osanud neid kahte kokku viia. Kui ta ometi oleks lugenud Mendelit!

Paljud asjad on tagasivaates ilmsed, kuid vajavad selgekssaamiseks siiski geniaalset mõttesähvatust. Mendeli saavu-

---

tõlge on avaldatud ajakirjas *Journal of the Royal Horticultural Society*, Vol. 26 (1901).

[22]Tsiteeritud teosest R. A. Fisher. *The genetical theory of natural selection*. Oxford: Oxford University Press, 1930.

tus seisnes selles, et ta näitas ainsa põhjuse, miks pärandumine *näib* enamasti olevat segunemine, peituvat asjaolus, et selles osaleb rohkem kui üks osake. Üheksateistkümnenda sajandi algul oli John Dalton tõestanud, et vesi koosneb tegelikult miljarditest väikestest kõvadest jagamatutest osakestest, ja oli sellega võitnud rivaalitsevad pidevuseteoreetikud. Niisiis oli Mendel nüüd tõestanud bioloogia aatomiteooria. Bioloogia aatomeid oleks võidud kutsuma hakata kõikvõimalike nimedega: kahekümnenda sajandi esimestel aastatel olid teiste seas kasutusel faktor, gemmula, plastiidula, pangeen, biofoor, id ja idant. Kuid "geen" oli see, mis jäi püsima.

Neli aastat, alates 1866. aastast, saatis Mendel oma kirjutisi ja ideid Müncheni botaanikaprofessorile Karl-Wilhelm Nägelile. Üha kasvava jultumusega püüdis ta osutada oma avastuse tähtsusele. Neli aastat vaatas Nägeli asja tuumast mööda. Ta saatis tüütule mungale vastuseks viisakaid, kuid isalikult üleolevaid kirju ja soovitas tal kasvatada hunditubakat. Parimagi tahtmise korral ei oleks ta saanud anda õelamat nõu: hunditubakas on apomiktiline taim, s.t ta vajab paljunemiseks õietolmu, kuid ei lülita tolmeldava partneri geene oma koosseisu ja seega annavad ristamiskatsed veidraid tulemusi. Jännanud mõnda aega hunditubakaga, loobus Mendel sellest ja võttis käsile mesilased. Tulemusi, milleni ta oma ulatuslike mesilastearetamise eksperimentide käigus jõudis, ei ole leitud. Kas ta avastas nende kummalise "haplo-diploidse" geneetika?

Nägeli avaldas samal ajal hiigeltraktaadi pärilikkusest, mis mitte ainult et ei rääkinud sõnagagi Mendeli avastusest, vaid tõi ära ka ühe suurepärase näite selle kohta Nägeli enda töödest — ja vaatas ikka asja olemusest mööda. Nägeli teadis, et kui ristata angoora kassi mõne teise tõuga, siis kaob angoora kassi karvkate järgmises põlvkonnas täielikult, kuid ilmub uuesti muutumatuna kolmanda põlvkonna kassipoegadel. Selgemat näidet mendelistlikust retsessiivsusest oleks raske leida.

Ja ometi jõudis Mendel juba oma eluajal täielikule tunnustusele piinavalt lähedale. Charles Darwin, kes noppis muidu nii hoolsalt ideid teiste töödest, soovitas ühele sõbrale raamatut, mille autor oli W. O. Focke ja mis sisaldas neliteist viidet Mendeli kirjutisele. Ja ometi näib, et ta ise ei pannud neid tähele. Mendeli saatuseks oli saada taasavastatud

aastal 1900, tükk aega pärast tema enda ja Darwini surma. See juhtus peaaegu üheaegselt kolmes eri paigas. Kõik kolm tema taasavastajat — Hugo de Vries, Carl Correns ja Erich von Tschermak, kõik botaanikud — olid suurt vaeva nähes korranud mitmesuguste liikidega Mendeli katseid, enne kui avastasid Mendeli kirjutise.

Mendelism tuli bioloogiale üllatusena. Mitte miski evolutsiooniteoorias ei nõudnud, et pärilikkus peaks realiseeruma tükikaupa. Tegelikult näis see idee hoopis õõnestavat kõike seda, mida Darwin oli püüdnud üles ehitada. Darwin ütles, et evolutsioon on väikeste ja juhuslike muutuste kuhjumine valiku teel. Kui geenid on kõvad asjad, mis võivad muutumatuna uuesti esile kerkida pärast põlvkonnapikkust peidusolekut, siis kuidas saavad nad muutuda järk-järgult ja vähehaaval? Mitmeski mõttes nägi kahekümnenda sajandi algus mendelismi triumfi darvinismi üle. William Bateson väljendas paljude vaateid, kui ta vihjas sellele, et pärandumine osakeste kaupa seab loodusliku valiku võimule vähemalt piirid. Bateson oli mees, kelle peas valitses suur segadus ja kelle kirjutisi iseloomustab tinaraske stiil. Ta uskus, et evolutsioon toimub suurte hüpetena ühelt vormilt teisele, jätmata maha mingeid vaheastmeid. Seda ekstsentrilist ideed järgides oli ta 1894. aastal avaldanud raamatu ja väitnud, et pärandumine toimub osakeste kaupa, ning olnud sellest ajast peale "tõeliste" darvinistide raevukate rünnakute märklauaks. Pole siis ime, et ta võttis Mendeli kahel käel vastu ja oli esimene, kes tema kirjatööd inglise keelde tõlkis. "Mendeli avastuses ei ole midagi sellist, mis oleks vastuolus põhiõpetusega, mille kohaselt liigid on tekkinud [loodusliku valiku teel]," kirjutas Bateson otsekui teoloog, kes nõutab endale õigust olla Püha Pauluse ainus tõeline tõlgendaja. "Sellele vaatamata on moodsa uurimistöö tulemus olnud kaheldamatult selline, mis jätab tolle printsiibi ilma neist üleloomulikest atribuutidest, millesse ta on mõnikord rüütatud. [---] Avameelne olles ei saa eitada, et Darwini töödes on lõike, mis teatud määral toetavad neid Loodusliku Valiku põhimõtte kuritarvitusi, kuid minu meelerahule annab kindlust teadmine, et kui Mendeli kirjatöö oleks tema kätte sattunud, oleks need lõigud otsekohe üle vaadatud."[23]

---

[23]W. Bateson. *Mendel's principles of heredity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1909.

Kuid fakt ise, et kardetud Bateson on mendelismi eestvõitleja, tekitas Euroopa evolutsionistides selle suhtes umbusku. Suurbritannias vältas sapine vaen mendelistide ja "biomeetrikute" vahel kakskümmend aastat. Rohkem kui miski muu, mängis just see juhtpositsiooni Ameerika Ühendriikide kätte, kus vaidlused olid vähem polariseerunud. 1903. aastal märkas ameerika geneetik Walter Sutton, et kromosoomid käituvad täpselt samuti nagu Mendeli faktorid: nad esinevad kahekaupa, üks kummaltki vanemalt. Thomas Hunt Morgan, ameerika geneetika isa, pöördus nüüd väikese hilinemisega sedamaid Mendeli usku, ja Bateson, kes Morganit ei sallinud, loobus seetõttu õigel poolel olemast ning asus võitlema kromosoomiteooria vastu. Sellised väiklased kanakitkumised on sageli olnud teaduse ajaloos otsustavad. Bateson vajus unustusse, samal ajal kui Morganit ootasid ees suured teod viljaka geneetikakoolkonna rajajana ja mehena, kes andis oma nime geneetilisele pikkusühikule, sentimorganile. Suurbritannias jõudsid darvinism ja mendelism lepituseni alles 1918. aastal, mil sellel probleemil peatus Ronald Fisheri vahe matemaatiline mõistus: kaugel sellest, et Darwiniga vastuolus olla, oli Mendel ta hiilgavalt õigeks mõistnud. "Mendelism," ütles Fisher, "varustas Darwini püstitatud ehitise puuduvate elementidega."

Ometi jäi püsima mutatsioonide probleem. Darvinism nõudis muutlikkust, millest toituda. Mendelism andis talle selle asemel stabiilsuse. Kui geenid on bioloogia aatomid, siis on nende muutmine sama ketserlik kui alkeemia. Läbimurre tuli esimese kunstlikult esile kutsutud mutatsiooniga, millega sai hakkama inimene, kellest erinevamat Garrodist ja Mendelist on raske ette kujutada. Edvardiaanliku arsti ja augustiini munga kõrvale tuleb meil seada riiuhimuline Hermann Joe* Muller. Muller oli üks neist paljudest säravaist juudi teadlastest, kes purjetasid 1930. aastatel üle Atlandi ookeani, kuid erinevalt teistest suundus ta itta. Sündinud New Yorgis väikese metallivalutöökoja omaniku pojana, oli ta huvitunud geneetikast Columbia ülikoolis, kuid läinud tülli oma mentori Morganiga ning siirdunud 1920. aastal Texase ülikooli. Morgani suhtumises Mullerisse on kerget antisemitismi hõngu, kuid sündmuste areng oli läbinisti tüüpiline. Muller kakles kogu elu kõigiga. 1932. aastal, kui ta abielu oli karile jooks-

---

*Õieti Joseph. *Tlk.*

nud ja kolleegid aina ta ideid varastasid (nii ta väitis), sooritas ta enesetapukatse ja suundus seejärel Texasest Euroopasse.

Mulleri suurim avastus, mille eest ta sai Nobeli preemia, seisnes selles, et geenides on võimalik kunstlikult esile kutsuda mutatsioone. See sarnanes Ernest Rutherfordi mõni aasta varem tehtud avastusega, et aatomi elemendid on muundatavad ja et sõna "aatom", mis kreeka keeles tähendab 'jagamatu', ei ole asjakohane. 1926. aastal küsis ta endalt, "[Kas] mutatsioon on bioloogiliste protsesside seas unikaalne, selles mõttes, et ta ise asub väljaspool modifitseerimis- või kontrollimehhanismide haardeulatust — et tema positsioon sarnaneb sellega, mis veel hiljuti oli omane aatomi muundamisele füüsikateaduses?"

Järgmisel aastal vastas ta sellele küsimusele. Pommitades äädikakärbseid röntgenikiirtega, pani Muller nende geenid muteeruma, nii et nende järglased ilmutasid üha uusi väärarenguid. Mutatsioon, kirjutas ta, "ei ole kättesaamatu jumal, kes viskab meile oma vempe mingist läbitungimatust tsitadellist iduplasmas." Nii nagu aatomitel, peab ka Mendeli osakestel olema mingi sisemine struktuur. Neid on võimalik röntgenikiirtega muuta. Pärast mutatsiooni on nad endiselt geenid, kuid mitte enam needsamad geenid.

Kunstlik mutatsioon andis stardipaugu tänapäeva geneetikale. Kasutades Mulleri röntgenikiiri, tekitasid kaks teadlast, George Beadle ja Edward Tatum, 1940. aastal *Neurospora* nime kandva leivahallituse muteerunud vorme. Seejärel tegid nad kindlaks, et mutandid ei suuda toota teatud kemikaali, sest neil puudub teatud ensüümi töökorras variant. Nad pakkusid välja bioloogiaseaduse, mis läks käibele ja mis on osutunud enam-vähem õigeks: üks geen määrab ühe ensüümi. Geneetikud hakkasid seda endamisi ümisema: üks geen, üks ensüüm. See oli Garrodi ammune oletus tänapäevases, biokeemiliselt täpsustatud variandis. Kolm aastat hiljem tegi Linus Pauling tähelepanuväärse järelduse, et peamiselt mustanahalisi kimbutavat ebameeldivat aneemiavormi, mille puhul punased verelibled muutuvad sirbikujuliseks, põhjustab defekt hemoglobiinivalgu geenis. See defekt käitub nagu tüüpiline Mendeli mutatsioon. Asjad hakkasid vähehaaval oma kohtadele asetuma: geenid on valkude retseptid; mutatsioonid on muutunud valgud, mida toodavad muutunud geenid.

Muller oli samal ajal pildilt kadunud. Tema kirglik sotsialism ja sama kirglik usk inimeste selektiivsesse aretamisse, eugeenikasse (tema sooviks oli näha, et lastes oleks hoolsa aretustööga kujundatud Marxi või Lenini omadused, ehkki oma raamatu hilisemates väljaannetes asendas ta need nimed igaks juhuks Lincolni ja Descartes'iga), viis ta 1932. aastal üle Atlandi Euroopasse. Ta saabus Berliini parasjagu mõni kuu enne Hitleri võimuletulekut. Õudusega pidi ta pealt vaatama, kuidas natsid purustasid tema ülemuse Oscar Vogti labori, kes polnud minema kihutanud enda alluvuses töötavaid juute.

Muller suundus uuesti ida poole, Leningradi, jõudes Nikolai Vavilovi laborisse just enne seda, kui mendelismivastane Trofim Lõssenko võitis Stalini poolehoiu ja alustas mendelistlike geneetikute tagakiusamist ning oma jaburate teooriate läbisurumist, mille järgi uuele režiimile üleminekuks ei vaja nisutaimed — just nagu vene hingki — mitte aretamist, vaid harjutamist; ja et neid, kes arvavad teisiti, ei tuleks mitte ümber veenda, vaid maha lasta. Vavilov suri vanglas. Alati lootusrikas Muller saatis Stalinile oma viimase eugeenikaalase raamatu, kuid olles kuulnud, et seda ei võetud sugugi hästi vastu, leidis mingi ettekäände ja pääses veel viimasel hetkel maalt välja. Ta läks Hispaania kodusõtta, kus ta töötas internatsionaalsete brigaadide verepangas, ja sealt edasi Edinburgh'sse, jõudes talle omasel õnnetul kombel kohale just siis, kui puhkes Teine maailmasõda. Ta tõdes, et on raske teha teadust pimendatud Šotimaa talves, kandes laboris kindaid, ning püüdis meeleheitlikult Ameerikasse naasta. Kuid keegi ei tahtnud sõjakat, okkalist sotsialisti, kes peab saamatuid loenguid ja on elanud Nõukogude Venemaal. Lõpuks andis talle tööd Indiana ülikool. Järgmisel aastal anti talle Nobeli preemia kunstlike mutatsioonide avastamise eest.

Geen ise jäi aga endiselt ligipääsmatuks ja salapäraseks asjaks; tema võime kanda endas valkude nii täpseid retsepte oli seda hämmastavam, et ta pidi ka ise olema valgust tehtud — miski muu rakus ei paistnud olevat piisavalt keeruline, et selleks sobida. Tõsi, kromosoomides oli veel midagi: see väike igav nukleiinhape, mida nimetati DNA-ks. Esmakordselt oli selle Saksa linnas Tübingenis 1869. aastal haavatud sõdurite mädast läbi imbunud sidemetest isoleerinud šveitsi arst nimega Friedrich Miescher. Miescher ise arvas, et DNA võib olla pärilikkuse võti ja kirjutas 1892. aastal hämmastaval kombel

asju ette nähes oma onule, et DNA võib pärilikkuse sõnumit edasi anda "samamoodi, nagu sõnu ja mõisteid on võimalik kõikides keeltes väljendada tähestiku 24–30 tähe abil". Kuid DNA-l oli vähe poolehoidjaid; seda teati kui suhteliselt üksluist ainet: kuidas saaks ta kõigest nelja variandi abil mingit sõnumit edasi anda?[24]

Mulleri nimest ligitõmmatuna saabus Indiana osariiki Bloomingtoni üheksateistkümneaastane varaküps ja enesekindel, juba bakalaureusekraadi omandanud noormees nimega James Watson. Kindlasti tundus ebausutav, et temast võiks saada geeniprobleemi lahendaja, kuid just see temast saigi. Ta oli õppinud Indiana ülikoolis itaallasest emigrandi Salvador Luria käe all (nagu oligi arvata, ei saanud Watson Mulleriga sugugi läbi) ning teda oli haaranud kinnismõte, et geenid on tehtud DNA-st, mitte valgust. Oma seisukohtade tõestamiseks läks ta Taani ja — olles rahulolematu sealsete kolleegidega — 1951. aasta oktoobris edasi Cambridge'i. Juhuse tahtel sattus ta Cavendishi laboris* kokku mehega, kellel oli sama särav mõistus ja kes oli sama sügavalt veendunud DNA tähtsuses — Francis Crickiga.

Ülejäänu on ajalugu. Crick oli varaküpsuse vastand. Ehkki juba kolmkümmend viis, ei olnud tal ikka veel doktorikraadi (Saksa pomm oli University kolledžis Londonis — tema suureks kergenduseks — hävitanud aparatuuri, mille abil ta pidi mõõtma rõhu all oleva kuuma vee viskoossust) ja tema loobumine takerdunud füüsikukarjäärist ning ootamatu suundumine bioloogiasse ei olnud seni kuigivõrd edu kaasa toonud. Ta oli juba jõudnud põgeneda ühest igavast Cambridge'i laborist, kus tema ülesandeks oli olnud mõõta osakesi neelama sunnitud rakkude viskoossust, ja nüüd õppis ta Cavendishis innukalt kristallograafiat. Kuid tal ei jätkunud kannatlikkust, et tegelda ainult oma probleemidega, ega alandlikkust, et tegelda väikeste küsimustega. Tema naer, tema enesekindel intelligentsus ja harjumus rääkida inimestele ära vastused nende endi teaduslikele küsimustele hakkasid

---

[24]Miescherit on tsiteeritud teosest W. Bodmer, R. McKie. *The book of man*. London: Little, Brown, 1994.

*Mõeldud on Cambridge'i ülikooli juures asuvat Cavendishi Eksperimentaalfüüsika laborit, mis on saanud nime inglise füüsiku ja keemiku Henry Cavendishi (1731–1810) järgi. *Tlk*.

Cavendishis teistele juba närvidele käima. Ühtlasi tekitas temas ebamäärast rahulolematust kõikjal valitsev valkudehullustus. Geeni struktuur oli suur küsimus ja ta kahtlustas, et DNA on osa vastusest. Watsoni pealekäimisel viilis ta enda uurimusest kõrvale ja sukeldus DNA-mängudesse. Nii sündis teadusajaloo üks võimsamaid meeskondi — sõbralikult konkureeriv ja seetõttu produktiivne: noor ambitsioonikas nõtke vaimuga ameeriklane, kes tundis pisut bioloogiat, ja hiilgavate vaimuannetega, kuid ennast killustanud vanem britt, kes tundis pisut füüsikat. See oli eksotermiline reaktsioon.

Kasutades teiste inimeste usina tööga kokku kogutud, kuid vähe analüüsitud fakte, olid nad mõne lühikese kuuga teinud tõenäoliselt kõigi aegade suurima teadusliku avastuse — selgitanud välja DNA struktuuri. Isegi vannist välja karanud Archimedesel ei olnud rohkem põhjust sel viisil hoobelda, nagu seda tegi Francis Crick Eagle'i pubis 28. veebruaril 1953, teatades: "Me avastasime elu saladuse." Watson oli vaoshoitum; ta kartis ikka veel, et nad on ehk eksinud.

Kuid nad ei eksinud. Kõik oli äkitselt selge: DNA sisaldab koodi, mis on kirjutatud piki kaksikheeliksi elegantset keerdtreppi, kusjuures see heeliks võib teoreetiliselt olla lõpmatult pikk. Kood kopeerib end oma tähtede vahel olevate keemiliste sidemete abil ja väljendab valkude retsepte seni veel tundmatu sõnaraamatu abil, mis seob DNA-d ja valke. DNA struktuuri jahmatav tähenduslikkus seisnes selles, kui lihtne ja samas kui ilus kõik tänu sellele paistis. Nagu on öelnud Richard Dawkins:[25] "Tõeliselt revolutsiooniline on Watsoni-Cricki ajastu järgse molekulaarbioloogia juures asjaolu, et see on muutunud digitaalseks [---] geenide masinkood on hirmutavalt sarnane arvutite omaga."

Kuu aega pärast seda, kui avaldati Watsoni-Cricki struktuur, kroonis Suurbritannia uue kuninganna ja samal päeval vallutas Briti ekspeditsioon Mount Everesti. Kui mitte arvestada väikest nuppu *News Chronicle*'is, siis ei pääsenud kaksikheeliks ajalehtede veergudele. Tänapäeval peab enamik teadlasi seda sajandi või koguni aastatuhande kõige kaalukamaks avastuseks.

---

[25]R. Dawkins. *River out of Eden*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1995. (Eesti keeles: *Jõgi Eedenist*. Tartu: Ilmamaa, 2000.)

DNA struktuuri avastamisele järgnes mitu nurjumismaiguga aastat. Kood ise, keel, mille kaudu geen end väljendab, hoidis oma saladuse kangekaelselt endale. Koodi leidmine oli olnud Watsoni ja Cricki jaoks peaaegu et lihtne — veidi nuputamist, head füüsikatundmist ja inspiratsiooni. Koodi lahtimurdmine nõudis aga tõelist geniaalsust. Oli ilmne, et tegemist on neljatähelise koodiga: A, C, G ja T. Ja oli peaaegu kindel, et see tõlgitakse valke moodustavate aminohapete kahekümnetähelisse koodi. Aga kuidas? Kus? Ja millise mehhanismi abil?

Enamik häid ideid, mis viisid lahenduseni, tuli Crickilt, kaasa arvatud see, mida ta nimetas adaptermolekuliks ja mida me praegu tunneme transport-RNA nime all. Ilma igasuguste sellekohaste tõenditeta jõudis Crick järeldusele, et selline molekul peab eksisteerima. Läks pisut aega ja see ilmuski välja. Kuid Crickil oli ka idee, mis oli nii hea, et seda on nimetatud ajaloo suurimaks eksiteooriaks. Cricki "komavaba" kood on elegantsem kui emakese looduse poolt kasutatav. See töötab järgmiselt. Oletagem, et kood kasutab igas sõnas kolme tähte (kui ta kasutaks kahte, siis annaks see ainult kuusteist kombinatsiooni, mida oleks liiga vähe). Oletagem, et selles ei oleks komasid ega sõnadevahelisi tühikuid. Nüüd oletagem, et see välistaks kõik sõnad, mida võib valesti lugeda, kui alustada valest kohast. Kujutlegem näiteks — kui kasutada Brian Hayesi poolt toodud analoogiat — kolmetähelisi ingliskeelseid sõnu, mida saab kirjutada nelja tähe, A, S, E ja T abil: *ass, ate, eat, sat, sea, see, set, tat, tea* ja *tee*. Nüüd heitkem kõrvale need, mida võib valest kohast alustades valesti ehk teise sõnana lugeda. Näiteks võib fraasi "ateateat" lugeda kas "a tea tea t" või "at eat eat" või "ate ate at". Ainult üks neist kolmest sõnast saab koodis püsima jääda.

Crick tegi sedasama tähtedega A, C, G ja T. Alustuseks heitis ta kõrvale AAA, CCC, GGG ja TTT. Seejärel jaotas ta ülejäänud kuuskümmend sõna kolmetähelistesse gruppidesse, millest igaüks sisaldas ühte ja sama kolme tähte ühes ja samas ringlevas järjestuses. Näiteks on ühes grupis ACT, CTA ja TAC, sest igaühes neist järgneb A-le C, C-le T ja T-le A; ATC, TCA ja CAT on aga teises grupis. Igast grupist osutus kõlblikuks ainult üks sõna. Järele jääb täpselt kakskümmend sõna — ja valkude tähestikus on kakskümmend aminohappe-

tähte! Neljatäheline kood annab kahekümnetähelise alfabeedi.

Asjata hoiatas Crick, et tema ideed liiga tõsiselt ei võetaks. "Argumendid ja eeldused, mida meil on tulnud selle koodi tuletamiseks kasutada, on liiga ebakindlad, et me võiksime selles pelgalt teooriale tuginedes veendunud olla. Me pakume selle välja seepärast, et see annab maagilise arvu — kakskümmend — nii elegantsel moel ja mõistlikele füüsikalistele postulaatidele tuginedes." Kuid esialgu ei olnud ka kaksikheeliksil mingeid tõendeid selle teooria kinnituseks esile tuua. Erutus kasvas. Viis aastat arvasid kõik, et see on õige.

Kuid teoretiseerimise aeg oli ümber. 1961. aastal, samal ajal kui kõik teised mõtlesid, dekodeerisid Marshall Nirenberg ja Johann Matthaei koodi ühe "sõna" sel lihtsal teel, et valmistasid jupi RNA-d puhtast U-st (uratsiilist — DNA T vastest) ja panid selle aminohapete lahusesse. Ribosoom tegi valmis valgu, õmmeldes kokku terve hulga fenüülalaniine. Koodi esimene sõna oli lahti murtud: UUU tähendab fenüülalaniini. Komavaba kood oli lõppkokkuvõttes ikkagi vale. Selle suur ilu oli seisnenud selles, et temas ei ole võimalikud niinimetatud lugemisnihke mutatsioonid, mille puhul ühe tähe kaotus muudaks kõik järgneva mõttetuks. Ometi on looduse valitud variant, ehkki vähem elegantne, teist laadi vigade suhtes tolerantsem. See sisaldab endas suurt tagavara paljude erinevate kolmetäheliste sõnadega, mis tähendavad ühte ja sedasama.[26]

1965. aastaks oli kogu kood teada ja moodsa geneetika ajastu alanud. 1960. aastate teedrajavatest läbimurretest said 1990. aastate tavalised protseduurid. Ja nii võis teadus 1995. aastal tagasi pöörduda Archibald Garrodi ammusurnud musta uriiniga patsientide juurde ja täie kindlusega öelda, missuguses geenis toimunud missugused lugemisvead olid nende alkaptonuuria põhjustanud. See lugu on kahekümnenda sajandi geneetika lühikokkuvõte. Meenutagem, et alkaptonuuria on väga haruldane ja mitte eriti ohtlik haigus, mida on küllalt lihtne leevendada dieeti järgides — niisiis oli see paljudeks aastateks teadusest puutumata jäänud. 1995. aastal võtsid kaks hispaanlast selle haiguse tema ajaloolisest tähenduslikkusest meelitatuna uuesti käsile. Kasutades seent

[26]B. Hayes. The invention of the genetic code. — *American Scientist* 86 (1998), lk 8–14.

nimega *Aspergillus*, lõid nad lõpuks mutandi, milles fenüülalaniini juuresolekul kuhjus purpurne pigment: homogentisinaat. Nagu Garrod oli oletanud, oli sellel mutandil vigane versioon valgust nimega homogentisinaadi dioksügenaas. Lammutades spetsiaalsete ensüümidega seene genoomi, identifitseerides lõigud, mis normaalsest erinesid ja lugedes välja selles sisalduva koodi, määrasid nad lõpuks kindlaks kõnealuse geeni. Seejärel otsisid nad läbi inimgeenide raamatukogu, lootes leida piisavalt sarnase lõigu, mis ahelduks seene DNA külge. Nad leidsid selle 3. kromosoomi pikemalt õlalt — DNA "tähtedest" koosneva "lõigu", mis sarnaneb viiekümne kahe protsendi ulatuses seene geeniga. Otsides välja alkaptonuuriat põdevate inimeste geeni ja võrreldes seda nende inimeste geeniga, kes seda haigust ei põe, selgus, et neil on ainult üks erinev täht, mis loeb — kas 690. või 901. Mõlemal juhul rikub kõigest ühetäheline muutus kogu valgu ära, nii et see ei ole enam võimeline oma tööd tegema.[27]

See geen on tüüpiline näide igavast geenist, mis teeb igavates kehaosades igavat keemilist tööd ja kutsub rikki minnes esile igava haiguse. Mitte miski tema juures ei ole üllatav ega unikaalne. Teda ei saa seostada IQ või homoseksuaalsusega, ta ei ütle meile midagi elu päritolu kohta, ta ei ole isekas geen, ta ei eira Mendeli seadusi, ta ei suuda tappa ega sandistada. Ta on peaaegu täpselt üks ja seesama geen kõikides sellel planeedil elavates olendites — isegi leivahallitusel on ta olemas ja teeb hallituse jaoks täpselt sama tööd, mida meiegi jaoks. Ja ometi väärib see homogentisinaadi dioksügenaasi geen oma väikest kohta ajaloos, sest tema lugu on miniatuurne variant geneetika enda loost. Ja isegi see väike igav geen ilmutab nüüd ilu, mis oleks pimestanud Gregor Mendelit, sest ta on tema abstraktsete seaduste konkreetne väljendus: lugu mikroskoopilistest kokkukeerdunud kahekaupa töötavatest paarilistest heeliksitest, neljatähelistest koodidest ja elu keemilisest ühtsusest.

---

[27]C. Scazzocchio. Alkaptonuria: from humans to moulds and back. — *Trends in Genetics* 13 (1997), lk 125–127; J. M. Fernandez-Canon, M. A. Penalva. Homogentisate dioxygenase gene cloned in *Aspergillus*. — *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA* 92 (1995), lk 9132–9136.

Märkus

Geneetika ajaloost on olemas palju ülevaateid, neist parim on Horace Judsoni *The eighth day of creation* (London: Jonathan Cape, 1979; uustrükk Penguinilt, 1995). Hea ülevaate Mendeli elust võib leida Simon Maweri romaanist *Mendel's dwarf* (Doubleday, 1997).

4. KROMOSOOM: SAATUS

See, mida te meile rääkisite, söör, ei ole midagi muud kui teaduslik kalvinism.

Anonüümne šoti sõdur William Batesonile pärast üht populaarteaduslikku loengut[28]

Avage ükskõik missugune inimgenoomi kataloog ja teile ei vaata vastu nimekiri mitte inimese võimetest, vaid haigustest, mis enamjaolt kannavad tundmatute Kesk-Euroopa arstide paarisnimesid. See geen põhjustab Niemanni-Picki haigust; too põhjustab Wolfi-Hirschhorni sündroomi. Jääb mulje, et geenid on olemas selleks, et põhjustada haigusi. "Uus vaimuhaiguse geen," teatab geenidele pühendatud veebikülg, mis toob viimaseid rindeuudiseid. "Varase algusega düstoonia geen. Isoleeriti neeruvähi geen. Autism on seotud serotoniini transporter-valgu geeniga. Uus Alzheimeri geen. Kinnismõttelise käitumise geneetika."

Ja ometi on geenide defineerimine haiguste järgi, mida nad põhjustavad, peaaegu sama absurdne kui organismi elundite defineerimine haiguste järgi, mis neile külge hakkavad: maks on selleks, et põhjustada tsirroosi, süda selleks, et põhjustada atakki ja aju selleks, et tekitada rabandust. Et kataloogidest just seda võib välja lugeda, näitab meie teadmatust, mitte meie teadmisi. On tõsi, et sõna otseses mõttes ainus asi, mida me mõnede geenide kohta teame, on see, et nende väärtalitlus põhjustab teatud haigust. See on armetult väike asi, mida ühe geeni kohta võib teada, ja kohutavalt eksitav. See viib ohtlike lühivormeliteni, mis kõlavad järgmiselt: "X-l on Wolfi-Hirschhorni geen". Vale. Meil kõigil on Wolfi-Hirschhorni geen, välja arvatud — iroonilisel kombel — neil, kes põevad Wolfi-Hirschhorni sündroomi. Nende haigust põhjustab asjaolu, et neil polegi üldse seda geeni. Meil ülejäänutel esindab see geen positiivset, mitte negatiivset jõudu. Haigetel on mutatsioon, mitte geen.

Wolfi-Hirschhorni sündroom on nii harvaesinev ja nii tõsine — selle geen nii eluliselt tähtis —, et haiguse ohvrid surevad

[28] S. Thomas. *Genetic risk*. London: Pelican, 1986.

noorelt. Ja ometi on see geen, mis asub 4. kromosoomil, tegelikult kõige kuulsam "haiguse" geen, sest sellega on seotud üks hoopis teistsugune haigus: Huntingtoni tantstõbi. Geeni muteerunud vorm põhjustab Huntingtoni tantstõbe, geeni täielik puudumine aga Wolfi-Hirschhorni sündroomi. Me teame väga vähe selle kohta, mida see geen igapäevaselt teeb, kuid teame praeguseks piinava üksikasjalikkusega, kuidas ja miks ja kus ta rikki võib minna ja missugused on selle tagajärjed organismile. Geen sisaldab ühtainsat "sõna", mis muudkui kordub ja kordub: CAG, CAG, CAG, CAG... Mõnikord esineb see sõna kõigest kuus korda, mõnikord kolmkümmend, mõnikord rohkem kui sada korda. Teie saatus, teie vaimne tervis ja teie elu ripuvad selle korduse juuksekarva otsas. Kui see "sõna" kordub kolmkümmend viis korda või vähem, on teiega kõik korras. Enamikul meist on kümme kuni viisteist kordust. Kui "sõna" esineb kolmkümmend üheksa korda või rohkem, hakkavad teil elu keskpaiku vähehaaval tasakaaluhäired tekkima, te muutute üha võimetumaks enda eest hoolitsema ja surete enneaegselt. Langus algab intellektuaalsete võimete kerge vähenemisega, jätkub jäsemete tõmblemisega ja jõuab lõpuks sügava depressioonini ning aeg-ajalt esinevate hallutsinatsioonide ning pettekujutlusteni. Abi pole loota: see haigus on ravimatu. Kuid selleks, et ta jõuaks kõik oma astmed läbi käia, kulub viisteist kuni kakskümmend viis õudusttekitavat aastat. On vähe saatusi, mis oleksid veel halvemad. Vähe sellest, haiguse paljud varased psühholoogilised sümptomid ilmnevad samasugusel kujul ka neil, kes elavad tõvest tabatud perekonnas, kuid ise haigust ei saa: pinge ja stress, mis kaasnevad ootusega, et see võib välja lüüa, on laastavad.

Põhjus peitub geenides ja ei kusagil mujal. Teil kas on Huntingtoni mutatsioon ja te jääte haigeks või mitte. See on determinism, ettemääratus ja saatus sellisel määral, millest Calvin ei osanud undki näha. Esmapilgul näib see olevat lõplik tõestus sellele, et geenid otsustavad kõik ja meie ei saa sinna midagi parata. Ei ole tähtis, kas te suitsetate või sööte vitamiine, teete trenni või muutute tugitoolisportlaseks. Iga, mil hullus välja lööb, sõltub rangelt ja halastamatult "sõna" korduste arvust ühe geeni ühes kohas. Kui neid on kolmkümmend üheksa, siis olete üheksakümneprotsendilise tõenäosusega seitsmekümne viie aastaselt dementne ja esimesed sümptomid ilmnevad keskmiselt kuuekümne kuueselt;

kui nelikümmend, siis tabab teid haigus keskmiselt viiekümne üheksa aastaselt; kui nelikümmend üks, siis viiekümne neljaselt; kui nelikümmend kaks, siis kolmekümne seitsmeselt; ja nii edasi, kuni need, kellel "sõna" esineb viiskümmend korda, kaotavad mõistuse ligikaudu kahekümne seitsme aastaselt. Mõõtkava on järgmine: kui teie kromosoomid oleksid nii pikad, et ulatuksid ümber ekvaatori, siis seisneks terve- ja nõrgamõistuslikkuse erinevus vähemas kui ühes lisatollis.[29]

Ükski horoskoop ei suuda võistelda sellise täpsusega. Ükski teooria inimelu põhjuslikkusest, olgu freudistlik, marksistlik, kristlik või animistlik, ei ole iial olnud nii täpne. Ükski Vana Testamendi prohvet, ükski soolikaid uuriv Antiik-Kreeka oraakel, ükski mustlasest kristallkuuli-selgeltnägija Bognor Regise* sadamasillal pole üritanud inimestele öelda, millal täpselt nende elu koost laguneb, ammugi siis mitte täppi pannud. Meil on siin tegemist tõe hirmutava, julma ja paindumatu ettekuulutamisega. Teie genoomis on miljard kolmetähelist "sõna". Ja ometi on kõigest selle ühe väikese motiivi pikkus kõik, mis seisab meist igaühe ja vaimuhaiguse vahel.

Huntingtoni tõve, mis muutus kurikuulsaks 1967. aastal, kui selle kätte suri folklaulja Woody Guthrie, diagnoosis esmakordselt arst nimega George Huntington 1872. aastal Long Islandi idatipus. Ta märkas, et haigus näib käivat mööda perekondi. Hilisem uurimistöö näitas, et Long Islandi patsiendid on osa palju suuremast perekonnavõrgustikust, mille juured ulatuvad Uus-Inglismaale. Selle suguvõsa kaheteistkümnes põlvkonnas leiti rohkem kui tuhat haigusjuhtu. Kõik need inimesed põlvnesid kahest vennast, kes olid emigreerunud Suffolkist 1630. aastal. Mitu nende järeltulijat põletati nõidadena Salemis 1693. aastal, küllap haiguse ärevakstegeva iseloomu tõttu. Kuid et mutatsioon avaldub alles keskeas, mil inimesed on endale juba lapsed soetanud, siis on valikusurve selle loomulikule väljasuremisele väike. Vähe sellest,

---

[29] J. F. Gusella, S McNeil, F. Persichetti, J. Srinidhi, A. Novelletto, E. Bird, P. Faber, J.-P. Vonsattel, R. H. Myers, M. E. MacDonald. Huntington's disease. — *Cold Spring Harbor Symposia on Quantitative Biology* 61 (1996), lk 615–626.

*Mereäärne kuurort Inglismaa kaguosas, Lääne-Sussexis. *Tlk.*

mitmest uurimusest ilmneb, et mutatsioonikandjad sigivad viljakamalt kui nende tõvest puutumata jäänud õed-vennad.[30]

Huntingtoni tõbi oli esimene päevavalgele ilmunud täielikult dominantne inimese geneetiline haigus. See tähendab seda, et ta erineb alkaptonuuriast, mille puhul teil peab sümptomite avaldumiseks olema kaks mutantse geeni koopiat, üks kummaltki vanemalt. Piisab ühest mutatsiooni koopiast. Haigus näib olevat tõsisem, kui see päritakse isalt, ja mida vanema isaga on tegemist, seda enam kaldub mutatsioon lastes süvenema, pikendades oma kordusi.

1970. aastate lõpul võttis üks otsusekindel naine nõuks Huntingtoni geen üles leida. Pärast seda, kui Woody Guthrie oli selle jubeda haiguse tagajärjel surnud, asutas tema lesk Huntingtoni Tantstõvega Võitlemise Komitee; temaga ühines arst nimega Milton Wexler, kelle naine ja kolm naisevenda seda haigust põdesid. Wexleri tütar Nancy teadis, et ka temal on viiekümneprotsendilise tõenäosusega see mutatsioon ning tema kinnismõtteks sai kõnealune geen üles otsida. Talle öeldi, et pole mõtet vaeva näha. Seda geeni polevat võimalik leida. See olevat sama, mis Ameerika-suurusest heinakuhjast nõela otsida. Tal tuleks mõni aasta oodata, kuni uurimismeetodid täienevad ja tekivad mingidki reaalsed šansid. "Kuid," kirjutas naine, "kui teil on Huntingtoni tõbi, siis ei ole teil aega oodata." Reageerides Venetsueela arstilt Americo Negrettelt tulnud teadetele, lendas ta 1979. aastal Venetsueelasse, et külastada Maracaibo järve kallastel asuvat kolme küla, San Luisi, Barranquitast ja Lagunetat. Maracaibo järv, mis tegelikult kujutab endast hiigelsuurt, maismaast peaaegu ümbritsetud merelahte, asub Venetsueela kauges lääneservas, teispool Mérida Kordiljeere.

Selles piirkonnas elas äärmiselt arvukas ja laialipaisatud suguvõsa, mille liikmete seas oli kõrge Huntingtoni tõve esinemissagedus. Suguvõsas ringelnud jutu kohaselt sai nende tõbi alguse ühest kaheksateistkümnenda sajandi meremehest ning Wexleril läks korda mööda haigete sugupuud tagasi liikudes jõuda üheksateistkümnenda sajandi alguseni ja asjakohase nimega naisterahva Maria Concepcionini.* Ta elas *pueblos*

---

[30]G. Huntington. On chorea. — *Medical and Surgical Reporter* 26 (1872), lk 317–321.

* *Concepción* tähendab hispaania keeles ka eostust, rasestust. *Tlk.*

de agua's — külades, mis koosnesid vee kohale vaiadele ehitatud majadest. Viljaka esivanemana oli tal kaheksa põlvkonna vältel 11 000 järglast, kellest 1981. aastal oli 9000 veel elus. Neist koguni 371-l oli Wexleri esimese seal käigu ajal Huntingtoni tõbi ja 3600-l oli kahekümne viie protsendiline risk haigestuda, sest vähemalt ühel nende vanavanematest olid ilmnenud sümptomid.

Wexleri vaprus oli erakordne, teades, et ka tal endal võis see mutatsioon olemas olla. "On rusuv vaadata neid keevalisi lapsi," kirjutas ta,[31] "täis ootusi ja lootusi, hoolimata vaesusest, hoolimata kirjaoskamatusest, hoolimata ohtlikust ja kurnavast tööst, mida teevad poisid, kes püüavad väikeste paatidega tormisel järvel kala, või isegi väikesed tüdrukud, kes hoiavad korras majapidamist ja hoolitsevad haigete vanemate eest, hoolimata loomastavast haigusest, mis röövib neilt vanemad, vanavanemad, tädid, onud, nõod — nad on lõbusad ja täis metsikut elurõõmu, kuni haigus neid ründab."

Wexler hakkas heinakuhja läbi otsima. Kõigepealt kogus ta rohkem kui 500-lt inimeselt verd — "kuumad, kärarikkad verevõtmispäevad". Seejärel saatis ta selle Bostonisse, Jim Gusella laborisse. Viimane hakkas geeni otsimiseks kontrollima geneetilisi markereid: juhuslikult valitud DNA lõike, mis võisid, aga ei tarvitsenud osutuda mutatsiooniga inimestel ja ilma mutatsioonita inimestel oluliselt erinevaks. Õnn naeratas talle ja 1983. aasta keskpaigaks polnud ta mitte ainult isoleerinud otsitavale geenile lähedase markeri, vaid teinud kindlaks ka selle asukoha 4. kromosoomi lühema õla tipus. Ta teadis, millises kolmemiljondikus osas genoomist see on. Omadega mäel? Nii kiiresti veel mitte. Geen asus piirkonnas, mille teksti pikkus oli miljon "tähte". Heinakuhi oli väiksem, kuid ikka veel tohutu. Kaheksa aastat hiljem ümbritses geeni endiselt saladuseloor: "Meie ülesanne on olnud ülimalt raske," kirjutas Wexler nagu viktoriaanlik maadeuurija, "sellel külalislahkusetul maastikul 4. kromosoomi tipus. Kõik need viimased kaheksa aastat on olnud nagu Everesti otsa ronimine."

(Järgneb)

---

[31]N. Wexler. Clairvoyance and caution: repercussions from the Human Genome Project. — *The code of codes*. Toim. D. Kevles ja L. Hood. Harvard University Press, 1992, lk 211–243.

AKADEEMIA TELLIMINE

Lugupeetud lugejad,
ajakirja *AKADEEMIA* on võimalik nüüd tellida

- **mugava otsekorralduslepinguga e-pangas või pangakontoris — selle vormistamiseks tuleb toimetusest küsida endale isiklik viitenumber (tel. 07423050 või e-post akadeemia@akad.ee)**

Peale selle on tellimust võimalik vormistada

- **telefonitsi — helistades numbril 06408598 (Kirilind)**
- **ajakirjanduslevi punktides, postimajades jm.**

***Akadeemia* ilmub 12 korda aastas.**
Kuutellimus maksab 27 krooni, aastatellimus 324 krooni.
Välismaale tellides lisandub postikulu.

Lähemat teavet saab toimetusest, tel. 07423050
või e-post akadeemia@akad.ee.
Toimetuses müügil ka *Akadeemia* vanemad numbrid.

CONTENTS

The European summer . . . . . *Lennart Meri* 899
Declaration of 9 May 1950 . . . . . *Robert Schuman* 904
National interests and the European Union . . . . . *Siim Kallas* 908
Introductory speech to the Convention on the Future of Europe . . 919
. . . . . *Valéry Giscard d'Estaing*
Always thinking of Europe . . . . . *Kalev Kesküla* 931
Under the sign of the interim . . . . . *Perry Anderson* 937
Is Europe becoming Europe? . . . . . *Timothy Garton Ash* 963
The West and the challenge of synthetism . . . . . *Jüri Talvet* 986
The world a thousand years ago . . . . . *Wolf Schneider* 1005
Conservatism as the best strategy for Estonia's accession to the 1028
European Union . . . . . *Igor Grätzin*
European law and Estonian legislation . . . . . *Julia Laffranque* 1043
On consolidation of peace in post-war Europe . *Aleksander Varma* 1065
Review: A major new work on the sufferings of the Estonian peo- 1075
ple. *Küüditamine Eestist Venemaale. Juuniküüditamine 1941 & küüditamised 1940–1953.* Koostanud Leo Õispuu. (Represseeritud isikute registrid (RIR). Raamat 6.) Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB) jt, 2001. . . . . *Vello Helk*
Abstracts 1085
Genome: The autobiography of a species in 23 chapters. II 1097
. . . . . *Matt Ridley*

RAR(12)

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 36 krooni

9 770235 077719